

A MAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIAI
KUTATÁS VÁZLATOS
TÖRTÉNETE
(1945-2020)

Faragó Tamás, Őri Péter

KUTATÁSI
JELENTÉSEK
103.

KSH NÉPESÉGTUDOMÁNYI
KUTATÓINTÉZET

A kiadványt, kérjük, a következőképpen hivatkozza: ©
Faragó Tamás, Őri Péter (2021). A magyarországi történeti demográfiai kutatás vázlatos története (1945–2020), Kutatási Jelentések 103. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest. DOI: 10.21543/Kut.2021.103

Igazgató:
Spéder Zsolt

Szerzők ©:
Faragó Tamás, Őri Péter

Sorozatszerkesztő:
Makay Zsuzsanna

Olvasószerkesztő:
Törő Ágnes

Grafika:
Farkas Anna, anagraphic

Tördelés:
Simonné Horváth Gabriella

KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
1024 Budapest, Buday László u. 1–3.

nki@demografia.hu
www.demografia.hu

ISSN 0236–736X
ISBN 978-963-9597-59-4

A MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIAI KUTATÁS VÁZLATOS TÖRTÉNETE (1945-2020)

FARAGÓ TAMÁS - ŐRI PÉTER

TARTALOM

Összefoglaló	7
Abstract	9
Bevezetés	11
1. Törés és újrakezdés (1945-1959)	13
2. A magyarországi történeti demográfia 1960 és 2000 között	19
2.1 Csoportok, intézmények, kiadványsorozatok	19
2.2 Kutatók és kutatások	24
2.3 Az 1960–2000 közötti időszak mérlege	35
3. 2000 után, az első két évtized	43
4. Összegzés és kitekintés	59
Irodalom	71
A Népeségtudományi Kutatóintézet kutatási jelentései	105

ÖSSZEFOGLALÓ

A szerzők a magyarországi történeti demográfia második világháború utáni történetének összefoglalására töreksenek. A kötet folytatása Faragó Tamás korábbi, a tudományterület háború előtti történetét ismertető írásának. A kötet célja az 1945 után született és kifejezetten professzionális népességtörténeti kutatásokat közreadó írások eredményeinek összegzése. A korábbi részhez képest ez a mű ugyanakkor az időbeli mellett egy térbeli redukciót is tartalmaz: nem foglalkozik az 1918-ban felbomlott történeti Magyarország utódállamainak területén folytatott történeti demográfiai kutatásokkal. A szerzők részletesen bemutatják a szocialista időszak és az 1990-es évek, valamint az elmúlt két évtized történeti demográfiai kutatásait, kitérnek az intézményes feltételek változásaira, ismertetik a legfontosabb kutatásokat, kutatási eredményeket, emellett részletesen tárgyalják a tudományterület problémáit, a politikai rendszerekből adódó, intézményes és személyi feltételek megszabta korlátokat és hiányosságokat.

Miközben a politikai makrokörnyezet az 1950-es évek végétől viszonylag kedvezően alakult, és a történeti demográfusok más társadalomtudományok képviselőihez képest viszonylag szabadon működhettek, a tudományterület folyamatosan súlyos intézményes problémákkal küzdött. A demográfia általában és a történeti demográfia nem épült be az akadémiai kutatási rendszerbe, nem kapott helyet az egyetemeken, nem volt és ma sincs biztosítva a demográfusképzés, illetve a történeti tanszékek nem neveltek ki a történeti demográfiával professzionálisan, a kor követelményeinek megfelelően foglalkozó szakembereket. Ennek eredményként a történeti demográfiai kutatások elsősorban a Központi Statisztikai Hivatal intézményeiben (Könyvtár, Levéltár, Népességtudományi Kutatóintézet) folytak, de a kutatómunka mindig néhány kutató személyes erőfeszítésére épült. Noha folyamatosan születtek jelentős eredmények, folytak korszerű kutatások, amelyek időnként a nemzetközi tudományos életbe is beépültek (pl. Andorka Rudolf családrekonstrukciós kutatásai), ezek mindig kiskapacitású, a történettudomány szempontjából nézve marginális jelentőségű erőfeszítések voltak. Az eredmények korlátozott körben váltak ismertté, elfogadottá, nem épültek be az egyetemi képzésbe. Így a kutatás professzionális része nagyrészt megmaradt a KSH keretei között, ezenkívül pedig nagyon erős maradt az előző korszak hagyománya, a népességszám változásaira, a népesség etnikai és felekezeti összetételére irányuló kutatások. Vannak tehát fontos eredmények, jelentős életművek az egyik oldalon, ugyanakkor a legfontosabb források kritikai

feldolgozása, digitalizálása sem valósult meg, és jórészt hiányoznak a szisztematikus, az egész ország népesedési folyamatainak megismerésére irányuló korszerű kutatások. A tudományterület máig komoly utánpótlási gondokkal küzd, és összességében a hasonló méretű, környező országokhoz képest is hátrányos helyzetben van.

ABSTRACT

The authors aim to summarize the development of Hungarian historical demography in the post-war period, after 1945. This volume can be regarded as the continuation of Tamás Faragó's former paper dealing with the pre-war history of the research field under study. This work summarizes the results of professional researches conducted in Hungary after 1945. As compared to the previous part, this paper shows a clear spatial reduction besides the temporal one: it does not take into consideration the historical demographic research conducted in the territories of the successor states of historical Hungary, which existed prior to 1918. The authors show a detailed picture of the historical demographic research of the state socialist period, the efforts of the 1990s and the last twenty years. They discuss the institutional changes of the research field, list the most important research results, display in detail the problems, research gaps, limits and shortages resulted from the characteristics of political systems, and institutional and personal conditions of Hungarian historical demography.

While the political macroclimate turned relatively favourable from the end of the 1950s, and the researchers of population history were allowed to work relatively independently of direct political influence, the research field as a whole has been continuously facing serious institutional and organizational problems since then. Demography in general and historical demography specifically have not been included in academic research network, have not been hosted by Hungarian universities, the formation of historical demographers was and is not assured, historical departments did not educate specialists who were able to deal with historical demography professionally and according to the modern standards of the research field. As a result, research on historical demography was conducted first of all at different institutions of Hungarian Central Statistical Office (Library and Archive of HCSO, Hungarian Demographic Research Institute), but the success and survival of research always depended on the personal efforts of some researchers. Although up-to-date research projects were always carried out and considerable results were achieved, which sometimes became well known in the international scientific life, too (E.g., Rudolf Andorka's studies based on family reconstitution method), all those were always low budget studies, considered of marginal significance by academic history writing. Results became known in a limited circle of scholars and were not included into the education of historians. Consequently, professional research on historical demography has mostly remained so far within the HCSO, and the

scientific tradition of the previous (prewar) period concentrating on changes in population size and on the denominational and ethnic composition of the population has remained also very strong. Therefore, one can show considerable efforts and results, there were and are important oeuvres in the research field, but even the most important historical sources have not been collected and digitalized so far, and disregarding some examples, the systematic research projects aiming at the reconstruction of the demographic development of the country as a whole have not taken place yet. Substitution in the research field is assured neither in the future, and the possibilities of Hungarian historical demographic research are unfavourable as compared even to neighbouring countries of similar size.

BEVEZETÉS

Jelen írás a *Történeti Demográfiai Évkönyv* 2006-2008. évi kötetében megjelent első rész folytatása, mely akkor a kutatástörténet fonalát 1945-ig próbálta felgombolyítani.¹ Ebben a részben viszont megpróbáljuk tovább vezetni történetünket egészen 2020-ig. Több szempontból is behatároltuk azt, hogy ténylegesen tartalmi szempontból mivel foglalkozunk. Először is tartottuk magunkat ahhoz a tematikai korláthoz, melyet az első részben is követett szövegünk. Tehát valójában csak az 1945 után született, és kifejezetten professzionális népeségtörténeti kutatásokat közreadó írások eredményeinek összegzésére törekedtünk. Vagyis nem foglalkoztunk igazán a nagyközönség számára készített ismeretterjesztő/népszerűsítő művek népeségtörténeti részeinek elemzésével, illetve azok kritikájával. Ugyancsak nem tárgyaltuk behatóan a pusztán az etnikai és felekezeti szerkezet alakulásával foglalkozó írásokat sem, mivel azok főként az egyes csoportok létszámával és egymáshoz viszonyított arányaival foglalkoztak, és szerzőik igen ritkán jutottak el a tényleges demográfiai folyamatok összehasonlító vizsgálatáig. De nem csak időben, hanem területileg is korlátozni kellett írásunkat, mivel az Osztrák–Magyar Monarchia első világháború után bekövetkezett felbomlása után fokozatosan létrejött új államok, vagyis a történeti Magyarországnak a mai határokon kívülre került régiói – Horvátország, Szlovákia és Erdély – történeti demográfiai kutatásait nem tudtuk teljes egészében kielégítő módon követni. Ez főként annak tudható be, hogy e régiók 1945 után lényegesen megszorodott – és egyúttal tartalmában és gyakran szemléletében is eltérő – irodalma (különösen a kis példányszámban megjelenő szakirodalmi munkák) jelenleg meglehetősen hiányosan érhetőek el a magyarországi könyvtárakban.

Végezetül jelezniünk kell azt a tényt, hogy ezen írás, vagyis történetünk második fele – pontosabban annak első változata – eredetileg 2006-ban született meg, így akkor csupán 2005-ig tudtuk követni a Magyarországra vonatkozó történeti demográfiai irodalmat. Mivel a kézirat második része akkor nem került kiadásra, ezért annak szövege az újabb kutatási eredményekkel kibővítve átdolgozásra került. Jelen szövegváltozat azonban bizonyos részeit tekintve közös erőfeszítés és együttműködés eredménye, és tartalmát – vagyis a feldolgozott művek eredményeinek rövid tartalmi ismertetését – ennek megfelelően időben végül egészen 2020-ig bővítettük.

¹ Faragó Tamás: A magyarországi történeti demográfiai kutatás vázlatos története. I. A kezdetektől 1945-ig. In Faragó T. – Őri P. (szerk.): *Történeti Demográfiai Évkönyv, 2006-2008*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2008. 5-39.

1. TÖRÉS ÉS ÚJRAKEZDÉS (1945-1959)²

A második világháborút követően a nemzetközi demográfiai kutatásban alapvető változások következtek be. Ismét aktívabbá vált a demográfusok nemzetközi szervezete, az IUSSP³, a Népszövetség helyébe lépő ENSZ pedig az 1950-es évektől kezdődően több olyan szakosított szervezetet hozott létre, mely demográfiai kérdésekkel is foglalkozott (FAO 1945, Népesedési Bizottság 1946, UNICEF 1946, WHO 1948). Franciaországban megalakult az első nemzeti demográfiai kutatóintézet (INED 1945), melyet a következő két évtizedben újabbak követtek. Felerősödött az önálló, kifejezetten csak demográfiával foglalkozó folyóiratok létrejöttének folyamata is: az 1930-as években megindult észak-amerikai Population Index (1933) és az olasz Genus (1934) sorozatát a háború után gyors egymásutánban követte a francia Population (1945) és az angol Population Studies (1947) indulása. A demográfiai kutatás ekkorára már egyre több helyen lépett ki a statisztikai és szociológiai kutatások árnyékából (Bogue, 1969; Lee, 1997; Tabutin, 2007).

Az intézményrendszer átalakulásán túlmenően a kutatásokban is jelentős változások történtek. A szélsőséges politikához erősen kötődő német demográfiai kutatás képviselőinek és kutatásainak meghatározó többsége parkoló pályára szorult, és a nemzetközi kutatásban ettől kezdve évtizedekre az angolszász és francia kutatók és intézményeik kerültek monopolhelyzetbe. A háborút követően történt meg az 1930-as és 1940-es évek népességi változásainak számba vétele⁴, de talán még nagyobb jelentőségű volt a demográfiai átmenet, és ezen

² A továbbiakban csak a szakmai szempontból kiemelkedően fontosnak tekintett irodalomra hivatkozunk szerző és cím szerint, vállalva a szubjektivitás veszélyét. (Utóbbival arra utalunk, hogy az olvasók egy részének talán túlhangsúlyozottnak tűnik majd a KSH és intézményei környékén keletkezett írásokra való hivatkozások aránya. Ezt tudatosan vállaltuk, még pedig két ok miatt. Egyrészt úgy gondoljuk, hogy a hazai történeti demográfiai kutatás szempontjából tartalmilag és módszertanilag legfontosabbnak tekinthető írások ez elmúlt fél évszázad folyamán valóban itt születtek meg, vagy legalább is többnyire itt kerültek kiadásra. Másrészt e szerzők művei a bejáratott, hivatalos történettudományi periodikákban és akadémiai kiadványokban megjelentettekhez képest – melyek között nem túl könnyű a modern történeti demográfia szemléletét viselő írásokat találni – méltatlanul kevésbé ismertek és pro vagy kontra, a kívánatosnál kevesebb hallható-olvasható visszhangot váltottak és váltanak ki.)

³ A Nemzetközi Népeségtudományi Unió a legrégebben létrejött demográfiai szervezet. 1928 óta rendszeresen tart nemzetközi és regionális konferenciákat a demográfia aktuális problémáiról. 1937 és 1947 között tevékenysége részben a német demográfusok egyre inkább politikai színezetű alapállása, – mely a többiek ellenszenvét váltotta ki – részben pedig a második világháború keltette akadályok miatt átmenetileg szünetelt.

⁴ Kirk 1946, 1947, Lorimer 1946, Moore 1945, Notestein 1944, Reed 1947.

belül kiemelt módon a termékenység csökkenésének egyre fokozódó erővel történő kutatása. E kutatások teoretikus alapjait lényegében az 1930-1940-es években teremtették meg⁵, és ezekre épülve bontakoztak ki a konkrét vizsgálatok az 1950-es évektől kezdődően.

A jelen problémáival foglalkozó demográfia intézményi fejlődése és szellemi kibontakozása erős ösztönző hatást gyakorolt a történeti demográfiára is. Minden valószínűség szerint jelentős szerepe volt abban, hogy az 1950-es években Louis Henry vezetésével felvirágzó francia történeti demográfiai iskola, közvetve a történeti demográfiát is érintő észak-amerikai kliometria, majd az előbbiekhöz képest közel évtizedes késéssel beinduló cambridge-i iskola mind szemléletében, mind pedig módszereiben alapvetően átalakította a népesség-történet, illetve történeti demográfia kutatását.⁶

Kelet-Európában és Magyarországon azonban – nem teljesen saját jószántából – más utat járt be a kutatás. Ahogy azt írásunk első részében már említettük, a két világháború között, a Párizs környéki békéket követően módszertani megtorpanás és tartalmi – tematikai deformáció jellemezte a régió népességtörténeti vizsgálatait, melyhez csatlakozva a harmincas évektől esetenként a fajmélettel kacérkodó művek is fel-felbukkantak.⁷ Bár a vesztes háború után utóbbi kutatások és kutatóik kiszorultak a nyilvánosságból, helyükön sajnálatos módon nem a világ fejlettebb részén megjelent új tudományos törekvések terjedtek el. A negyvenes évek második felében ugyanis e régióban a szovjet intézmény- és oktatási rendszer, valamint az orosz kutatás által sajátosan értelmezett marxizmus – leninizmus (és sztálinizmus) vette át az uralmat a tudományos életben. A kutatást intézményileg államosították, és a kutatókat lényegében pártellenőrzés alá helyezték (Glatz, 1995).

Az ismét háborút veszített Magyarország demográfiai kutatására azonban lényegében ugyanaz a sors várt, mint a győztesnek számító többi közép- és kelet-európai kis országra: 1946 és 1948 között a demográfiának háttérteret adó statisztikai intézményrendszereket teljesen átszervezték. A Központi Statisztikai Hivatal (=KSH) vezetését 1948-ban lecserélték (Lakatos, 2003), és az 1941. évi népszámlálás eredményeinek feldolgozását és kiadását 1947-ben leállították⁸, helyette az eredetileg 1950 végére tervezett népszámlálás eszmei időpontját 1949. január elsejére – vagyis gyakorlatilag két évvel korábbra – hozták előre.⁹ A demográfiai adatokat részletező, háború utáni első kiadványok még a „belső használatra”, illetve „kutatói anyag” jelzést viseltek és korlátozottan voltak hozzáférhetőek az 1950-es

⁵ Itt főként Thompson (1929), Landry (1934), Carr-Saunders (1936) és Notestein (1945) munkáira gondolunk.

⁶ Ld. részletesebben: Eddie 1996, Flinn 1981, Kertzer 1997, Lee 2006, Livi-Bacci 1991, valamint Rosenthal 1997.

⁷ Hazai viszonylatban utóbbi jelenséget Bartucz 1940, Doros 2000 (1944), Málnási 2000 (1937) és Méhely (1929, 1940) munkásságával illusztrálhatjuk. (Furcsa, hogy e művek egy része – nem kifejezetten tudománytörténeti érdeklődésből kifolyólag – újra kiadóra talált.)

⁸ A megmaradt feldolgozási táblaanyag csak 1975 és 1983 között látott napvilágot. (Ekkor a bécsi döntésekkel átmenetileg Magyarországhoz visszacsatolt területekre vonatkozó anyagot is kiadták, de e köteteket még jó ideig bizalmas anyagként kezelték.)

⁹ A pontos dátumot azért jeleztük, mert sokan abban a hitben vannak, hogy a korábban megszokott év végi időponttal és az egymást követő népszámlálások közötti, nagyjából 10 éves időtartammal kell kalkulálni. Az 1941. évi népszámlálás eszmei időpontja január 31. volt, de a Jugoszláviától visszacsatolt Délvidék adatainak összeírására csak ugyanazon év október 10-ével került sor. Az 1949. évi népszámlálás eszmei időpontja pedig január 1-én 0 óra volt, vagyis az 1941-es népszámlálástól kevesebb, mint 8 év, a következő népszámlálásig, 1960. december 31. éjfélig viszont pontosan 12 év telt el. (Az 1949-es census időpontja megváltoztatásának alighanem köze lehetett egyrészt a magyarországi politikai fordulathoz, másrészt Sztálin decemberben betöltött 70. születésnapjához is.)

évek végéig. (Egyes, a korabeli szemlélet számára kínos adatok – öngyilkosság, munkanélküliség, a háború alatt ideiglenesen visszacsatolt területek adatai – azonban még később is ezt a megkülönböztetett figyelmet „élvezték”.)

Nem csoda tehát, hogy a második világháború utáni időszak, – ha nem is olyan mértékben, mint Németországban, ahol évtizedeken keresztül a demográfia szó használatát is kerültek – a magyarországi történeti demográfiai kutatás számára megint katasztrófát eredményezett. (Ennél rosszabbul talán csak a korábban részben a fajelmélettel is kacérokodó hazai fizikai antropológiai kutatások jártak.) Az új, baloldali dominanciájú politikai vezetés több egymás után következő hullámban fokozatosan felszámolta a korábbi népességtörténeti kutatásokat. A felekezeti összetétellel kapcsolatos vizsgálatok, főként a zsidóság demográfiai és társadalmi helyzetének elemzése – különösen a két világháború között divatozó szemlélet jegyében – a holokauszt után eleve nem voltak tovább folytathatók. Hamarosan azonban a német nemzetiségű lakosság több mint felének 1946 körüli kitelepítésével együtt jórészt kényszerűen távoztak a történeti demográfia iránt elkötelezett, az anyakönyvi elemzésekbe fokozatosan beletanult, és így a hazai kutatás módszertani élvonalába tartozó német származású szerzők (papok és tanárok, mint például Eugen Bonomi, Anton Tafferner vagy Johann Weidlein). A településtörténeti kutatások folytatását egyelőre – nyilvánvalóan politikai célzattal – az 1947. évi párizsi békekötésig (mely a reményekkel ellentétben lényegében megerősítette a határookra vonatkozó 1920. évi trianoni döntéseket) – tolerálta a hatalom.¹⁰ Megjelent továbbá egy-két 1945 előtt elindult genealógiai kutatás és egyháztörténeti forráskiadási munka eredménye is,¹¹ de 1948-ban, a nyílt kommunista hatalomátvétel után egyértelműen megváltozott a helyzet.

A látszatok fenntartását az új rezsim többé már nem tartotta szükségesnek. A politikailag túlságosan jobboldali elkötelezettségüként számontartott településtörténeti kutatásokat felszámolták, művelőinek számottevő része átmenetileg még kutatási lehetőségeit is elvesztette, majd többségük az újkor időszakából visszavonult a középkor-kutatásba. Ugyanígy jártak a „dolgozó nép számára sürgős” genealógiai és egyháztörténeti vizsgálatok (és velük együtt a történeti demográfia számára fontos összeírás-elemzések és családtörténeti kutatások). Az 1940-es évek végén gyakorlatilag abbamaradt minden, a népesség etnikai – felekezeti viszonyainak történetére vonatkozó vizsgálat, sőt általában leálltak a migrációs kutatások (főként a török háborúk időszaka utáni, a 18. századi újratelepülési mozgalmakkal foglalkozó vizsgálatok, melyek értelemszerűen jórészt a megritkult lakosságú volt török területekre irányultak, és elsősorban a bevándorlók számával, eredetével, valamint etnikai – felekezeti szerkezetével foglalkoztak). A fő kutatási cél a fentiek helyett a továbbiakban a „parasztság kizsákmányolásának” feltárása és a munkásság sanyarú helyzetének bemutatása lett.¹² Miután ezekbe az új tematikákba a népesség problematikája sehogyan sem fért bele, a történeti demográfiai kutatásokban mintegy évtizedes szünet következett.

¹⁰ Fügedi 1947, Makkai 1947, Révay 1946a, 1946b. Ekkor, 1946-ban jelent meg Ila Bálint: Gömör megyei településtörténeti monográfia sorozatának második kötete, a harmadik azonban azt csak 23 évvel később követte. A háború végén ugyan már kész volt a sorozat, de végül csak 1976-ban vált teljessé, amikor a harmadik kötet régóta kész kéziratát is kiadták (Ila 1944-1976).

¹¹ Ember 1947, Szentpétery 1946.

¹² Konkrét munkás-életmód- és társadalomtörténeti kutatás helyett azonban inkább politikai jellegű munkás-mozgalom történeti vizsgálatok indultak. (Részletes munkáséletmód-monográfiával és munkásosztály történettel Faragó Tamás először csak Svédországban találkozott 1982-ben.)

Talán nem véletlen, hogy a népességtörténeti kutatások újrakezdése sok tekintetben egybeesett az államszocialista politikai rendszer szigorának Sztálin halála után meginduló lassú eróziójával, ami jelen esetben a demográfia, mint tudományterület újbóli megerősödésének és eredményeinek nyilvánosabbá válásának formájában érzékelhető. 1955-től kezdődően évente megjelenik a KSH kiadásában a *Demográfiai Évkönyv*, 1958-ban megindul a *Demográfia* című évnegyedes szakfolyóirat, 1962-ben létrejön az MTA Demográfiai Bizottsága, majd 1963 elején megalakul a KSH Népességtudományi Kutatócsoportja, mely a mai Népességtudományi Kutatóintézet (=NKI) alapját képezi.¹³

A magyarországi történeti demográfia számára sok tekintetben korszakváltást jelent, hogy e kedvező folyamatsorra viszonylag gyorsan sikerül rákapcsolódnia. A gyors kapcsolódás személy szerint Kovacsics József (1919-2003), a KSH Könyvtár akkori vezetője, és a vele együttműködő Ember Győző (1919-1993), az akkori Országos Levéltár (ma Magyar Nemzeti Levéltár = MNL) igazgatójának érdeme. Mint intézményvezetők az 1950-es évek közepén „történeti statisztika” néven a KSH Könyvtár és a Levéltár keretében kiharcolták a történeti demográfiai kutatások folytatásának lehetőségét.

Az újraindulás sikertörténetként kezdődött. A KSH Könyvtára keretében Történeti Statisztikai Kutatócsoport létesült, a vele együttműködő levéltárban pedig a történeti statisztikával (vagyis népesedés- és gazdaságtörténettel) foglalkozó munkaközösség alakult. A kutatásokban résztvevő első munkatársak a korábban a 30-as években településtörténetből doktorált történészek és levéltárosok voltak (Fekete Nagy Antal, Illa Bálint, Maksay Ferenc), részben pedig a történeti kutatások iránt érdeklődő statisztikusok (Dányi Dezső, Kovacsics József, Thirring Lajos) közül kerültek ki. Még 1955-1956-ban megkezdődtek egy történeti statisztikai tematikájú kézikönyv előkészítésének munkálatai, megindult egy folyóirat szervezése, és Kovacsics József vezetésével, az ekkoriban politikailag támogatott helytörténeti – honismereti kutatások igényére hivatkozva, elkezdődött az elsősorban lokális népességtörténeti adatokra épülő helyismereti lexikonok összeállításának munkája. 1956-tól az MTA célhitelet biztosított a könyvtár számára a történeti statisztikai kutatások folytatására. Mindezek eredményeképpen 1957-ben megjelent az első Kovacsics József által szervezett és szerkesztett forrásismertető kézikönyv, *A történeti statisztika forrásai*,¹⁴ melyet később a hivatásos és amatőr kutatók évtizedekig alapmunkaként forgattak. (A benne szereplő tanulmányok egy része még ma is hiánypótló jellegűnek mondható annak ellenére, hogy az itt közölt információk többnyire már jelentős kiegészítésekre szorulnak.) Ugyanebben az évben *Történeti Statisztikai Közlemények* néven a KSH Könyvtár és a Levéltárak Országos Központja (=LOK) közös kiadásában egy, jelentős részben történeti demográfiai tematikájú folyóirat kiadása is megindult. Az 1956-1959 közötti nem hivatalos munkamegosztás szerint a KSH Könyvtár munkatársai főként a helytörténeti lexikonok (elsőként a tervezett sorozat Veszprém megyei kötete) munkálataival foglalkoztak, míg a levéltárosok főként a fent említett folyóirat számára készítettek forrásközléseket és kisebb tanulmányokat. Bár külön készültek, de lényegében a fenti törekvésekhez kapcsolhatók Makkai László, Maksay Ferenc és N. Kiss István ebben

¹³ A folyamatot részletesen leírja Klinger András (1995).

¹⁴ A Kovacsics (1957) szerkesztésében megjelenő kézikönyvben egy-egy szerző (többségükben levéltárosok) egymás után külön tanulmányokban ismertetik az 1848 előtti, a népességre, társadalomra – és részben a gazdaságra – nézve számszerű adatokat adó 1848 előtti, legfontosabbnak gondolt összeírás jellegű forrástípusokat. (Utólag elgondolkodtató, hogy a történeti demográfia emblematikus alapforrása, az egyházi anyakönyv nincs a tárgyalt forrásanyagok között.)

az időszakban, akadémiai szervezésben létrejött nagy forráskiadványai is. Annak ellenére ugyanis, hogy e köteteket ténylegesen nem a történeti demográfia iránti érdeklődés hozta létre, a tárgyalt és elemzett forráscsoportok – az urbáriumok és dézsmajegyzékek – elemző bemutatása a népességtörténeti kutatások számára komoly nyereséggel járt.¹⁵

Sok tekintetben ez az új kezdet tehát a *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* 60 évvel korábbi korszakához hasonlítható. Egyrészt az újrakezdés erős motivációt adott és lelkesedést váltott ki a résztvevők között. A másik hasonlóság azonban ekkor már nem annyira pozitív, hiszen a hazai kutatás saját helyzetének, a nemzetközi kutatásoktól való lemaradásának folyamánya lett: az újrainduló vizsgálatok továbbra sem elsősorban az elemzést, hanem még mindig a források megismerését és megismertetését tekintették fő feladatuknak. Néhány szerző és írás azonban mind szemléletében, mind módszerében képes volt túllépni ezen, és elindította a népességtörténet levéltári és nyomtatott forrásainak korszerű kritikáját, illetve – két évtizeddel a kiüldözött hazai német kutatók után – végre megkezdődtek az anyakönyvi adatok alapján álló szakszerű népmozgalmi elemzések is.¹⁶ Jelentős előrelépést hozott a forrásismeret terén – bár eredményei majd csak az 1960-as években érződnek igazán – a LOK által ekkor megindított feudális kori (1848 előtti) adó- és népesség-összeírások katalogizálásának művelete, amelyet a Magyarország összes megyei és városi levéltárában végrehajtottak. (Sajnos a legnagyobb mennyiségű vonatkozó forrásanyagot őrző Országos Levéltárra ez az anyaggyűjtés nem terjedt ki.) A gyűjtés legfontosabb részét tartalmazó összevont, némileg rövidített repertórium évekkel később, három kötetben 1965 és 1969 között látott napvilágot.¹⁷

Az újrakezdés hőskorszaka lényegében 1959 körül zárult. Kovacsics József, a témával kapcsolatos tudományszervezési tevékenység kulcsfigurája összekülönbözve a KSH akkori vezetésével az Eötvös Lóránd Tudományegyetem (=ELTE) Jogi Karára ment át, és mint az ottani Statisztikai Tanszék vezetője folytatta – szűkösebb körülmények között – munkáját, ezen belül is a népességtörténeti tevékenységét. A történeti demográfia szempontjából ekkor alapvető fontosságú KSH Könyvtár igazgatói székét viszont Kovacsics e kutatásokban korábban is résztvevő munkatársa, Dányi Dezső (1921-2000) vette át. Dányi ekkorra már a történeti demográfia avatott művelőjévé vált, és hamarosan szervezőként is kiválóan teljesített, mint azt a későbbiekben igyekszünk bemutatni. Nem pusztán folytatta, hanem sok tekintetben jelentősen továbbfejlesztette a Kovacsics József által elkezdett kutatásokat. Így 1960 környékén kialakul a magyarországi történeti demográfia azon szervezeti, személyi és kutatási szerkezete, mely az elkövetkezendő időszakot egészen az évezred végéig lényegében meghatározta. A továbbiakban tehát célszerűbbnek tartjuk, ha a tudományterület e hosszú szakaszának áttekintését már nem az eddigiekhez hasonló kronológiai szerkezetben, hanem az intézmények, az oktatás, a kiadvány-sorozatok, valamint a kutatási projektek, irányok és eredmények egymás utáni áttekintésének rendjében folytatjuk.

¹⁵ Makkai 1954, Maksay 1959, N. Kiss 1960.

¹⁶ Dávid Zoltán 1958, Káldy 1959, Thirring Lajos 1959. Az anyakönyvi elemzésekre vonatkozóan I. Csocsán 1959, Fallenbüchl 1958.

¹⁷ Bácskai 1965-1969. Az első két kötet a hazai levéltárakban található országos és megyei összeírások részletes, községsoros katalógusát tartalmazta, melyet négy évvel később követett a városok adatait tartalmazó harmadik kötet. (Megjegyzendő, hogy a forrásfeltárás nem minden megyei levéltárban történt meg azonos mélységben és minőségben. Saját tapasztalatunk szerint sok helyütt az iktatott megyei közgyűlési iratok között még számos kisebb méretű feltáratlan népesség-összeírás, illetve ismert források ismeretlen részletei lappanganak.)

2. A MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIA 1960 ÉS 2000 KÖZÖTT

2.1 CSOPORTOK, INTÉZMÉNYEK, KIADVÁNSOROZATOK

Ami az intézményeket illeti, a történeti demográfiai kutatások legfontosabb centruma, mint azt már korábban említettük, gyakorlatilag az 1950-es évek végétől kezdve a KSH és háttér-intézményei környékén volt található. Az OL (MNL) korábban fontos szerepe a régi településtörténetből doktorált generáció fokozatos kiöregedésével lassanként elsorvadt, ugyanis a fiatal történész és levéltáros nemzedékek egyre inkább más irányokba tájékozódtak. Végül 1985-től a Levéltár már nem vett részt többé a korábban a KSH Könyvtárral együtt jegyzett demográfiai és gazdaságtörténeti tartalmú kiadványok megjelentetésében sem.

A tárgyalt 40 év során természetesen a KSH kiterjedt intézményrendszerén belül a történeti demográfia helyzetében is következtek be változások: A Történeti Statisztikai Kutatócsoport, mely Dányi Dezső igazgatósága alatt a könyvtár szervezetébe tagozódva eredményesen működött, nevezett 1983. évi nyugdíjba vonulása után ugyancsak fokozatos sorvadásnak indult. A kutatócsoport tevékenysége 1987-től kezdve főként csak a Faragó Tamás által – aki a csoport utolsó kinevezett vezetője volt 1985-ig – elindított *Magyarország Történeti Helységnévtára* sorozat készítésére szorítkozott (I. később), állandó munkatársainak száma pedig apránként egyetlen főre csökkent.

Szinén a KSH intézménye, az NKI viszont kezdettől fogva sem kizárólag aktuális demográfiai kérdésekkel foglalkozott, hanem munkatársainak egy része érdeklődött a népességtörténet iránt is. A történeti demográfia kutatásának igazi felvirágzása az intézetben azonban épp az 1980-as évektől kezdődött meg, mintegy párhuzamosan a könyvtárban működő történeti kutatások visszaszorulásával. Miután az NKI nyugdíjasként alkalmazta Dányi Dezsőt, és szerkesztésében 1985-től *Történeti Demográfiai Füzetek* néven új kiadványsorozatot indított el, az 1980-as évek közepére lényegében itt alakult ki (tulajdonképpen mondhatjuk úgy, hogy ide tevődött át) a hazai történeti demográfiai kutatás centruma. Bár az intézetben folyó történeti kutatások létszámban, kutatói kapacitásban nem mérhetők a Történeti Statisztikai Kutatócsoport 1970-es évek közepi fénykorához, módszertani értelemben viszont annak mind színvonalát, mind hatását jelentősen meghaladták. Ez egyrészt az intézet nem történész munkatársai által birtokolt, de a történeti kutatásokban is hasznosítható és hasznosított demográfiai tudásnak volt köszönhető, másrészt

azzal függött össze, hogy Dányi Dezső korábbi adminisztratív vezetői feladataitól megszabadulva most már teljes energiáját a korábban félbehagyott munkái befejezésének, valamint a hazai történeti demográfiai kutatások szervezésének tudta szentelni.

A történeti demográfiai kutatások második, formálisan már a KSH intézményein kívüli, és munkatársi összetételében, valamint szemléletében is egyre inkább más utakat követő gócpontja a huszadik század második felében az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán működő statisztikai tanszék lett.¹⁸ Vezetője, Kovacsics József a korábbiakhoz hasonlóan ezt az egységet is kiválóan menedzselte. Számos konferenciát szervezett, 1971-től idegen nyelven (főként németül és franciául) megjelenő periodikát¹⁹ indított el, majd 1991-től a KSH egyes részlegeivel együttműködve, annak kiadásában folyamatosan jelentette meg sorozatszerkesztőként a *Történeti Statisztikai Helységnevtárat*. E sorozat kötetei főként a nyomtatott forrásokban megjelent helységnev-változatok, a 19. század végétől lezajlott közigazgatási változások, valamint a településenkénti népességszám és az anyanyelvi összetétel adatait közölték községsoros bontásban az 1920 utáni országterületre vonatkozóan.²⁰ Miután az 1962-ben létrejött MTA Demográfiai Bizottságban az évezred végéig Kovacsics József képviselte a történeti demográfiát, mint az erre szakosodott albizottság vezetője, egyértelmű, hogy mind személyi, mind intézményi értelemben az évezred végéig vitathatatlanul igen fontos szerepet töltött be a magyar népesedéstörténeti kutatásokban.

A KSH Könyvtár, majd az NKI, illetve az ELTE Statisztikai Tanszéke mellett lényegében csak átmeneti, egy-egy személyhez kötődő, a történeti demográfia iránt érdeklődő körök szerveződtek, amelyek rendszerint addig működtek, ameddig a vezéregyéniség cselekvési lehetőséggel bírt (vagyis vezető beosztásban volt). Közülük szakmai hatását tekintve talán a legfontosabb ilyen csoportosulás Andorka Rudolf (1931-1997) köre szerveződött. A KSH munkatársaként kezdte a családrekonstrukciós módszer segítségével a magyarországi születéskorlátozás történetének kutatását, majd az 1970-es évek közepétől kiegészítette azt a cambridge-i népességtörténeti kutatócsoport által kidolgozott és népszerűsített család- és háztartásszerkezet elemzéssel. Amikor 1984-ben átkerül a Marx Károly Közgazdaságtu-

¹⁸ 1959-től az 1980-as évek közepéig Kovacsics József, majd utána 2000-ig ugyancsak statisztikusként dolgozó felesége, Kovacsicsné Nagy Katalin vezette a tanszéket.

¹⁹ *Historisch-demographische Mitteilungen/Communication de démographie historique* néven működő periodikának 1998-ig tartó 28 éves fennállása alatt mindössze kilenc száma jelent meg. (1985-től a francia címet annak angol változatára – *Review of Historical Demography* – cserélték le.)

²⁰ A sorozat levéltári forrásokat nem használ, hanem gyakorlatilag csak a korábban már közreadott adatokra épít. A népességszámra, valamint az anyanyelvi összetételre vonatkozó adatokon kívül más, a helységnevtárakban szokásos adatokat (a települések területének nagysága, a házak száma, a lakosság felekezeti csoportjai és azok anyaegyházai, a közlekedési kapcsolatok stb.) nem közöl, viszont megadja azt, hogy a népmozgalmi adatokat hol anyakönyvezték. Miután azonban az anyakönyvek őrzési helyét és jelzeteit nem közli, és nem tájékoztat a létező és kutatási célra használható néposzeirásokról és megmaradt kéziratos népszámlálási anyagokról sem, a professzionális történeti demográfiai kutatások előrelendítéséhez nem ad elegendő segítséget. Korlátozott adattartalma miatt lényegében csak az 1870 utáni időszakra vonatkozó, levéltári források használatára nem törekvő, kevésbé igényes helytörténeti kutatások segédeszközeként tölthet be hasznos szerepet. Kiemelendő ugyanakkor, hogy a kiváló szervezőmunka eredményeképpen alig több mint egy évtized alatt elkészült az ország egész mai területére vonatkozóan – a 19 darabos sorozat utolsó darabja 2002-ben jelent meg. (Ez a gyorsaság a tudományos sorozatok megjelenésében nem mondható gyakorinak.) Viszont a megjelenés szerkezete még egy felhasználási korlátot is jelez: a kiadványsorozat nem a történeti megyéket, hanem az összeállítás időszakában, 1990 körül érvényes közigazgatási beosztást veszi alapul, ami az 1920 előtti időszakra vonatkozóan jórészt eltér a levéltárakban található forrásanyag tényleges szerkezetétől, de jelentős mértékben eltér az 1949 előtti megyebeosztástól és levéltári irattárolási rendtől is.

dományi Egyetemre (ma Budapesti Corvinus Egyetem), mint a Szociológiai Tanszék vezetője, akkor megpróbálta néhány tanítványát elindítani a történeti demográfia irányába. Bár közülük többen statisztikusi és demográfus munkakörökben helyezkedtek el, sajnos megfelelő lehetőség hiányában egyikük sem maradt meg a történeti demográfia területén. Andorka élete utolsó szakaszában az egyetem rektoraként egyedüli kutatóként végezte történeti demográfiai tevékenységét.²¹

Kováts Zoltán (1930–2008) Andorkához hasonlóan, a Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán kísérte meg egy történeti demográfiával foglalkozó tanítványi kör kialakítását. Fáradozása eredményeképpen számos szakdolgozat született a témakörből anyakönyvi adatok elemzése alapján, de nem tudunk arról, hogy lett volna közöttük egyetlen teljesen befejezett és publikált családrekonstrukció, avagy ilyen kutatási érdeklődéssel rendelkező fiatal munkatársat alkalmaztak-e tudományos kutatásokat folytató közintézményben.²² Valószínű, hogy a szakdolgozók többsége tanárként helyezkedett el, és alighanem felhagyott a történeti demográfiai témájú kutatásokkal.

Faragó Tamás sem kísérte meg sokkal nagyobb sikerrel 1992 és 1996 között a történeti demográfiai kutatás meghonosítását a Miskolci Egyetem Történettudományi Tanszékén. Három-négy ilyen témájú szakdolgozat született, de valódi kutatói team itt sem alakult ki, még az ilyen szándékkal odahozott két tanársegéd is témát váltott. A történeti demográfia oktatására és a hallgatók ilyen irányú kutatások felé orientálására a fentiekben túlmenően történtek kísérletek az ELTE 1991-ben alakult Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén, valamint az Atelier Magyar-Francia Társadalomtudományi Központban, továbbá a Pécsi Tudományegyetemen is.²³

Benyomásunk szerint az alapvető probléma a felsorolt tanszéki próbálkozásokkal kapcsolatban két dologban rejlik. Egyrészt egyetlen fontos történeti demográfus személyiségnek sem sikerült – részben az érdeklődés alacsony mértéke, részben a merev szabályozási rendszer akadályai miatt²⁴ – tudományos iskolát létrehozni. (A történeti demográfiában

²¹ Faragó Tamás 2001-től a Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén próbálkozott a munka folytatásával, de 2006 végén ez az egység is áldozatul esett a „bolognai folyamat” helyi értelmezésének. A félben maradt kutatói iskolaalapítás emlékéért lényegében csak a néhány évig továbbélő „Bevezetés a történeti demográfiába” kurzusok őrizték meg.

²² Kivételnek tekinthető Jároli József, aki levéltárosként még néhány évig foglalkozott ilyen jellegű kisebb kutatásokkal (Jároli 1974, 1982)

²³ Az ELTE tanszéken elsősorban Benda Gyula, az Atelier központban pedig Benda Gyula és Granasztói György nevéhez fűződtek ezek a kezdeményezések. Katus László és tanítványa, Nagy Mariann pécsi egyetemi működése során nevezettek szóbeli információi szerint számos, egy-egy község anyakönyvének nem nominatív feldolgozásán alapuló szakdolgozat született, formális vagy informális, történeti demográfiával foglalkozó kutatóközösség létrehozására azonban betölthető állás és megfelelő támogatás hiányában tudomásunk szerint itt sem került sor.

²⁴ Sok országban a doktori képzés indításához elég a szakmailag megfelelően minősített oktatói gárda, nálunk azonban ezen kívül még az alapképzés megléte is az előírt feltételek közé tartozik. Ez a korlát viszont gyakorlatilag azon speciális szakterületek doktori iskoláinak alapítását, ahol az alapképzéshez előírt évi 10-15 hallgató nem biztosítható, – és a társadalom számára éves átlagban talán valóban nem is lenne szükséges – lehetetlenné teszi. Szerencsésebb esetben ez, – hogy a bürokratikus előírásoknak megfeleljenek – formális együttműködések létrehozatalát eredményezi szakmailag egymáshoz nem vagy alig kapcsolódó tudományterületek között, erre utal az „interdiszciplináris” doktori iskolák megjelenése. Tipikus példája ez a rosszul értelmezett, de manapság sokat hangoztatott „hatékonyságnak”, „gazdaságosságnak” és „szinergiának”. A fentiek következtében sajnos nem csodálkozhatunk azon, hogy Kolozsvárott lehetséges a történeti demográfusok szervezett doktori képzése, Budapesten viszont nem.

idehaza fontos szerepet játszó kutatók egy része – Dányi Dezső, Fügedi Erik – még az oktatási lehetőségekhez is csak pályája vége felé jutott el.) Másrészt megfelelő álláslehetőségek hiányában egyik helyen sem jöhetett létre együttműködő és fő területüként a történeti demográfiával (is) foglalkozó kutatók csoportja. Fentiekből következően sehol sem sikerült elérni a kutatók és kutatások azon „kritikus tömegét”,²⁵ amely részben a sajátos szakmai érdekek érvényesítéséhez és a kutatásokhoz szükséges anyagi fedezet előteremtéséhez elegendő súlyt jelentett volna, részben pedig létrehozhatta volna a fiatal kutatójelöltek vonzásához szükséges szellemi pezsgést. Kifejezetten történeti demográfiai tematikájú kandidátusi, illetve akadémiai doktori értekezés tudomásunk szerint 1990-ig nem készült.²⁶

Az 1950-es és az 1960-as években, amikor a fentebb említett két gócpont, illetve az őket környező informális csoportok kialakultak, a történettudomány – és általában a társadalomtudományok – még speciális helyzetben voltak. Számos olyan szakember állt rendelkezésre, aki megfelelő tudással és ismeretanyaggal rendelkezett, de ideológiai okok miatt sem az egyetemi oktatásban, sem a történeti és társadalomtudományi kutatások központjait jelentő MTA kutatóintézeteiben nem kaphatott helyet, mint például Andorka Rudolf, Dávid Zoltán vagy Fügedi Erik. Jelentős részben Dányi Dezsőnek köszönhető, hogy erre a magyarországi történészhierarchiában félreesőnek, ugyanakkor ideológiailag veszélytelennek számító kutatási területre sikerült őket irányítani. (Egyébként a Kovacsics József által szervezett első jelentős kézikönyv, *A történeti statisztika forrásai* szerzőgárdájának többsége az akkor háttérbe szorított településtörténeti múltú levéltárosokból és történészekből verbuválódott.) Az 1980-as években már ezek a tiltások, a kiválasztási (avagy inkább ki nem választási) szempontok nem érvényesültek, ugyanakkor viszont a tudományos munkával foglalkozni akaró fiatalok számára fokozatosan egyre több, gyorsabb, könnyebb és

²⁵ A különbség akkor érzékelhető jól, ha az egy-egy személy által indított tanszéki műhelyalapítási kísérleteket összevetjük a korábban említett két centrum körül kialakult kutatói körökkel. A történeti demográfiával foglalkozó kutatók legnagyobb tömörülése a KSH intézményrendszerében jött létre az 1970-es évek közepén. A könyvtárban hárman (Dányi Dezső, Faragó Tamás, Fügedi Erik), a KSH Levéltárban egy, később két fő (Dávid Zoltán, illetve J. Fráter Zsuzsa), a Társadalomstatisztikai Főosztályon egy fő (Andorka Rudolf), az NKI-ban – mellyel ekkor még kevésbé volt szoros az együttműködés – két fő (Benkóné Lukács Ágnes és Nemeskéri János) dolgozott a tágan értelmezett tudományterületen. A készülő munkák rendszeresen tartott vitáiba, esetenként kisebb feladatok elvégzésébe ezen kívül több, akkor hivatalosan nem történeti demográfiával foglalkozó belső és „bejáró” külső kollega is bekapcsolódott. (Példaként említhetjük a belsők közül a kezdetben a kutatócsoportban, később a Társadalomstatisztikai Főosztályon dolgozó Benda Gyulát – akkoriban még ő sem foglalkozott demográfiával – és az MTA alkalmazásában álló, de a KSH Könyvtárba helyezett Perjés Gézát, a külsők közül pedig Bácskai Verát, Fallenbüchl Zoltánt, Nagy Lajost és a Mezőgazdasági Múzeumban dolgozó Veress Évát, esetenként Wellmann Imrét.) Az ELTE Kovacsics József vezette tanszékének nem volt lehetősége ekkora kutatói csoportosulás kialakítására. Erőssége inkább a konferenciák és tanulmánykötetek szervezése és menedzselése volt, tevékenységében főként az Országos Levéltár, illetve az ELTE idősebb, illetve középgenerációjához tartozó, elsősorban településtörténeti érdeklődéssel és kutatási tapasztalattal rendelkező munkatársaira, valamint néhány, a történelem iránt érdeklődő statisztikusra épített. Ebbe az együttműködői körbe tartozott többek között Buzási János, Illa Bálint, Kállay István, Komoróczy György (főként levéltárosok), illetve Kápolnai Iván, Klinger András, Máдай Lajos, Thirring Lajos és egy darabig Horváth Róbert (statisztikusok).

²⁶ A számos írást publikáló, 1990 előtt tudományos fokozatot szerzett kutatók, – Andorka Rudolf, Fügedi Erik, Granasztói György, Horváth Róbert, Kovacsics József, Nemeskéri János – mivel a történeti demográfia nem számított önálló tudományterületnek, antropológiai, statisztikai, szociológiai, társadalomtörténeti témákat feldolgozva, ezen tudományterületeken belül készítették el disszertációikat. Azóta mindössze annyi változás történt, hogy bár a fokozatokat adó szakterületek névleg ugyanazok, de bizottságaik az 1990-es évektől kezdve már könnyebben befogadják a történeti demográfiai témájú értekezéseket.

kedvezőbb karrierépítési lehetőségeket nyújtó területek nyíltak meg. A fellendülő félben levő jogászi, közgazdászai, szociológusi pályák, valamint a növekedésnek indult felsőoktatási rendszerben szerezhető pozíciók mind anyagiakban, mind tudományos presztízsből többet ígértek az igen sok ismeretet (statisztika, demográfia, több nyelv a hagyományos történelmi és paleográfiai tudás mellett) és még több munkát igénylő történelmi demográfiai kutatásnál. Vagyis a kényszer többé már nem segítette a történelmi demográfia folyamatos kutatói utánpótlásának biztosításában, ugyanakkor viszont a gyengülő motiváció további akadályokat képezett. Így a felsorolt kísérletek, melyek egy-egy tanszéki kutatócsoport létrehozására irányultak, nem jártak – talán nem is járhattak – sikerrel. Ebben persze annak is szerepe volt, hogy az említett tanszékek fő feladata a más gyakorlati szakterületekre történő képzés (történelemtanár, szociológus), vagy más irányba törekvő hallgatók (közgazdász, jogász, nemzetközi szakértő, kommunikációs szakember) számára készségfejlesztő, „bevezető” tárgyak oktatása, nem pedig a történelmi demográfiai ismeretek magas színvonalú továbbadása. Nem kutatókat képeztek, és lényegében nem is igazán váltak kutatóműhelyekké. Vagyis a gyengülő motiváció és a rossz szabályozás együttesen csökkentette a képzési és kutatási igényt, mely a mai, szűken prakticista szemlélet közepette fokozatosan a lét és nemlét peremére tolt és tolja az oktatói és diáklétszámban, valamint erőforrásokban és presztízsből egyaránt gyenge kutatási területet.²⁷

A történelmi demográfiai kutatás eredményeinek publikálására szakosodott kiadványsorozatok az alábbiakkal jellemezhetőek. Változó névvel és formában, hol folyóiratként, hol évkönyvként, vagy kötet sorozatként jelentek, illetve jelennek meg igen kis példányszámban. Noha viszonylag szűk olvasóárdával és még szűkebb szerzői körrel rendelkeznek, de az 1950-es évek vége óta mégis folyamatosan léteznek. 1960-tól kezdődően előbb egy, 1979 óta pedig kettő, változó néven megjelenő történelmi statisztikai témakörű, vagyis történelmi demográfiai, gazdaság-, társadalom- és statisztikatörténelmi írásokat egyaránt tartalmazó vegyes sorozat jelenik meg a KSH Könyvtár kiadásában.²⁸ (Az 1980-as évek óta azonban két szám megjelenése között esetenként már több év eltelik, és a történelmi demográfiai tematikájú írások fokozatosan eltűnnek a könyvtári sorozatból.) 1985 és 1997 között viszont az NKI, – mely, mint említettük, akkorra a történelmi demográfiai kutatási centrummá vált – 16 füzetet jelentetett meg *Történelmi Demográfiai Füzetek* című sorozatában, majd 2000 és 2008 között ennek folytatásaként nagyjából évi rendszerességgel több száz oldalas történelmi demográfiai évkönyveket adott ki Faragó Tamás és Őri Péter szerkesztésében. Ezen túlmenően az intézet *Közlemények*, illetve *Kutatási Jelentések* sorozatában és a *Demográfia*

²⁷ Elgondolkodtat, hogy Magyarországon nemhogy a történelmi demográfia, de a szélesebben vett demográfia terén sem sikerült eddig formálisan mérhető igény és a fiatalokat vonzó álláslehetőségek hiányában rendszeres egyetemi szintű alapképzést, illetve ezt gondozó, tisztán demográfiai profilú tanszéket létrehozni. Kétségeink vannak az iránt, hogy igazán ez a magyar társadalom, a hazai felsőoktatás és tudomány valódi érdeke, és tényleg ez jelenti a hasznos és hatékony képzési és kutatási szerkezetet. Lehet, hogy nem elég folyamatosan politikai beszédekben emlegetni a népesedési problémákat, hanem az államigazgatás hátterében is alkalmazni kellene ehhez demográfusokat, akik a család, a házasság, a termékenység, a halandóság, a migráció és az öregedés naponta felmerülő kérdéseivel szakszerűen foglalkoznának – vagyis kutathának és szakértői munkát végeznének, nem pedig nyilatkozatok és beszédek háttéranyagát készítenék elő. Tudomásunk szerint ilyen feladatokra hazai demográfusok eddig többnyire inkább nemzetközi intézményektől kaptak felkérést, holott nemcsak a túl gyors népességnövekedést felmutató társadalmakban lehetne hasznos a működésük.

²⁸ Az említett kiadványok név szerint az alábbiak: 1960 és 1968 között *Történelmi Statisztikai Évkönyv*, 1975-től *Történelmi Statisztikai Tanulmányok* és 1979-től *Történelmi Statisztikai Füzetek*. (1983-ig szinte mindegyik Dányi Dezső szerkesztésében jelent meg.)

folyóiratban számos olyan mű látott napvilágot, amely a történeti demográfiához sorolható.²⁹ Gyakran jelentek meg szintén e témakörbe vágó cikkek a KSH, illetve a Magyar Statisztikai Társaság *Statisztikai Szemle* című folyóirataiban is. Ugyancsak jelentős mennyiségű olyan írás jelent meg az *Orvostörténeti Közlemények* hasábjain, mely főként járványokkal, halandósággal és közegészségügyi témákkal foglalkozik, de részben a történeti demográfiához sorolható. Szórványosabban, de előfordultak továbbá ilyen témájú publikációk a történettudományi és néprajzi folyóiratokban is (*Agrártörténeti Szemle, Ethnographia, Történelmi Szemle*). Végül, mint említettük, 1971 és 1998 között rendszertelenül, időközönként egy-két éves kihagyásokkal jelent meg a Kovacsics József szerkesztette idegen nyelvű periodika, mely elsősorban az ELTE Statisztikai Tanszékének vonzáskörébe tartozó szerzők és külföldi vendégeik rövid írásait közölte.³⁰

2.2 KUTATÓK ÉS KUTATÁSOK

Ami a tárgyalt időszak alatt zajlott nagyobb kutatási projekteket illeti, azok adatai röviden az alábbiak szerint foglalhatók össze. A KSH Könyvtár Történeti Statisztikai Kutatócsoportjában az 1960-as években hat nagy adatfeldolgozás indult el:

- 1) 1960-ban kezdődött a Népesedési Főosztállyal közös szervezésben a népmozgalmi adatok összegyűjtése az egyházi anyakönyvekből. Az eredmények, az 1828 és 1900 közötti időszakot felölelő községsoros nem nominális népmozgalmi adatsorok (a házasságkötések, keresztelések/születések és temetések/halálozások évenkénti számai) az ország mai területére, valamint Burgenlandra vonatkozóan 1972 és 1984 között jelentek meg összesen kilenc kötetben.³¹
- 2) 1961-ben két új adatgyűjtés indult el a kutatócsoportban. Dányi Dezső – alighanem korát megelőzve – szeretne volna Győr városnak az első népszámlálás során 1787-ben készített, és kivételesen fennmaradt, név szerinti família íveit az egykorú anyakönyvi bejegyzésekkel összekapcsoltan feldolgozni. A hatalmas, közel 100 ezer cédulányi adatgyűjtés azonban olyan adat-összekapcsolási és adatkezelési problémákat vetett fel, amelyeket akkoriban nem lehetett megoldani. A torzóként maradt anyag alapján így mindössze három rész tanulmány született Győr város népesedési folyamatairól.³²

²⁹ A *Közlemények* sorozatban a 2000-ig kiadott művek közül történeti demográfiai nevezhetők a következők: Bene – Tekse 1966, Dányi 1968, Horváth Róbert 1966, Kovacsics 1968a, Pallós 1971, Szabady 1968, a *Jelentések* sorozatban pedig Daróczy 1997, Hablicsek 1995 és Máday 1983.

³⁰ Feltűnő, és alighanem a magyar értelmiségi csoportok egymással való kooperációs készségére (vagy inkább képtelenségére) jellemző, ahogy a szerzői körök hermetikusan elkülönültek egymástól. Utóbbi periodika szerepe igen fontos a szakterület hazai eredményeinek a magyarul nem olvasók számára történő bemutatásában, ez azonban a mondottak miatt igen felemás módon sikerült. A *Historisch-demographische Mitteilungen* lapjain ugyanis 1998. évi megszűnéséig a magyar történeti demográfia eredményei külföld felé úgy reprezentálódtak idegen nyelven, hogy közöttük az olvasó Andorka Rudolf, Benda Gyula, Dányi Dezső, Dávid Zoltán, Faragó Tamás, Fügedi Erik vagy Kovács Zoltán írásaival nem találkozhatott. Ugyanakkor 1960-tól a Történeti Statisztikai Kutatócsoport kiadványai, valamint az NKI által kiadott *Történeti Demográfiai Füzetek* szerzői között sem szerepeltek – talán az egyetlen Kápolnai Iván kivételével – a Kovacsics József köréhez tartozó személyek.

³¹ Klinger 1972-1984 és Klinger 1981. Az eredmények rövid első feldolgozását l. Klinger 1980.

³² Dányi 1964, 1965 és utólag Dányi 1993a. (A cédulaanyag sorsa ismeretlen.)

- 3) Ugyancsak 1961-ben kezdődött el az 1728. évi (még akkoriban félben maradt) országos adóösszeírás levéltári forrásainak összegyűjtése. A megtalált anyagot 1963-tól Perjés Géza gondozta, majd 1972 környékén megkísérelte annak 11 megyét tartalmazó községsoros adatállományát számítógéppel elemezni. Sajnálatos módon ez a vizsgálat azonban, mely az első nagyobb méretű hazai kísérlet volt történeti adatok számítógépes elemzésére, elegendő tapasztalat és kiérlelt koncepció hiányában nem hozott átütő eredményeket, adatait csak néhány résztanulmány értékesítette.³³
- 4) Két évvel később, 1963-ban indult meg a megyei levéltárak őrzésében található 18. századi lélekösszeírások (Conscriptio Animarum) anyagának összegyűjtése és feldolgozásának kísérlete. Miután ez a forrástípus rendkívül sok adatot tartalmazott – tulajdonképpen bizonyos tartalmi korlátokkal (a nemeseket nem írták össze) több egymást követő év lajstromos községsoros népszámlálásának és népmozgalmi adatösszesítésének felelt meg – a szóban forgó vizsgálat adatállománya ugyancsak túl nagyméretűnek bizonyult ahhoz, hogy hagyományos kézi módszerekkel eredményesen fel lehessen dolgozni. Ez az akadály az előbbiekhöz hasonlóan oda vezetett, hogy egy résztanulmány megjelentetését követően a munka egy időre abbamaradt. A vizsgálat folytatására csak a technikai lehetőségek megváltozásával, az 1990-es években került sor. Dányi befejezte az addig feltárt országos összesítő forrásanyag közzétételét és feldolgozta Somogy megyét, Őri Péter pedig megkezdte a Pest megyei adatok részletes elemzését.³⁴ A kezdeti eredmények, melyek először engednek részletesebb betekintést a 18. század végi helyi népesedési folyamatokba úgy, hogy nem egyetlen község adataira támaszkodnak, igen biztatóak.
- 5) 1966-ban kezdődött az 1851. és 1857. évi népszámlálások szétszórtan publikált adatainak összegyűjtése. A megyei és községsoros adatsorok rekonstrukciójának Dányi többször nekifutott, véleményünk szerint a második, 1990-es évekbeli próbálkozása tűnik sikereesebbnek, de véglegesnek még ez sem tekinthető. Ezzel együtt ez az első kísérlet, amely szakmailag hiteles képet kívánt adni erről a sokszor vitatott értékű, de ténylegesen kevesek által ismert és még kevesebbek által használt forrásról. Sajnos egyelőre ez csak országos szinten sikerült.³⁵

³³ Perjés 1974, 1978, 1979 – a tanulmányok főleg az agrártörténeti vonatkozásokat részletezik. (A vizsgálat papírfőmódban őrzött anyaga az – azóta megszűnt – KSH Levéltár őrzésében volt.) Ráadásul az alapadatok gyűjtése sem volt teljes, mert akkoriban még nem nyílt igazán lehetőség minden mai országhatáron kívül eső Kárpát-medencei levéltár anyagának átnézésére. A szlovákiai és romániai levéltárakban jelen ismereteink szerint több helyen megtalálható ennek az 1715. és 1720. évi próbálkozásoknál sokkal gazdagabb tartalmú, mégis alig ismert összeírásnak az alapanyaga. A forrás kiadására eredeti formájában azonban eddig csak a Pest Megyei Levéltár vállalkozott. (Ld. Borosy 1997.)

³⁴ Fügedi 1966a, Dávid 1957a, illetve Dányi 1993b, 1997, 2001, Őri 1994, 2001, 2003b.

³⁵ Dányi 1984, 1993b. Az adatgyűjtés itt sem befejezett, főként a határon túli levéltárak anyaga hiányzik belőle, bár a hazai levéltárak anyaga sem került teljeskörűen összegyűjtésre. A községsoros adatokat Dányi ehelyett nyomtatott források alapján próbálta meg rekonstruálni. Ez azonban nem tekinthető igazán sikeresnek, mert a szerző elgondolásaival ellentétben a felhasznált források többnyire nem az eredeti népszámlálás népességadatát adták meg, az adatok közlése csak az ország mai területére vonatkozóan történt meg, ráadásul az 1980. évi közigazgatási rend szerint (Dányi 1984). Vagyis egyelőre tehát továbbra is hiányzik a megmaradt településsoros adatok összegyűjtése, kiadása és forráskritikai elemzése. Nagy kár, hogy úgy értük el a 21. századot, hogy e két, gyakran osztráknak nevezett népszámlálás – az 1851. és 1857. évi – teljes megmaradt forrásanyagának feltárása és adatainak szakszerű kiértékelése még mindig nem történt meg. (Normális körülmények között az ilyen „pozitívista” műveknek már 50-100 év óta a kutatás rendelkezésére kellene állnia, de ez a feladat nagy mérete miatt az idehaza ma is domináló egyszemélyes kutatások és 2-4 éves futamú pályázatok révén nem oldható meg.)

6) Végül a kutatócsoport hatodik nagyobb munkája a Történeti Statisztikai Kutatócsoport átszervezése után³⁶ Fügedi Erik ötlete és a Faragó Tamás által kidolgozott koncepció alapján kezdődött meg 1972–1973 folyamán. A 18. század végi történeti helységnévtár sorozat az egész Erdély és Horvátország nélküli, szűkebb értelemben vett Magyar Királyság területét átfogja. A szükséges adatgyűjtések az Országos Levéltárban 1981-ben fejeződtek be, az adatok részletes feldolgozása és az eredmények megyénkénti publikálása pedig, mint azt korábban már említettük, 1985 óta folyamatosan tart. Sajnos, ha továbbra is ilyen szerény emberi és pénzügyi erőforrásokra támaszkodik a feldolgozó munka, akkor látványosabb eredményekre egyelőre nem számíthatunk. (Ebben az ütemben még további két-három évtizedet kell várunk arra, hogy a teljes eredetileg megcélzott országos adatbázis – vagyis a szűkebb értelemben vett, Erdély nélküli történeti Magyarország területének adathalmaza – a kutatók rendelkezésére álljon.)³⁷

Dányi Dezső az 1960-as évek második felében két gyűjteményes tanulmánykötet szervezésével is próbálkozott. Az egyik 1966 körüli megjelenéssel a járványokkal kapcsolatos lett volna, a másik pedig 1969–70 körül Közép-Kelet-Európában akkor még egyedülálló módon családrekonstrukciós tanulmányokat szándékozott közreadni. Részben a demográfiában nem eléggé járatos szerzők, részben a források okozta meglepetések miatt, (nem mindig és nem mindenben feleltek meg a modellként szolgáló angol és francia munkákban elemzetteknek) azonban a tanulmányok egy része nem készült el. Valószínűsíthető, hogy a kiadás feltételeit sem sikerült megteremteni, így az említett kötetek megjelenése – mely a régióban nemzetközi mércével mérve kiugró eredménynek számíthatott volna – sajnálatos módon végül megghiúsult. Az elkészült néhány tanulmány különböző helyeken és időben látott napvilágot, így hatásuk csekély maradt. A szétszórt publikációk nem vezettek szemléleti áttéréshez a történetkutatással foglalkozók között, sokan talán fel sem fedezték azokat.³⁸

Az NKI szervezésében az 1960–1990 közötti időszakban négy olyan nagyobb projekt jött létre, amely történeti demográfiai vonatkozású volt. Az 1960-as években zajlott le B. Lukács Ágnes 1821–1830 közötti időszak egyházi anyakönyveiből vett minta alapján történt nép-

³⁶ 1972-ig a kutatócsoport a KSH Könyvtár igazgatójának közvetlen vezetése alatt dolgozott. Mind a történeti kutatások méretének korábban említett hatalmas növekedése, mind a könyvtár feladatainak és létszámának bővülése szükségessé tette, hogy a – létszámban is növekvő – kutatócsoport napi irányításának terhe Dányi Dezső vállálói lekerüljön. 1972-től Fügedi Erik vette át annak vezetői posztját.

³⁷ A sorozat az 1772–1808 közötti összes fontos levéltárban őrzött, illetve kiadott országos népesség- és településösszeírás, valamint leíró statisztikai forrás alapján rekonstruálja a történeti Magyarország megyéiben található lakott helyek legfontosabb demográfiai adatait és elvégzi térképi lokalizálásukat. A munkálat célja amellett, hogy egy helységnévtártól elvárható szélesebb körű tájékoztató funkciókat is ellásson, egy, az 1790 körüli állapotokat tükröző, a történeti ország területét felölelő adatbank fokozatos létrehozása (Faragó 1984a). Az anyaggyűjtés befejezése után, 1985 óta az Erdély és Horvátország nélküli terület 46 megyéjéből és 5 kerületéből e sorok írásáig 23 – valamint a Hajdú, Jász, Kis- és Nagykun kerületek – anyagának megszerkesztésére és kiadására került sor összesen 26 térképmellékletet is tartalmazó kötetben a területileg illetékes állami levéltárak közreműködésével. További megyék anyagának kiadásra való előkészítése folyamatban van. Elismeréssel kell adoznunk a KSH Könyvtár vezetésének, hogy a sorozatot több mint három évtized óta életben tartja.

³⁸ Miután a kötet színopszisztát nem sikerült megtalálnunk, csak feltételezzük, hogy valószínűleg a tervezett járványkötet részét képezhették B. Lukács Ágnes (1966), Dávid Zoltán (1971a) és talán Moess Alfréd és M. Román Éva (1971a) tanulmányai. Biztos, hogy a családrekonstrukciós kötet számára készültek Andorka Rudolf (1970), Mező Gyöngyi (1979) és M. Román Éva (1972) írásai. (Csalog Zsolt, Dányi Dezső [Győr], Kováts Zoltán, Moess Alfréd [Nagykovács] és Török Katalin [zempléni falvak] utóbbi kötetbe tervezett tanulmányai végleges formájukban tudomásunk szerint nem készültek el.)

mozgalmi adatgyűjtése. A kutatás számos részeredményét publikálták, de összefoglaló monográfia nem született belőle. (A források minőségét boncolgató bevezető tanulmányok mellett főként a halandósági adatok részletesebb vizsgálatára került sor.)³⁹

A másik, ugyancsak az 1960-as években indult NKI kutatás a Princetoni Egyetem (New Jersey, USA) Ansley J. Coale által vezetett, nagyméretű és nemzetközi szerveződésű, az európai demográfiai átmenet megismerését célzó vizsgálatához kapcsolódott, melynek során a KSH hivatalosan vállalkozott adatok szolgáltatására. (Ismereteink szerint az adatok tényleges összeállítása Dányi Dezső nevéhez fűződik.) Az adatgyűjtés – azon túlmenően, hogy rész-adatállományként beépült Princeton nagy projektjébe – idehaza három, részben utólagos kisebb, a termékenységtörténetre koncentráló feldolgozást eredményezett.⁴⁰

A harmadik projekt jóval későbbi, Dányi Dezső által az 1980-as években folytatott mintavételes családrekonstrukciós kísérlet volt, ahol két házasságkötési kohorszba (1830–1839, 1850–1859) tartozó nők reprodukciós élettörténetét követték nyomon az anyakönyvek segítségével. Az egyedülálló elemzés eredményének összegzése, mely új megvilágításba helyezte a magyarországi demográfiai átmenet lefolyását és termékenységi összefüggéseit, 1991-ben jelent meg az NKI demográfiai átmenettel foglalkozó, alább hivatkozott kötetében (Dányi, 1991b).

A negyedik projekt Nemeskéri János (1914–1989) vezetésével folyt, és az NKI-n kívül számos más intézmény és pályázat támogatását élvezte. Az alapjában a fizikai antropológia, illetve a genetika területéhez tartozó ún. „izolátum kutatás” – magas arányú belterjes, kiemelkedő arányú rokonházasodásokkal jellemezhető közösségek vizsgálatai – részben a Heves megyei Ivád község lakosságát, részben bodrogi falvak népességét elemezte, esetenként nemzetközi kooperációban. Miután a kutatások a terepmunka, az antropológiai mérések és vizsgálatok mellett egyúttal név szerinti anyakönyvi adatok feldolgozására is épültek, főként a házasodási mozgalmak kapcsán nem csak antropológiai, hanem történeti demográfiai relevanciájú eredményeket is hoztak. Mindez egyúttal kiválóan mutatja a történeti demográfia azon jellemvonását, hogy igazi interdiszciplináris kutatási területnek nevezhető, mely a demográfia és a történelem mellett még több más irányba (fizikai antropológia, biológia, közegészségügy, genetika stb.) is kapcsolatokat kereshet és találhat.⁴¹

Mindezen túlmenően az NKI saját és meghívott tagokból összeállt munkaközössége két szemináriumon vitatta meg a demográfiai átmenet magyarországi jellegzetességeit, majd a legfontosabb eredményeket 1991-ben egy szakmailag igen fontosnak tekinthető külön

³⁹ A vizsgálat előkészítő munkálatai alapján készült publikációk közül az alábbiak említhetők: B. Lukács 1968, 1969, 1975. Az elkészült részelemzések a következők: B. Lukács 1973, 1978, 1980, Hablicsek 1984, 1991. E vizsgálat mellékterméke volt B. Lukács Ágnes sajátos forráskiadványa, mely Nagy Lajos településsoros műve alapján készült, de a részletes adatok helyett csak a városok és falvak 2000 lakos alatti és feletti csoportokba rendezett lakosságárait adta közre megyénkénti bontásban (B. Lukács 1979).

⁴⁰ Tekse 1969, illetve Dányi 1977a, 1991a.

⁴¹ Nemeskéri kutatásainak kezdete egyébként még a háború előtti időszakra nyúlik vissza (Nemeskéri 1944). Az 1950-es évektől részben nemzetközi együttműködésben folytatott vizsgálat számos további publikációt eredményezett: Acsádi et al. 1953, Nemeskéri 1953, 1965, 1972, 1973, 1976, illetve Nemeskéri – Thoma 1961, Nemeskéri – Walter 1966, 1989, valamint Walter – Nemeskéri 1972.

kötetben publikálta. Az itt közölt tanulmányok között szerepel az NKI fentebb említett első három projektje alapján készült egy-egy terjedelmesebb írás is.⁴²

A hivatalosan Dávid Zoltán (1923-1996) szervezésében 1975-ben létrejött KSH Levéltár a 2000-ig eltelt időszakban két nagyobb történeti demográfiai tematikájú kutatást bonyolított le. Dávid Zoltán már az 1950-es években gyűjteni kezdte az 1598. évi országos házösszeírás adatait, melyek a korszakra nézve egyedülálló lehetőséget adnak a településállomány rekonstrukciójára, ugyanakkor településenkénti népességbecslési lehetőséget is nyújtanak. Ez ugyanis a legkorábbi olyan forrásunk, amely községsorosan rögzítette a török uralom alá nem került területek házállományát (beleértve az ideiglenesen az erdélyi fejedelemség kezén levő Bihar és Máramaros megyéket is), és viszonylag egységes módon készült. A feldolgozás technikai nehézségei miatt azonban ez a munka szintén „megvárta” a számítógépes korszakot és a végeredmények már a szerző posztumusz munkájaként jelentek meg. A levéltár másik, történeti demográfiai szemszögből nézve fontos munkája az 1855. évi kolerajárvány pusztításának az Erdély nélküli történeti Magyarország területére vonatkozó községsoros adatait közreadó kötet volt.⁴³

A KSH két további központi, modern demográfiával foglalkozó részlege is hajtott végre a történeti demográfia számára fontos adatgyűjtéseket és adatközléseket. A Népesedésszatisztikai Osztály (Főosztály) szervezésében még 1969-ben megjelentek az 1901 és 1968 közötti községsoros hivatalos népmozgalmi adatsorok,⁴⁴ melyet rövidesen követtek a fentebb már említett, Klinger András által szerkesztett, és részben Dányi Dezső által bonyolított 1828-1900 közötti népmozgalmi adatgyűjtések kötetei. Az osztályhoz fűződik még további két fontos adatközlés megszervezése. Az egyik a két világháború közötti évenkénti törvényhatósági bontású népmozgalmi adatsorok közlését célozta meg, eredményei az időszak népesedési folyamatait összefoglaló külön kötetben láttak napvilágot. A másik fontos adat-összeállítás az 1867-1992 közötti országos népmozgalmi idősorokat, illetve az 1869-től 1990-ig tartott népszámlálások országos adatsorait adta közre mind az 1920 előtti történelmi, mind az 1920 utáni mai területre vonatkozóan.⁴⁵ Fontos megjegyezni, hogy utóbbi kiadvány esetében a régi népmozgalmi és népességszerkezeti adatokat, ahol lehetett egészen 1870-ig (de legalább 1910-ig) visszszámolták a mai területre vonatkozóan, sőt a kötetet kis példányszámban angol nyelven is megjelentették. Az osztályhoz köthető ezen túlmenően Kármán Tamásné fontos statisztikatörténeti munkája, mely a magyar népmozgalmi statisztika 1867 és 1920 közötti történetét dolgozza fel.⁴⁶

⁴² Szentgáli 1991. A kötet mind módszertani szempontból, mind az ismertetett konkrét kutatások tekintetében kiemelkedő jelentőségű a hazai történeti demográfiai kutatás történetében. Sajnálatos, hogy ma jóval kevésbé ismert, mint a Kovacsics József által az 1950-60-as években szerkesztett, demográfiai tudásunk egy jóval korábbi állapotát tükröző, főként a forrásismertetésekre és a népességszám történeti alakulásának leírására koncentrált kézikönyvek.

⁴³ Dávid Zoltán 1958, 2001, illetve Fráter 1980.

⁴⁴ Klinger 1969. A kötet az akkor kevésbé fontosnak tekintett községsoros házasságkötési adatokat sajnos nem közölte.

⁴⁵ Acsádi – Klinger 1965, illetve Klinger 1992. (Községsoros adatokat egyik mű sem tartalmaz, megyei, illetve városi bontású adatok is csak az előbbiben találhatóak.)

⁴⁶ A történeti demográfia sajátos helyzetét mutatja, hogy a tanulmány két részét a KSH két különböző intézménye két eltérő kiadványsorozatban jelentette meg. (Kármán 1985 és 1990).

A KSH másik központi részlege, mely a történeti demográfia szempontjából számos fontos kutatást végzett a 2000-es évek közepéig, a Népszámlálási Osztály (Főosztály). Ezek közül az első az 1785-1787 közötti első magyarországi népszámlálás községsoros adatainak közzététele volt az 1960. évi népszámlálási sorozat részeként.⁴⁷ Ezt követően hat kötetben gyűjtötték össze és adták ki 1869-től kezdődően az összes magyarországi népszámlálási adatgyűjtés végrehajtására vonatkozó fontosabb információkat és dokumentumokat.⁴⁸ A következő nagy munka az 1941. évi népszámlálás megmaradt adatfeldolgozásainak befejezése, sajtó alá rendezése és kiadása volt nyolc kötetben.⁴⁹ A negyedik, legterjedelmesebb adat-összeállítás a régi népszámlálások – esetenként a két világháború közötti csehszlovák, jugoszláv és román népszámlálások adataival kiegészített – községsoros felekezeti és anyanyelvi, illetve nemzetiségi adatainak régióként összesített idősorokban történő kiadása volt részben a mai, részben a történeti Magyarország területére vonatkozóan. A sorozat, mely lényegében a Kárpát-medence egészének 1880 és 1941 közötti (időszakonként 1991-ig feljövő) felekezeti és anyanyelvi/nemzetiségi adatait tette közzé településenkénti részletezésben, összesen 20 kötetet eredményezett.⁵⁰ Ezen túlmenően a részleg még egy fontos – bizonyos tekintetben ma is aktuális témájú – kisebb kiadványt készített a fogyatékosok témakörében, valamint feldolgozta az 1946-1947. évi német kitelepítés népeségi alapadatait, melyek keletkezése kapcsolódott az 1941. évi népszámlálási adatok akkori államhatalom által történő jogellenes használatához.⁵¹

Három további nem teljesen hivatalos, hanem inkább egyéni erőfeszítés alapján készült, de jelentős részben a KSH-hoz köthető projektet meg kell említenünk. A nagyobb volumenű és a történeti demográfia szempontjából jelentősebb az Andorka Rudolf magyarországi születéskorlátozás történetének feltárására irányuló vizsgálat-sorozata, melyet a szerző szinte élete utolsó pillanatáig folytatott. A kutatás két historiográfiai összegzés mellett kereken 12 falu családrekonstrukciós elemzését végezte el a termékenység történetére koncentrálnak.⁵² Faragó Tamás 1972-ben a Pilis – Budakörnyék regionális népesség- és társadalm szerkezeti vizsgálatába kezdett. Az 1985-ig tartó ugyancsak egyszemélyes projekt legfontosabb publikált eredményei főleg a család- és háztartásszerkezettel, továbbá a házassal kapcsolatosak voltak.⁵³ Fügedi Erik (1916-1992) pedig először a 18. századi

⁴⁷ Dányi – Dávid 1960. A közlés az 1950-es évek végi, főként magyarországi levéltári információkra alapozva született. Azóta is folyamatosan bukkannak fel újabb, 1960-ban még nem ismert, nem közölt adatok és kerülnek sorban kiadásra: Móra 1971, Vörös 1962, Dányi – Faragó – Fügedi 1975, újabban Dányi – Faragó – László 1997 és Pozsgai 2004.

⁴⁸ Thirring – Dallos 1983-1989, illetve Klinger – Kepecs 1990-1995. A kötetek összefoglalják a népszámlálások lezajlásának történetét és közlik az összeírásokat végrehajtó személyzet számára kiadott kiegészítő utasításokat és értelmezéseket, így alapvető fontosságúak a megjelent végeredmények értékeléséhez.

⁴⁹ Az 1941. évi népszámlálás (1975-1983).

⁵⁰ Dányi 1992, Dávid 1994a, Kepecs 1991, 1993, 1995, 1996a, 1996b, 1998, 1999a, 1999b, illetve Kepecs – Pálházy 1997, Kepecs – Czibulka 1996 és 2000, Kepecs – Czibulka – Dányi 1996, Pálházy 2000, Pálházy – Czibulka 1995-1996. Az egész adatkiadási tevékenységről összefoglalóan I. Kepecs 2001. A sorozat olyan sikert aratott, hogy vonatkozó adatait az ottani közigazgatási szervezetbe átrendezve Romániában is megjelentették (Rotariu 1996-1999).

⁵¹ Lakatos – Pálházy – Zsóri 1996, illetve Czibulka – Heinz – Lakatos 2004.

⁵² A szerző szóban forgó kutatás alapján készült publikációi meghaladják a tucatot, melyek többsége a KSH kiadásában látott napvilágot. Közülük a legfontosabbak: a téma historiográfiájáról Andorka 1969, 1975a, a családrekonstrukciós elemzések eredményeire vonatkozóan Andorka 1970, 1978, 1981, 1984, 1987, 1991a, 1991b, 1996a, 1996b.

⁵³ Faragó 1984b, 1985a, 1985b, 1989b.

szlovák települési mozgalmakat, valamint a középkori elit demográfiai viszonyait és társadalmi mobilitását dolgozta fel 1963 és 1972 közötti kutatásai során, majd utóbbiakra építve a középkori rokonsági viszonyokkal foglalkozott részletesebben az 1980-as években.⁵⁴

Mind tartalmilag, mind pedig módszertanilag a fentiekhez sorolható Benda Gyula (1943–2005) ugyancsak egyéni projektként végzett keszthelyi vizsgálata, melyet a szerző a KSH-ból való, politikai okok miatt bekövetkezett kényszerű távozása után, az 1970-es évek végén a Néprajzi Múzeumban kezdett el, majd az ELTE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén folytatott egészen a haláláig.⁵⁵

Bizonyos mértékben sorozatos egyszemélyes projektnak foghatók fel Dávid Zoltán és Kováts Zoltán egy-egy település népességtörténetét feltáró írásai, melyek főként vidéki városok történeti monográfiáinak részeiként kerültek publikálásra. E munkák főleg azért érdekesek, mert számos követendő (és néhány nem annyira jó) példáját adják annak a folyamatnak, ahogy a történeti demográfus a gyakorta pontatlan források elemzésével, a múltbeli népességszerkezet és népesedési folyamatok rekonstrukciójával birkózik, miközben rendszeresen meg kell küzdenie a szükséges előtanulmányok és mikrovizsgálatok hiányával is. Dávid munkáinak túlnyomó része a Hajdúsághoz kötődik, míg a szegedi tanárképző főiskolán dolgozó Kováts Zoltán kísérletei Debrecen és Szeged környéke mellett főképp a dél-alföldi terület településeinek népességtörténetével foglalkoznak.⁵⁶ Tulajdonképpen ugyanebbe a csoportba sorolható az akkor már a KSH Könyvtárában dolgozó Kápolnai Iván Mezőkövesdre és környékére vonatkozó számos publikációból álló kutatássorozata,⁵⁷ és ide tartoznak Faragó Tamás Miskolc és környéke népességtörténetére vonatkozó vizsgálatai is.⁵⁸

A hasonlóan egyszemélyes projektnak mondható, de már nem a KSH-hoz kapcsolódó kutatások közül négyet emelnénk ki. Kocsis Gyula ceglédi néprajzkutató hosszú időn át főként Cegléd népesség- és családtörténetével foglalkozott.⁵⁹ Kocsis Károly földrajzkutató hosszú évek munkájával próbálta összeállítani és térben megjeleníteni az etnikai összetétel változásának alakulását a Kárpát-medencében.⁶⁰ Varga Ernst Árpád az 1980-as évek óta foglalkozott a Romániához tartozó erdélyi és Alföld széli területek 19. század közepétől kezdődő

⁵⁴ Fügedi 1966b, 1966c [szlovák települési mozgalmak], 1965a, 1965b, 1970 [középkori elit demográfiája], illetve uő. 1980b, 1982, 1984a, 1984b, 1986, 1992a, 1994 [rokonság].

⁵⁵ Benda 1986, 1989a, 1989b, 1997, 2000, 2001, 2002, 2003, 2008. E kutatáshoz sorolható tulajdonképpen a Benda Gyula által összeállított és szerkesztett keszthelyi hagyatékokat tartalmazó három kötetes forráskiadvány is (Benda 1988, 2005). A magyarországi történeti demográfia és társadalomtörténet nagy vesztesége, hogy a szerzőnek már nem volt módja a kutatás kéziratok eredményeit végleges formába önteni, eredményei publikálására csak halála után, utólagos szerkesztés segítségével kerülhetett sor. Számunkra szerencsés, hogy még a szerző életében részpublikációként megjelentek Keszthellyel kapcsolatos történeti demográfiai kutatási eredményei, melyek megítélésünk szerint így a keszthelyi projekt legkidolgozottabb darabjainak nevezhetők (vö. Benda 2008).

⁵⁶ Dávid Zoltán fontosabb népesedéstörténeti kismonográfiái az alábbiak: Dávid Zoltán 1971b, 1972a, 1972b, 1975. Kováts Zoltán hasonló írásai: Kováts 1973, 1981, 1982, 1991a, 1991b, 1992, 1995, 1996, illetve Szegedre vonatkozóan uő. 1985, 1991c, 1994.

⁵⁷ Kápolnai 1958, 1962, 1976, 1991, 1992, 1994, 2000, 2002a.

⁵⁸ Faragó 1997a, 2000a, 2000b, 2000c.

⁵⁹ Kocsis Gyula 1987, 1988, 1992, 1993, 1995, 2001.

⁶⁰ Kocsis Károly 1989, 1996a, 1996b, 1998, 1999, 2000, illetve Kocsis – Kičosev 2000.

etnikai-anyanyelvi adatainak egységes rendbe szerkesztett feldolgozásával.⁶¹ Szögi László pedig hosszú ideje folytatja a külföldön tanuló főiskolai és egyetemi hallgatók adatainak gyűjtését és publikálását, mely munkához később többen is csatlakoztak.⁶²

A középkorra vonatkozóan a történeti demográfia szempontjából a legnagyobb jelentőségű kutatások – melyeknél a hagyományos történelmi készségek (latin nyelvi és paleográfiai ismeretek) legalább olyan fontosak, mint a demográfiai nézőpont – Fügedi Erik már említett, intézményesen elsősorban a KSH-hoz kötődő kutatásai mellett főként az MTA Történettudományi Intézetében folytak. Közülük is kiemelkedőnek tartjuk a demográfia számára Engel Pál településtörténeti kutatásait, melyek amellett, hogy elvégezték első fennmaradt adóösszeírásaink közlését és kiértékelését, korabeli összeírások és oklevelek alapján részben Ung megye, részben Dél-Magyarország 15–16. századi települési képét rekonstruálták. Közvetlenül Engel halála előtt jelent meg a települési ismereteit összegző *Magyarország a középkor végén* címet viselő CD-Rom kiadvány, melyen lényegében egy térképi azonosításokkal együttes 16. század közepi helységnevtárat hozott létre a Kárpát-medence teljes területére vonatkozóan.⁶³ Jelentős eredményeket hozott Solymosi László néhány kutatása.⁶⁴ Említenünk kell továbbá az előbb a Budapest Történeti Múzeum, majd az ELTE kötelékében dolgozó Kubinyi András számos kiváló tanulmányát is.⁶⁵ Újabbban, főképp a család- és háztartásszerkezettel, illetve az örökösödéssel kapcsolatban figyelemre méltó eredményeket ért el a Közép-Európai Egyetemen oktató Szende Katalin.⁶⁶ Korábbi korszakot fog át, és ezért demográfiai szempontból bizonytalanabb, illetve főként településtörténeti információkat ad az egykor ugyancsak az MTA Történettudományi Intézetében dolgozó Györffy György által elindított történeti földrajzi sorozat.⁶⁷ Györffy egyébként településtörténeti kutatásainak alapján előzetes népességtörténeti vonatkozású megfigyeléseit és számításait több tanulmányban közzétette.⁶⁸ A koraközépkori, illetve honfoglalás kori népességtörténeti kutatásokra azonban nem térünk ki, melyek a megfelelő, demográfiaileg elemezhető források hiányában inkább a – nem mindig teljesen megalapozott – becslések, esetenként

⁶¹ Varga E. 1992, 1994, 1997, illetve 1998–2002. (Hat kötet.) Ld. még www.kia.hu/konyvtar/erdely/nepes.htm

⁶² A teljesség igénye nélkül Szögi 1994, Szabó – Szögi 1998. (A kutatások eredményeit jelentő forráskiadások rendszerint a *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* c. sorozatban jelentek és jelennek meg.)

⁶³ Engel 1985, 1989, 1996, 1997, 2000 és CD-Rom 2001-ben. Utóbbi sokhelyütt megadja az adózók településenkénti számát is, így kiegészítő források használatával végre hiteles közép- és koraujkori népességbecslések alapját képezhetné. Sajnálatos módon azonban a munka nem teljesen befejezett. A szerzőt korai halála megakadályozta abban, hogy a településenkénti porta számokat és a török defter adatokat adatbázisába teljeskörűen beépíthesse. Vagyis Engel gyűjtésének szakszerű feldolgozása alapján lehetőség nyílhatna arra, hogy végre felhagyjunk a történeti Magyarország középkori népességére, illetve a török hódítás okozta népességvesztésre szinte szerzőként különböző létszámok közreadásával. Jelenleg ugyanis a létszámbecslések többnyire nem konkrét adatokra építő számítások alapján, hanem a szerző koncepciójához illeszkedő módon, a szabad gondolkodás keretében készülnek.

⁶⁴ Solymosi 1972, 1984, 1985, illetve Kredics – Solymosi 1993.

⁶⁵ Kubinyi 1972, 1986, 1988, 1994, 1996, 2001.

⁶⁶ Szende 1996, 1997, 1999, 2001.

⁶⁷ Györffy 1966–1998. Az eddig megjelent négy kötet 35 megye és 5 vidék, illetve kerület 1300 körüli települési körképét adja, bizonyos korlátok között még település- és népességtörténeti következtetések levonására is alkalmas. (Sajnos a sorozat kiadási üteme igen lassú – jelen ütem szerint leghamarabb 2030 környékén számíthatunk a sorozat befejezésére.)

⁶⁸ Györffy 1960, 1963, 1984, 1997.

a hiedelmek kategóriájába tartoznak, és érdemben a történeti demográfiai kutatást nem igazán érintik.⁶⁹

A Kovacsics József által szervezett munkálatok két csoportba sorolhatók. Egyik vonulata – mely részben konferenciákkal kapcsolódott össze – tanulmány-, illetve konferenciakötetek létrehozására irányult. Ezek közül a legfontosabb a már említett, 1957-ben megjelent *A történeti statisztika forrásai*, melyet 1963-ban követett a *Magyarország történeti demográfiaja* című tanulmánykötet, mely az ország népességszámáról és népességszerkezetéről a megjelenés időszakában rendelkezésre álló adatszerű történeti tudást kívánta összegezni a honfoglalástól 1949-ig tartó időszakra vonatkozóan. Fontos eredményekhez vezetett az ugyancsak Kovacsics József által szervezett, 1965-ben Budapesten megtartott nemzetközi történeti demográfiai kollokvium is, ahol magyar kutatók hosszú idő után először kerültek csoportosan közvetlen kapcsolatba néhány, a szakma élvonalába tartozó nyugat-európai kutatóval. Említést érdemelnek a nemzetiségi statisztikáról rendezett konferenciák is (1989, 1992), melyek szervezésében és az előadásokat tartalmazó konferenciakötetek kiadásában Kovacsics József ugyancsak jelentős szerepet vállalt. Talán a legnagyobb szabású rendezvénysorozat azonban, amely Kovacsics József szervezésében létrejött, az a milécentenáriumi alkalmából 1995 és 1996 során egymásután tartott négy konferencia volt, melynek publikációvá érett előadásai 1997-ben láttak napvilágot. E konferenciasorozat és az eredményeit tartalmazó kiadvány az 1963. évi kötethez hasonlóan ismét a magyar népesség-történet áttekintésére törekszik, különös figyelmet fordítva a megelőző több mint három évtized kutatási eredményeire.⁷⁰

Kovacsics József munkásságát másrésről a helytörténeti lexikonok ideája jellemezte. Ennek az általa elképzelt teljes formáját – amikor az egyes településekre nézve a népesség- és társadalomtörténet szemszögéből fontosnak látszó levéltári források is röviden említésre kerültek – azonban csak kevés helyen sikerült megvalósítania. Mindössze a Veszprém megyei és az egy ideig Veszprémhez csatolt (korábban a történeti Zala megyéhez tartozó) keszthelyi járást összefoglaló, valamint a szerző szűkebb pátriájára, Szentgotthárdra és környékére, továbbá a Baranya megyére vonatkozó, fenti igényeket érvényesíteni próbáló helytörténeti lexikon készült el.⁷¹ Úgy tűnik, hogy az elképzelés egyrészt manuális módon nagyobb területre, több megyére vonatkozóan a gyakorlatban végrehajthatatlannak bizonyult, másrészt a szaktörténészek intenzívebb közreműködését, a vonatkozó forrásoknak a megszokottnál jóval teljesebb feltártságát (vagy feltárását) igényelte, ugyanakkor azoknak – szemben a hagyományos forráskiadással – csak meglehetősen kivonatos közlését eredményezte volna. A történész szakma viszont, – különösen a középkor és a kora újkor kutatói – inkább a tematikus monográfiák, a többnyire kronologikus rendű részletes forráskiadások,

⁶⁹ Sarkosnak tűnő véleményünket néhány adattal támaszthatjuk alá Vékony Gábor (2001), Kristó Gyula (1997), valamint Baráth Tibor (2008) művei alapján. A három szerző összehasonlítható adatai – jobban mondva: elképzelései – szerint 900 körül a Kárpát-medence népessége 250 ezer és 2 millió fő, a honfoglaláskor itt talált populáció száma 150 ezer és 1 millió fő, a honfoglalók száma pedig 14 ezer és 1 millió fő között mozgott. (Nem kevésbé változatosak a millenniumi és a milécentenáriumi előadás-gyűjteményekben szereplő szerzők megállapításainak egymás közötti ellentétei más korszakokra vonatkozóan sem (egészen a 18. század elejéig) – vö. Kovacsics 1997, Történeti Demográfiai Évkönyv 2001, és Kovács 2000.)

⁷⁰ Az említett konferenciák anyagai az alábbi kötetekben találhatóak: Kovacsics 1968a, 1993, illetve 1994, 1997.

⁷¹ Kovacsics – Ila 1964-1988, Kovacsics 1991, 2000, 2003. (A tervezett, de nagyrészt meg nem valósult Zala megyei kötet cédulaanyaga a magyar levéltári portálon, Zala megye levéltári kiadványai között érhető el – <http://mlp.archivportal.hu>)

illette a tudományos igényeknek megfelelő regesztagyűjtemények (modernebb formájukban gépi adatbázisok) készítése irányába halad, nem az amatőr helytörténeti-helyismereti igények kiszolgálása felé. Így a korlátozott tartalmú helytörténeti lexikonok számára érthető módon nem sikerült őket megnyerni.⁷² Sokkal inkább sikeres volt viszont a Kovacsics József által szervezett a *Magyarország Történeti Statisztikai Helységnévtára* nevet viselő sorozat, mely lényegesen visszafogottabb, de talán épp ezért megvalósítható célt tűzött ki maga elé, és ahogy azt említettük, 1991 és 2002 között az egész mai országterületről el is készült.

Természetesen tévedés azt gondolni, hogy a magyarországi történeti demográfiai kutatás összes fontos eredménye több évig tartó egyéni, vagy intézményi programok alapján keletkezett. Ugyanígy tévedés azt gondolni, hogy minden lényeges kutatást csak a korábban felsorolt személyek, illetve a formális vagy informális kutatói csoportok tagjai hajtottak végre. Az eddig hivatkozottakon kívül ugyanis még számos olyan szerzőt, és tömérdek olyan érdekes, esetenként kiváló munkát találunk, amely sikeresen vállalkozott egy-egy történeti demográfiai (vagy félig-meddig annak tekinthető) részkérdés megoldására. E művek mögött néha más szerzők, néha a korábban felsorolt projektekben részt vevő kutatók rövidebb, nem „központilag szervezett” kutatásai állnak. Ismét anélkül, hogy valamiféle teljességre próbálnánk törekedni, az alábbiakban témakörök szerint csoportosítva sorolunk fel közülük néhány, véleményünk szerint hiánypótló és figyelemre méltóbb alkotást.

A házasodás egy-egy részkérdésével – exogámia/endogámia, szezonális, újr házasodás – a korábbi kutatások áttekintését és az országos kép megrajzolását kísérik meg Faragó Tamás, Horváth Róbert és Őrsi Julianna kutatásai.⁷³ A család- és háztartásszerkezet problémaköréről a már korábban említettekén túlmenően számos új információt közölnek Balázs Magdolna és Katus László, Granasztói György, Hunyadi István, Kubinyi András, Péter Katalin, Pozsgai Péter és Veress Éva mikroelemzései, Dányi és Faragó országos kép megrajzolására törekvő – némileg egymásnak ellentmondó képet felvázoló – makrovizsgálatai, valamint Szűcs Zoltán népszámlálási forrásokról szóló áttekintése.⁷⁴ A termékenységvizsgálatok eredményei némileg szűkösebbek, itt ismét Dányi valamint Thirring Lajos egy-egy további kutatását, Kamarás Ferenc összefoglalóját, valamint a házasságon kívüli születésekkel kapcsolatos kutatásokat érdemes említenünk.⁷⁵

A halandóság terén főképp a szélesebb áttekintésre törekvő írások érdemelnek figyelmet. E kutatások a középkori halandóság vizsgálatától kezdve az öngyilkosságok történetéig számos fontos téma összefoglalását kísérik meg, miközben a halandósági táblától az egyéni anyakönyvi elemzésekig terjedő széles módszertani eszköztárat vonultatnak fel az

⁷² A nem statisztikusok, hanem hivatásos történészek által készített hasonló jellegű munkák inkább az oklevél kiadások, valamint a településtörténeti monográfiák készítésének 1930-as években kialakult gyakorlatát követik. Általában a történeti földrajz kategóriájába tartozónak tekintik magukat, és a középkor időszakában maradnak, sem az újkori népességadatok rekonstrukciójára, sem a helységnévtárakban szokásos egyéb információközlések beépítésére nem törekednek. I. Gyórfy György 1963 – 1998, Házi 2000, Herényi 2000. Ez alól ismereteink szerint csak Blazovich László kivétel, aki a középkori földrajzi és birtoklástörténeti adatok mellett a már a korai újkorra vonatkozó porták, valamint a törökök által összeírt adózó családok településenkénti számát is közli (Blazovich 1996.)

⁷³ Faragó 1994a, Horváth Róbert 1980, Őrsi 1983.

⁷⁴ Balázs – Katus 1983, Csernák 1997, Dányi 1977b, Faragó 1977, 1997b, 2000d, Granasztói 1982, Hunyadi 1983, Kubinyi 1994, Péter 1989, Pozsgai 2000, 2001, Szűcs Zoltán 1990, Veress 1958, 1966.

⁷⁵ Dányi 1994b, Thirring Lajos 1973, Kamarás 1997, illetve Ájus – Henye 1992.

elemzés során.⁷⁶ Számszerűleg jóval terjedelmesebb különálló csoportot alkotnak a járványokról és fertőző betegségekről, illetve természeti katasztrófákról született, demográfiai adatokat tartalmazó történeti vizsgálatok. Ezek egy része a katasztrófák helyi pusztítását elemzi, más részük pedig egy-egy járvány vagy járványtípus országos történetét kísérli meg összefoglalni.⁷⁷

A vándormozgalmakkal foglalkozó kutatások között egyaránt találunk fontos információkat adó mikroelemzéseket, valamint átfogó vizsgálatokat, amelyek a középkortól a 18. századi újratelepedési mozgalmakon át egészen a 19. század végi belső és nemzetközi vándormozgalmakig terjedő témákat dolgoznak fel.⁷⁸

Főként Dányi Dezső, Dávid Zoltán, Fallenbüchl Zoltán, Katus László, Keményfi Róbert és Tamás Edit tollából jöttek létre olyan etnikumtörténeti vizsgálatok, illetve adat-összeállítások, amelyek sok tekintetben a történeti demográfus számára is adnak megszívlelendő ismereteket.⁷⁹

Idehaza csak szűk szakmai körökben ismeretes, hogy a magyar kutatók paleodemográfiai kutatásai (főként Acsádi György, Éry Kinga és Nemeskéri János írásai) nemzetközi téren is kiemelten sikeresnek minősíthetők,⁸⁰ miközben már megjelentek a kutatók következő nemzedékei és a hozzájuk fűződő újabb kutatási eredmények is.⁸¹ Szorosan kapcsolódnak módszertani tekintetben az előbbihez, tartalmilag a történeti demográfiához az utolsó évtizedekben kialakult paleopatológiai kutatások egyes, főként a járványokkal kapcsolatos eredményei.⁸² Bár csak áttételesen érinti a történeti demográfiát, érdemes megemlíteni a szintén igen sikeres paleoantropológiai kutatásokat is.⁸³

Fontos megállapításokat találhatunk olyan történeti demográfiai elemzésekben is, melyek a városokat, valamint az iparral foglalkozó népességet vizsgálják.⁸⁴ Az összes feldolgozáshoz és forráskiadáshoz mérten nem nagy számban ugyan, de született továbbá néhány olyan

⁷⁶ Acsádi 1963-1964, 1957, Böszörményi 1976-1986, Daróczy 1995, 2001, Faragó 1993, 2003e, Fazekas, 1996a, Habolicsek 1991, Horváth Róbert 1982.

⁷⁷ Országos összefoglalásra törekszik Dávid Zoltán 1973a, Fazekas 1996b, B. Lukács 1966, Mádai 1983, 1990, Regöly-Mérei 1969, Schultheisz – Tardy 1964. Néhány kiemelkedő helyi elemzés: Dávid Zoltán 1971a, Duka-Zólyomi 1977, Moess 1975, Moess – M. Román 1980, illetve a téma egyedisége miatt érdekes lehet Faragó (1988) 1838. évi árvízi elemzése.

⁷⁸ A mikroelemzésekre vonatkozóan I. Balassa 1973, Fallenbüchl 1963, Faragó 1995a, Fügedi 1966b, Gyetvai 1992, Juhász Antal 1990. A makroelemzések közül a középkorra vonatkozóan I. Fügedi 1979, Kubinyi 1972, 1988, Pálóczi 1974, a török háborúkat követő újratelepedésekre vonatkozóan I. Fallenbüchl 1977, Faragó 1998a, Fügedi 1966c, Szakály 1993, Szijártó 1997, Szita 1993, 1996, Wellmann 1989, a belső vándorlásra vonatkozóan I. Dányi 1998, 2000, Faragó 1997a, 1998c, 1999, az Amerikába irányuló vándormozgalmra vonatkozóan I. Puskás 1982, 1986, 1991.

⁷⁹ Dányi 1994a, Dávid Zoltán 1993, 1980, 1988-1989, 1994b, Fallenbüchl 1984, Katus 1988, Keményfi 1998, Tamás 1999.

⁸⁰ Acsádi 1963-64, Acsádi – Nemeskéri 1970, Acsádi – Nemeskéri – Schranz 1957, Éry 1971, 1982, 1994, Éry et al. 1997, Éry – Kralovánszky – Nemeskéri 1963, Nemeskéri 1957, 1970, 1975, 1985, Nemeskéri – Harsányi 1958, Nemeskéri – Lengyel 1963, Nemeskéri – Kralovánszky 1967.

⁸¹ Pálóczi-Horváth 1973, Szathmáry 1978, illetve Mende 1996, 1998, Oláh 1991, és Pálfi – Farkas – Molnár 1996.

⁸² Józsa 1996, Pálfi 1999, Pálfi – Molnár 2000.

⁸³ Összefoglalásukat az évezred végéig I. Bodzsár 2000b, Éry 2000, Fóthi 2000.

⁸⁴ Dávid Géza 2001, Dávid Zoltán 1965, Faragó 1991, 1994b, 1994c, 1995b, 2008a, Granasztói 1989, Katus 1991.

tanulmány, amely módszertani kérdéseket jár körbe.⁸⁵ A fentiekben kívül megemlíthetünk végül néhány összefoglaló tartalmú írást, melyek hol sikeresebben tárgyalnak bizonyos kérdéseket (demográfiai átmenet, agrárnépesség), hol kevésbé sikeresen – mondhatnánk úgy is, hogy tekintettel a kutatások mennyiségére és minőségére, sokszor időnek elötte – próbálkoznak meg rövidebb-hosszabb magyar népességtörténeti áttekintések összeállításával.⁸⁶

1960 és 2000 között készült, a történeti demográfiai kutatás számára fontos többek között Borosy András Pest megye 1728. évi országos összeírást tartalmazó, már említett kiadványa, Demény Lajos székelyföldi összeíráskötete, Horváth József több kötetes 17. századi győri végrendelet-gyűjteménye, valamint Ördög Ferencnek a Zala megyei egyházlátogatósi jegyzőkönyvek név szerinti népességadatait közreadó terjedelmes opusza.⁸⁷ Közvetlenül kevésbé alkalmas demográfiai elemzésre, de bizonyos összeírástípusok megértéséhez jelentős segítséget ad továbbá néhány olyan akadémiai szervezésben létrejött forráskiadvány, melyek szerzői, illetve összeállítói levéltárosok, illetve az MTA Történettudományi Intézet munkatársai voltak.⁸⁸ Végül ugyancsak itt kell említenünk a különböző típusú török defterek igen szép számot elérő kiadásait, melyek a török által megszállt területek 16. század közepi népességének demográfiai rekonstrukciójára lehetnek alkalmasak.⁸⁹

2.3 AZ 1960–2000 KÖZÖTTI IDŐSZAK MÉRLEGE

Ha összefoglalóan értékelni próbáljuk az 1960 és 2000 közötti időszak kutatási eredményeit, akkor azok hat típusba, illetve csoportba sorolhatók. Az első, amely oldalszámát tekintve alighanem a legnagyobb terjedelmű, az adatközlés–forráskiadás kategóriája. Köteteinek megszületése főként a KSH Levéltár, valamint a KSH Központ Népszámlálási és Népesedési Osztályainak köszönhető, kisebb mértékben pedig az MTA keretében, avagy különböző egyéb kutatóhelyeken dolgozó történész és turkológus kutatók munkájának eredménye. A számszerű többséget képező KSH kiadványok többnyire az 1850-től induló hivatalos statisztikai munkálatok eddig nyilvánosságra nem hozott, illetve szétszórtan publikált adatai-

⁸⁵ Összefoglaló forrásáttekintést ad Faragó 1989, egy-egy forráscsoport feldolgozásáról ír Dávid Zoltán 1962, Györffy György 1984, Hunyadi 1989, Kováts 1966, 1983, Kubinyi 1987, Thirring Lajos 1978, az anyakönyvek problematikájával foglalkozik Fügedi 1980 és Kováts 1980. A statisztikai módszerek és a számítógépes elemzést tárgyalja Granasztói 1970, 1971, 1978, 1997, Hablicsek 1980, Kovacsics 1968b, a középkorra, illetve a család- és háztartáskutatásra vonatkozóan ad áttekintéseket Fügedi 1969, 1992b, Kubinyi 1996, 2001, valamint Faragó 1983, 1996.

⁸⁶ Az előbbiekre I. Hablicsek 1995, Kamarás 1991, Katus 1980, Nemeskéri 1985, illetve Kiss Albert 1961, az összefoglalókra nézve Ember 1988-1989, Font 1998, Klinger 1997, Kováts 1971-1972, 2000.

⁸⁷ Borosy 1997, Demény 1998, Horváth József 1995-1997, Ördög 1991-1998. A felsoroltakat terjedelmük és jelentőségük miatt tartottuk érdemesnek kiemelni a korszak hasonló forráskiadványai közül. Különösen végrendelet- és hagyatéki leltárközlések még nagy számban találhatóak a különböző vidéki közgyűjtemények – főként levéltárak – által kiadott sorozatok kötetiben.

⁸⁸ Kredics – Solymosi 1993, Makkai 1966, Maksay 1990, Zimányi 1968.

⁸⁹ A teljesség igénye nélkül: Bayerle 1998, Blaskovics 1989a, 1989b, Fekete Lajos 1968, Fodor Pál 1997, Györffy Lajos 1956, Káldy-Nagy 1960, 1970, 1977, 1982, 1985, 2000, Vass 1979, 1980, 1993. A török források demográfiai forrásértékére és értelmezésére vonatkozóan I. Káldy-Nagy 1959, Dávid Géza 1977, 1982. Néhány szórványosan előforduló kivételtől, valamint az 1598. évi házősszeírástól eltekintve ez a forrásanyag az egyetlen, amely az 1700 előtti idősakra nézve tömegesen közli a településeken élő háztartások számát, sőt korlátozott mértékben még szerkezetükre nézve is ad információkat.

nak általában egy rendezőelv (felekezeti vagy etnikai statisztika, illetve népmozgalmi adatsorok) alapján történő újrakiadását jelentik, bár egyes esetekben – a II. József-féle 1785-1787. évi népszámlálás, illetve az 1851. és 1857. évi erdélyi népszámlálási adatsorok – korábban nem publikált adatsorok is találhatóak közöttük.

A kutatások második csoportja egy-egy demográfiai problémakörre vonatkozóan kéziratoss forrásokból országos kitekintésű adatgyűjtést hajtott végre, majd annak elemzését kísérelte meg. Lényegében ide sorolható a Történeti Statisztikai Kutatócsoport és az NKI népmozgalmi vizsgálatainak túlnyomó része.

A harmadik csoportot olyan egyedi, demográfiai folyamatokra és szerkezetekre irányuló vizsgálatok alkotják, ahol az elemzés mélyebb, lokális szintű adatfeldolgozást igényel. A hangsúly az előbbieken van, vagyis a cél valójában nem egy település népességtörténetének feltárása, hanem inkább egyes demográfiai problémakörök konkrét helyi, történeti anyagon történő vizsgálata (Andorka, Nemeskéri és Faragó Buda környéki vizsgálatai).

A negyedik csoportot az egy-egy településre vagy társadalmi csoportra vonatkozó komplex népességtörténeti rekonstrukciók képviselik (Benda Gyula, Dávid Zoltán, Kápolnai Iván, Kováts Zoltán és Faragó Tamás település-monografikus, valamint Fügedi Erik középkori elitre vonatkozó vizsgálatai).

Az ötödik csoportot a helységnévtár és helytörténeti lexikon jellegű munkálatok képezik, melyek inkább a történeti demográfia segédkönyveinek tekinthetők, mint tényleges demográfiai kutatásoknak. Főként Kovacsics József, illetve a KSH Könyvtár ilyen jellegű kiadványai tartoznak ide, de tulajdonképpen az egy-egy régiót, vagy megyecsoportot feltáró középkorra vonatkozó történeti földrajzi kézikönyvek többsége is.

Végül hatodikként említhetjük azokat a több szerzős tanulmányköteteket, amelyek vagy egy magyar népességtörténeti összefoglaló mű szerepét szeretnék betölteni, vagy egy-egy témakört próbálnak meg több oldalról körüljárni.⁹⁰

A felsorolt csoportosítás azonban homályban hagy két lényeges, egymással sok tekintetben összefüggő szempontot: a kutatások szemléletét és módszertanát. Ha viszont utóbbiakat tekintjük a csoportosítás alapjának, akkor már jóval egyértelműbb, élesebb határvonalat húzhatunk. Eszerint ugyanis az 1960–2000 közötti magyarországi történeti demográfiai kutatások – ha most a szoros értelemben vett forrásközlések és forráskiadványok sok tekintetben különálló csoportjától eltekintünk – valójában kétfelé oszthatók. Egyik csoportjuk a történeti demográfia 1950-es évektől induló új hullámát követi, a másik csoport pedig továbbra is megmarad az ódivatú, 19. század végi – 20. század eleji kérdésfelvetések, a régi szemlélet és az elavult, egyszerű módszerek alkalmazása mellett.

Az első csoportba tartozó kutatások fő jellemzője, hogy a benne résztvevők a nemzetközi kutatásokban megjelent újítások alapján próbálnak dolgozni, és egyúttal, amennyiben

⁹⁰ Kovacsics 1963, 1997, illetve Kovacsics 1993, 1994, valamint Szentgáli 1991. Úgy tűnik, hogy utóbbi, a többszerzős tematikus tanulmánykötet a legritkábban előforduló kiadványtípus. Mintha egyetlen téma egy időben, több oldalról, több szerző által történő körüljárására nem igazán lennének szocializálva.

lehetséges, használják a jelen népesedési helyzetét vizsgáló demográfusok által alkalmazott módszertani megoldásokat és mutatókat. Munkáik tehát a családrekonstrukció, a Cambridge-ben kidolgozott metodológiát követő család- és háztartásszerkezet vizsgálata, az epidemiológia, valamint a modern demográfia és a matematikai statisztika (táblamódszerek, kapcsolat- és összefüggés-elemzések) módszereivel végzett elemzésekre épülnek, kutatásaik pedig elsősorban a népesedési folyamatokkal, jelenségekkel és problémákkal foglalkoznak. Főként a történeti népességek házasodásának, termékenységének, halandóságának, vándorlásának és reprodukciójának alakulását, a népességi szerkezet, valamint a családi – háztartási viszonyok változásainak vizsgálatát végzik.

Az ebbe a körbe sorolható munkák tehát kis időbeli csúszással lényegében együtt haladtak a nemzetközi történeti demográfiai kutatások fejlődésével. Kováts Zoltán már 1962-ben kísérletezett a francia családrekonstrukciós módszer alkalmazásával, Dányi Dezső pedig, mint említettük, ugyanazon évtized végén külön e módszer köré épülő kötetet kívánt kiadni.⁹¹ Noha utóbbi kezdeményezés végül nem járt sikerrel, a szándék önmagában mutatja egyrészt a lépéstartás igényét, másrészt azt, hogy ekkoriban legalább fél tucat személy foglalkozott Magyarországon a családrekonstrukció mint vadonatúj elemzési módszer kipróbálásával és meghonosításával. Vagyis az ebbe az irányba tájékozódó kutatók az anyakönyvi adatok feldolgozása révén úgy vizsgálták a történeti népességek házasodását, termékenységét, valamint halandóságát, hogy az módszertanilag, illetve a használt mutatók tekintetében a modern demográfia igényeinek is megfelelt, illetve azokéval összehasonlítható eredményeket hozott. E törekvések sorában kiugró jelentőségűnek értékelhető Dányi Dezső reprezentatív alapon készített, a mai Magyarország négy régióra osztott területére vonatkozóan érvényes adatokat közlő családrekonstrukciós vizsgálata, mely a mikro- és makroszintű megközelítést próbálja meg ritkán látott módon egymással összekapcsolni.⁹² Nemzetközileg is fontosnak tekinthető tartalmi eredmény, hogy mind Andorka Rudolf, mind Dányi Dezső anyakönyveken alapuló vizsgálatai a születéskorlátozás igen korai, csak Franciaországgal párhuzamba állítható 18. század végi – 19. század eleji magyarországi megjelenését bizonyítják.⁹³

⁹¹ Vessük össze a fentiekkel a történeti demográfia új hulláma indulásának néhány fontos időpontját: a családrekonstrukciós módszer első francia kézikönyve 1956-ban jelent meg, az első híressé vált, ennek alapján készült falumonográfia (Crulai) 1958-ban látott napvilágot, míg a hasonló angol kézikönyvet 1966-ban publikálták (Fleury – Henry 1956, Gautier – Henry 1958, illetve Wrigley 1966). Vagyis, ha Dányi kötettervei megvalósulnak, akkor az a különleges helyzet állt volna elő, hogy a hazai történeti kutatások egy részterülete nagyjából lépést tart a nemzetközi trendekkel. (Ismereteink szerint a történeti jellegű kutatások esetében nálunk ez eddig elég kevés szakterületnek sikerült.)

⁹² Kováts Zoltán munkatársa segítségével végrehajtott úttörő munkája Csurgó népességének egy részét, mindössze nyolc családnevet vizsgált a francia családrekonstrukciós módszer alapján – ami 1720 és 1940 között összesen 535 házasság történetének feldolgozását jelentette (Kováts – Cs. Tóth 1962). Az e módszerrel készített, de már teljes faluközösségeket felölelő vizsgálatok összesített adataira nézve I. Andorka (1991a). A vizsgálatok túlnyomó többségét (12 teljes faluközösség elemzését) Andorka végezte el, három falu feldolgozása Moess Alfréd nevéhez fűződik, de közülük csak egyikőjük elemzéséből készült publikáció (Moess 1972.) Dányi már említett mintavételes vizsgálatára vonatkozóan I. Dányi (1991b). (Ezen kívül az évezred végéig még legalább fél tucat be nem fejezett, avagy szakdolgozatként elkészült munkáról tudunk, de nyilvánvalóan született sok olyan egyéb nem publikált írás is, amelyről nincs információnk.)

⁹³ Fontos megjegyeznünk, hogy a születéskorlátozás megjelenése kezdetben csak néhány régióra korlátozódott, a teljes népesség növekedését befolyásolni képes, országos mértékű elterjedése csak a 20. század első évtizedeire tehető. (Ha a jelenséget társadalmi rétegek, illetve kulturális csoportok szerint néznénk, akkor természetesen más eredményt kapnánk: a protestánsok, illetve az elithez sorolható csoportok között benyomásunk szerint a tömeges születéskorlátozás kezdete korábbra, a 19. század elejére – középre tehető, határozottabb megállapításokhoz azonban részletesebb vizsgálatok lennének szükségesek.)

Viszonylag gyorsan adaptálta néhány kutató a cambridge-i kutatócsoport család- és háztartásszerkezet elemzéssel foglalkozó módszereit. 1975-től kezdődően egy – másfél évtized alatt számos ilyen írás készült, 1983-ban angolul, 1984-ben már magyarul is összegző tanulmány és áttekintő munkahipotézis jelent meg az addig elért eredmények alapján.⁹⁴ A hazai vizsgálatok finomítják John Hajnalnak a háztartások keletkezésével és típusaival kapcsolatos megállapításait és részben mikro-, részben makroelemzésekre támaszkodva kimutatják, hogy a Kárpát-medencében egyidejűleg, regionálisan egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérő, többféle család- és háztartásrendszer működött, és ezek térbeli rajzolata nem illeszkedik tökéletesen az elképzelt Trieszt – Szentpétervár között meghúzott egyenes kelet – nyugati választóvonalhoz. A teória és az empirikus vizsgálatok eredményei közötti eltérések minden valószínűség szerint egyrészt a finomabb bontású megyénkénti adatokkal végzett regionális elemzés jóval nagyobb érzékenységére, másrészt a Kárpát-medence 18. században kialakult, a nemzetközi kutatásban máig kevésbé ismert gazdasági, társadalmi és kulturális sokszínűségére vezethetők vissza.⁹⁵

Módszertanilag és tartalmában egyaránt fontos eredményeket hoztak az NKI szervezésében végrehajtott demográfiai átmenettel kapcsolatos vizsgálatok, melyek egyszerre több dolgot bizonyítanak. Egyrészt jelzik, hogy a magyarországi demográfiai átmenet lényegében a nyugat-európai társadalmakéval egy időben indult meg, ugyanakkor annyiban eltért a változások fő trendjétől, hogy a születéskorlátozás szörványos megjelenése és fokozatos terjedése ennél jóval korábban kezdődött. Másrészt a területi adatok bizonyítják, hogy a Kárpát-medence különböző régióiban, sajátos rajzolatban egyaránt jelen vannak a keleti és nyugati demográfiai minták, ugyanakkor azt mutatják, hogy a 19. század végén már megtalálhatóak az egységesülés irányába mutató jelek is.⁹⁶

Általában a kutatói szemlélet és az alkalmazott módszerek tekintetében ebbe az első kutatási irányzatba tartozik a Történeti Statisztikai Kutatócsoport és az NKI kutatásainak többsége – jelentős részük háttérében, szerzőként, közreműködőként, szerkesztőként vagy ötletadóként Dányi Dezsőt és Andorka Rudolfot találjuk. Ide sorolhatók továbbá Andorka, Benda, Faragó és Fügedi egyszemélyes projektjei, valamint az egy-egy település népesség-történetének összefoglalását célzó munkák számottevő része is.

A kutatások és szerzők másik irányzata, illetve csoportja viszont a 19. század végén kialakult kérdésfelvetések világában maradt: mekkora volt a népesség száma a különböző korszakokban, illetőleg mi jellemezte annak felekezeti és nyelvi/nemzetiségi összetételét. Ide sorolhatók a Kovacsics József szervezte konferenciák és kötetek előadói, illetve szerzőgárdájának túlnyomó többsége, akik nagyjából főként középkorral vagy kora

⁹⁴ A nemzetközi kutatás számára a témakörben iránymutatónak számító angol tanulmánykötet – mely főként egy 1969. évi konferencia anyagára támaszkodott – 1972-ben jelent meg (Laslett – Wall 1972). Andorka első család- és háztartásszerkezeti mikrovizsgálatát 1975-ben publikálta, az ide vonatkozó addigi magyarországi eredményeket először összefoglaló, 1983-ban angolul megjelent tanulmány pedig valójában öt évvel Peter Laslett kötetének megjelenése után, 1977-1978 folyamán készült. Ott sem mindig gyors a kiadás folyamata. (L. Andorka – Faragó 1983, bővített magyar nyelvű változata: Andorka – Faragó 1984.)

⁹⁵ A különböző család- és háztartásrendszereket elhatároló Trieszt – Szentpétervár vonalat és erre vonatkozó teljes hipotézisét John Hajnal főként országos szintű magyarországi statisztikai adatokra alapozta (Hajnal 1972). A magyarországi részletvizsgálatokra nézve I. Andorka 1975b, 1977, 1996b, Andorka – Faragó 1984, Andorka – Balázs-Kovács 1984, Faragó 1984b, 1985a, a makroelemzésekre nézve I. később Faragó 1998b, 2001.

⁹⁶ Dányi 1991a, Kamarás 1991, Tekse 1969. vö. Andorka 1986.

újjal foglalkozó hagyományos történészek és levéltárosok, illetve nem kifejezetten történeti demográfiára specializálódott statisztikusok. Jellemző példa, hogy az egyébként fontos információkat közlő, 1963-ban kiadott, és sokak számára maig kézikönyvnek számító *Magyarország történeti demográfiája* kötet – Thirring Lajos 1870–1949 közötti időszakot tárgyaló fejezete kivételével – egész egyszerűen nem foglalkozik a népmozgalom kérdésével. Szerzői úgy foglalják össze a magyar népességtörténet honfoglalástól 1870-ig terjedő időszakát, hogy a házasságkötésekről, születésekről, halálozásokról, avagy termékenységről, halandóságról, reprodukcióról, valamint a népességi katasztrófákról voltaképpen nem ejtenek szót, csak a mindenkori népesség számának alakulására koncentrálnak.⁹⁷ Meghökkentőbb az, hogy a több mint 30 évvel később készült, az 1995–1996-ban lezajlott millecentenárius konferenciák előadásait tartalmazó, 1997-ben megjelent kötet szerzőinek és írásainak többsége az évezred végén még mindig ugyan-
ezt a szellemiséget képviseli.⁹⁸

A két kutatási iskolát, illetve szerzőcsoportot egymással összehasonlítva azt mondhatjuk, hogy a Dányi és Andorka által fémjelzett irányzat folyamatosan európai lépéstartásra törekedett, és mindig a lehetőségek határait feszegette. Utóbbival magyarázható, hogy sok tervük tulajdonképpen koraszülött volt (szebben fogalmazva: meghaladta a rendelkezésre álló források, illetve kutatási partnerek erejét és lehetőségeit), így nem tudott teljes egészében megvalósulni. Szellemi ösztönző hatásuk azonban folyamatosan tovább gyűrűzik egy erre fogékony kutatói körben, sőt messze túlterjed a demográfia és a történettudomány határain – eljut a néprajz, az antropológia, a szociológia egyes hazai és külföldi kutatóihoz. A Kovacsics által irányított kutatási irány ezzel szemben sokkal jobban szervezett, a könyvek számát tekintve talán nagyobb volumenű eredményeket tudott felmutatni, ezek tartalma azonban nagyjából már keletkezése idejében is elavult volt, és a 19. század végi szemlélet bűvkörétől (a népességszám és etnikai összetétel alakulásának középpontba helyezésétől) tulajdonképpen végig nem tudott megszabadulni. Hatása elsősorban a hazai, a történész szakmát nem ismerő statisztikusok, illetve a demográfiai ismeretekkel nem igazán rendelkező közép- és koraujjal foglalkozó történészek között mondható számottevőnek. (Tapasztalataink és ismereteink szerint az utóbbi csoportba tartozók évtizedek óta nem vettek részt előadóként a történeti demográfia nagy nemzetközi rendezvényein.)

Ha annak az okát keressük, hogy tucatnyi szerző – egyébként más kutatásokban joggal megbecsülést szerzett statisztikus, történész és levéltáros – értekezik sorozatosan úgy a népességtörténetről, hogy a történeti demográfiai kutatás 1950-es évekbeli módszertani és szemléleti forradalmáról még évtizedekkel később sincs világos képe (vagy ha udvariasabban fogalmazunk: ilyen jellegű ismereteit megjelent írásában nem érvényesíti), akkor csak feltételezésekkel élhetünk. A szemléletbeli konzervativizmus és/vagy a nem-

⁹⁷ A középkorral foglalkozó szerzők e hiány miatt – források híján – nyilván kevésbé kárhoztathatók. De a kötetben szereplő, 1711–1867 közötti idősakra vonatkozó, Pápai Béla által jegyzett tanulmány például, annak ellenére, hogy a rendelkezésre álló források tekintetében már kielégítő a helyzet, a népmozgalomnak mindössze egy oldalnyi terjedelmet és egyetlen táblázatot szentel. (Ráadásul a KSH Könyvtárban őrzött Móricz Miklós hagyaték alapján még azzal kapcsolatban is kétségek merülhetnek fel, hogy e tanulmány mennyiben alapszik a szerző saját kutatásain, és mennyiben a hagyatékozó eredetileg a fenti kötet számára készített, ugyanezen korszakról szóló testes, végül azonban nem publikált kéziratán.)

⁹⁸ Kovacsics 1997. Részletes kritikájára nézve l. Melegh Attila írását (Melegh 2000a).

zetközi történeti demográfiai irodalom behatóbb ismeretének hiánya minden bizonnyal elsősorban arra a – mondjuk meg őszintén – többségében máig továbbélő hagyományos történelemszemléletre vezethető vissza, amely még mindig főként az esemény- és politikatörténetet helyezi a középpontba, és kifelé csak a hagyományos humaniorák felé tájékozódik, más társadalom-, illetve embertudományok felé nem. E történelemfelfogás jórészt ma sem képes utat találni a modern társadalomtudományok – fizikai- és kulturális antropológia, szociológia, illetve humánbiológia – szemléleti és módszertani eredményeihez. Nem beszélve arról, hogy esetleg megkísérelje belőlük adaptálni azokat az információkat, amelyek segíthetnék a történeti demográfiai elemzések hatékonyságának növelését.⁹⁹ Valószínűleg nem javított a helyzeten az sem, hogy az 1963-ban kiadott *Magyarország történeti demográfiája* című kézikönyv – melynek megjelenése akkoriban idehaza kétség kívül igen fontos eredménynek ítéltető, mivel régóta hiányzó pozitivistádatgyűjtések eredményeit foglalta össze – még bevezető írásában sem vesz tudomást a közel egy évtizeddel azelőtt elindult (a családrekonstrukció elterjedésével jellemezhető) kutatás-módszertani fordulatról. A sok információt összefoglaló kötet azonban ma is használható, gyakran hivatkozott munka. A problémát azonban az okozza, hogy szerkesztőjének, Kovacsics Józsefnek kiemelkedő szervező szerepe miatt évtizedeken keresztül a témakörben tájékozódni kívánó történészek ezt tekintették történeti demográfiai ismereteik alapvető – gyakran egyetlen – forrásának. Noha a nemzetközi kutatás említett szemléletváltása miatt a könyv az 1970-es években már egyértelműen módszertanilag elavultnak nevezhető, ez azonban csak kis számú, a történeti demográfia módszertani újításait ismerő specialista számára volt nyilvánvaló.

Nem meglepő tehát, hogy a nagy történeti összefoglalók, valamint a helytörténeti monográfiák többségükben máig nem rendelkeznek külön népességtörténeti fejezettel, illetőleg a téma szerepeltetését egy, a népességszám növekedését mutató táblázattal és néhány azt kommentáló mondatral oldják meg. (Esetleg kiegészítve azt a felekezeti és etnikai adatok változását bemutató adatokkal.) Megelégednek azzal, hogy a társadalomról szóló rész bevezetőjében a népességszám növekedését vagy csökkenését regisztrálják anélkül, hogy szükségét éreznék az ezzel kapcsolatos tényezők, összefüggések, okok, avagy következmények vizsgálatának.¹⁰⁰ Ez az, ami manapság talán a legjobban mutatja a népességtörténettel foglalkozó magyarországi kutatók számottevő részének jelentős módszertani és szemléletbeli lemaradását angol, észak-amerikai, francia vagy német kollegáikhoz képest, valamint az első világháború után félrecsúszott – és évtizedekig nem korrigált – szakmai gondolkodás máig tartó következményeit. Ráadásul ez ma már nem pusztán, és nem elsősorban tudománytörténeti probléma, hanem a továbblépés útjában álló jelentős szemléleti akadály. Az összefoglaló angol és francia „nemzeti” népességtörténetek és a nagy regionális vagy nemzetközi projektek létrejötte és szervezése, illetve ezek eredményei egyértelműen bizonyítják ugyanis azt, hogy a történeti demográfia rendkívül munkaigényes kutatásában történő gyorsabb és sikeresebb előrehaladást csak az együttgondolkodó amatőr és hivatásos kutatók, történészek, demográfusok, szociológusok és földrajzkutatók közös erőfeszítése, valamint az egyéni vizsgálatok és a nagy adatbankokat

⁹⁹ A magyarországi egyetemi tanrendeket átnézve például azt tapasztaljuk, hogy a történészek döntő többsége ma bevezetés szintjén sem tanul demográfiát, statisztikát, közgazdaságtudományt vagy szociológiát. A társadalomtudományokkal való ismerkedést számukra még mindig főként a régészetről, a művészettörténetről, a néprajzról vagy a jogtörténetről szóló „bevezetők” helyettesítik, csak úgy, mint fél évszázaddal ezelőtt.

¹⁰⁰ Buskó 2003, Óri 2004, Sohajda 2004.

létrehozó – intézményes támogatással segített – csapatmunka egymást támogató összefonódása eredményezheti.¹⁰¹ Ameddig a népeiségek történeti elemzésével foglalkozó hazai kutatók különböző csoportjait szemléletükben, módszereikben ilyen mérföldes távolságok választják el egymástól, valamint a jelen népességét és társadalmát elemző különböző tudományterületek képviselőitől, és ameddig a magyar tudományszervezés e szakterület támogatását nem tekinti igazában feladatának, addig a történeti demográfia sem átütő eredményekre, sem kiugró sikerekre, sem kedvezőbb oktatási és működési feltételekre, sem szélesebb érdeklődésre, még kevésbé a témával kapcsolatos közgondolkodás korszerűsödésére nem számíthat.

¹⁰¹ Faragó 2002b, 2003c.

3. 2000 UTÁN, AZ ELSŐ KÉT ÉVTIZED

Míg a rendszerváltás, a politikai átalakulás és demokratizálódás 1980-as évek végi – 1990-es évek eleji fordulata nem okozott igazán nagy változásokat a hazai történeti demográfiában (ha csak azt nem tekintjük annak, hogy még többen és hangsúlyosabban – de semmivel sem több demográfiai ismerettel – kezdtek ismét foglalkozni a nemzetiségi statisztikákkal és Trianonnal), addig a második évezred vége sok szempontból fordulatot hozott. Ez azonban nem annyira a politikai változásokra, mint inkább arra vezethető vissza, hogy a biológiai órák járása következtében a kutatók személyi összetételében az 1990-es évek közepétől igen gyors generációváltás zajlott le. 1996 és 2000 között az előző évtizedek legfontosabb irányító személyiségei: Andorka Rudolf, Dányi Dezső és Kovacsics József előrehaladott életkoruk, illetve váratlan betegségeik miatt szinte egyszerre vonultak vissza, és néhány éven belül el is távoztak az élők sorából.¹⁰² A történeti demográfiában addig meghatározó szerepet játszó, az 1910-es évek és 1931 között született két legidősebb generáció képviselői egy fél évtized alatt egyszerre vonultak a háttérbe, és egy kisebb számú, de nagyjából két évtizeddel fiatalabb csapat (Benda Gyula, Faragó Tamás, Granasztói György) lépett a helyükbe.

A személyi változásokat egyúttal intézményi változások is kísérték. Az NKI kutatási súlya a történeti demográfiában tovább növekedett, ami több tényezőre vezethető vissza. Ezek egyike a már említett, 2000-től folyamatosan kiadásra kerülő *Történeti Demográfiai Évkönyv*, mely fokozatosan vonzotta magához a szakterület iránt érdeklődő – sajnos öszszességében a felsorolt körülmények miatt továbbra sem túl nagy számú – fiatalabb generációkhoz tartozó kutatókat.¹⁰³ Az évkönyv mellett az intézet egyéb kiadványai között

¹⁰² Andorka 1997-ben, Dányi 2000-ben, Kovacsics 2003-ban halt meg. A részben ugyanehhez a generációhoz tartozó Nemeskéri János, Fügedi Erik és Dávid Zoltán még 1989 és 1996 között hunyt el.

¹⁰³ A *Történeti Demográfiai Évkönyv* volt az első olyan, erre a témakörre szakosodott periodika, amely rendszeresen, és nagyjából egyenletes ütemben jelent meg, köszönhetően a KSH és ezen belül az NKI nagyvonalú támogatásának. Az elődökhöz viszonyítva terjedelme is figyelemre méltó volt. Az eddigi tíz év alatt megjelent hét kötetének majdnem 2500 oldalt elérő terjedelme kevéssel meghaladja a Történeti Statisztikai Kutatócsoport történeti demográfiai vonatkozású publikációinak 1957 és 1985 közötti, valamint az évkönyv előzményét jelentő NKI sorozat, a *Történeti Demográfiai Füzetek* 1985 és 1997 közötti összesített – vagyis 40 évi – teljes mennyiségét (leszámitva utóbbiból a tematikailag nem igazán ide tartozó három historiográfiai és egy választástörténeti füzetet). Ugyanakkor ez a sorozat is osztozott elődei sorsában, 2008 után – részben finanszírozási problémák, részben szakmai okok (a szakterület szűk tudományos kapacitása) következtében – megszűnt.

(*Demográfia* című folyóirat és az *NKI Kutatási Jelentései* sorozat) is megjelennek történeti demográfiai relevanciájú kutatási eredmények.¹⁰⁴ További hatásművelő tényező volt a 2000. évtől 2006 végéig az MTA támogatásával és Faragó Tamás vezetésével az NKI-hoz kapcsolódva főként történeti módszertani témákkal foglalkozó kutatócsoport működése. Az intézetben 1997 végétől Őri Péter személyében, külön a történeti demográfiára szakosodott főállású munkatárs dolgozik. Az akadémiai támogatás, illetve OTKA és egyéb pályázatok segítségével 2002 óta lehetővé vált további fiatal kutatók alkalmazása (így 2008-tól Pakot Levente került az NKI kutatói közé), valamint a forrásgyűjtés és adatbázis-építés szerény mértékű finanszírozása. Az intézetben ekkor már kialakulni látszott egy kisebb, de már ki zárólag a történeti demográfiára szakosodott alkotóműhely.¹⁰⁵

2000-től már az oktatásban is hangsúlyozottabban jelent meg a történeti demográfia: az ELTE Szociológiai Intézetében 2000-től előbb Faragó Tamás, majd Őri Péter tartott demográfiába bevezető, és abban a történeti demográfiát hangsúlyosan szerepeltető előadást a szociológus hallgatók számára, 2001-től a BKÁE (mely nevét rövidesen Budapesti Corvinus Egyetemre változtatta) Gazdaság- Társadalomtörténeti Tanszékén – melynek vezetését 2001-ben Faragó vette át – kifejezetten történeti demográfiai témájú előadás és szemináriumok indultak. Miközben az évtizedekig fontos szerepet játszó ELTE Jogtudományi Karán működő Statisztika Tanszék Kovacsics József visszavonulása után a történeti demográfia szempontjából fokozatosan jelentőségét veszítette, ugyanakkor az egyetem Bölcsészettudományi Kara egyes részlegeinek (Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, Atelier Magyar–Francia Társadalomtudományi Központ, Benda Gyula és Granasztói György munkahelyei) fontossága növekedett.¹⁰⁶ Mindkét utóbbi helyen történeti demográfiai kurzusokat indítottak kisebb létszámú, de a kutatás felé orientálódó hallgatók számára, továbbá az ELTE Történettudományi Doktori Iskolájának fent említett két tanszékhez kötődő PhD hallgatói között többen anyakönyvi elemzéssel foglalkoztak.¹⁰⁷ Ezzel kapcsolatban fontos, hogy Benda Gyula körül egy főként a társadalomtörténetre koncentrálnak tudományos iskola kezdett körvonalazódni.

A 2000 utáni időszak történeti demográfiai kutatásainak mennyisége kisebb, mint korábban, de annál jóval koncentráltabbnak tűnik. Az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatásával a Teleki László Alapítvány szervezésében került sor az 1869. évi

¹⁰⁴ Melegh 2000b, Őri 2003b, illetve Melegh – Őri 2003. Itt érdemes megjegyezni, hogy a történeti demográfia és a mai népeségi elemzések sokhelyütt egyértelműen összeköthetők. Hablicsek László népeség-előreszámításai során például folyamatosan az 1860–1870-es évektől induló népeségi trendekből építkezett (Hablicsek 2001, 2007).

¹⁰⁵ Összehasonlításként azt kell mondanunk, hogy az 1970-es években a Történeti Statisztikai Kutatócsoport jóval nagyobb létszámú volt, de sokkal vegyesebb érdeklődési körrel rendelkező kutatókból állt. Valószínűleg nagyobb szellemi pezsgés közepette működött, de mint csoportnak, valójában egyetlen szakterületen sem volt módja igazán profivá válni. (Mintha a sokszínűség és a profizmus bizonyos értelemben egymás ellentétei lennének...) Benda Gyula és Perjés Géza akkor még agrártörténettel foglalkozott (utóbbi természetesen a hadtörténet művelését sem hagyta abba.) A történeti demográfiára Faragó Tamást állították rá. Dányi Dezső igazgatói teendői mellett ezzel csak részidőben foglalkozott. Fügedi Erik figyelme pedig megoszlott a középkori történeti demográfia és a család- és gazdaságtörténet között.

¹⁰⁶ Granasztói György másik pozíciójában, az igazgatása alatt álló Teleki László Alapítvány Közép-Európai Kutatóközpont vezetőjeként is támogatta a történeti demográfiához közelálló, főként a közép-európai nemzetiségi szerkezettel kapcsolatos statisztikai és kartográfiai kutatásokat.

¹⁰⁷ Pakot Levente, majd Koloh Gábor.

népszámlálás kivonatosan fennmaradt községsoros adatainak kiadására,¹⁰⁸ és két pályázó közösség (Faragó Tamás – Őri Péter, illetve Miskolczi Ambrus – Varga E. Árpád) foglalkozott az 1785–87. évi népszámlálás szűkebb értelemben vett Magyarországra, illetve Erdélyre vonatkozó adatainak levéltári kutatásokra épülő kiegészítésével és az új, kritikai kiadást célzó munkálatokkal.¹⁰⁹ A Magyar Országos Levéltár (ma Magyar Nemzeti Levéltár) H. Németh István vezette munkaközössége az Arcanum kiadóval együttműködve a történeti demográfiai kutatások szemszögéből fontos 1848 előtti időszakra vonatkozó segédletek és összeírások elektronikus formában történő kiadásába kezdett.¹¹⁰ A többnyire a fiatalabb generációkhoz tartozó kutatók által életetett folyóiratok közül több esetben történeti demográfiai, vagy ahhoz közel álló tematikájú különszámok adtak ki¹¹¹. Továbbra is rendszeresen jelen vannak a KSH periodikáiban a történeti demográfiához kapcsolható tematikájú, de főfoglalkozásként nem történeti kutatásokat folytató szerzők által készített tanulmányok.¹¹²

Ígéretesnek tűnt az eredetileg az MTA támogatású NKI kutatócsoport által indított *A Kárpát-medence hosszú távú népességfejlődése* nevet viselő, ma már csak informálisnak nevezhető projekt. Ennek alapelképzelése a Kárpát-medence (vagyis a Horvátország nélkül értett történeti Magyarország) népességtörténetének néhány kiválasztott megye részletes népességtörténetére (egy szubjektív mintára) épülő rekonstrukciója. Az elképzelés azon a felismerésen nyugszik, hogy a történeti demográfiával idehaza foglalkozó kutatók száma várhatóan hosszabb távon sem nő meg olyan mértékben, hogy belátható időn belül egy alulról építkező, többé-kevésbé minden régiót reprezentálni képes angol vagy francia típusú népességtörténet-írás tudjon kibontakozni a Kárpát-medencében, ezért a meglévő kutatókat és kutatásokat kell egy új elképzelés alapján egybeszervezni. A terv Őri Péter Pest megyei és Faragó Tamás borsod–miskolci, valamint az azt követő máramarosi kutatásaiból indult ki,¹¹³ melyhez később csatlakozott Pakot Levente Udvarhely megyei és

¹⁰⁸ Sebők 2005. A forrás községsorosan tartalmazza az egész történeti ország területére vonatkozóan a házak, a – kötetben helytelenül családnak nevezett – háztartások, a férfiak és nők számát, valamint a népesség felekezet szerinti részadatait.

¹⁰⁹ Az eddig megjelent munkák: Faragó 2002a, 2003a, 2003d, Őri 2002, 2003a, 2008, Pozsgai 2004. A cél az egész népszámlálás teljes megtalált statisztikai anyagának megjelenítése elemző tanulmányok kíséretében CD-Rom formában. (Az 1960-1970-es évek vonatkozó kiadványai nem csak területileg, de a közölt adatok tekintetében is hiányosak.)

¹¹⁰ *Urbáriumok* 2004, *Az 1715. évi országos összeírás* 2004. Az Arcanum kiadó egyébként számos más, a történeti demográfia számára fontos forráskiadványt, illetve segédanyagot jelentetett meg az utolsó években CD-Rom, illetve DVD formátumban. Csak a legfontosabbakat említve közülük: Vályi András és Fényes Elek (1851) községsoros ország-leírásai, Csánki Dezső középkori történeti földrajza, az 1782-1785 évi első és az 1819-1869 közötti második katonai felmérés, és számos, többnyire térképekkel együttes helységnévtár (többek között Lipszky János és Gyalay Mihály összeállításai, az 1913-1914. évi helységnévtár és közigazgatási térkép). 2009-ben sor került az Arcanum és az MNL együttműködésével a 17-19. századi kamarai összeírás anyag (U et C) teljes körű digitalizálására is. (L. részletesebben <http://www.arcanum.hu>)

¹¹¹ *Sic Itur ad Astra* 2004/3. Történeti demográfia szám (szerk. Benda Gyula), *Korall* 2000 (no.2) *Család – háztartás – társadalom* (szerk. Horváth Gergely Krisztián), ua. 2007 (no.30) *Demográfiai viselkedés és lokális társadalom* (szerk. Pozsgai Péter), ua. 2008 (no. 34) *Házasság, honosság és öröklés Európában* (szerk. Pozsgai Péter).

¹¹² *A Demográfiában* I. például Földvári 2008, *Hablicsek* 2007, a *Történeti Demográfiai Évkönyvben* Daróczi 2001, *Hablicsek* 2001, *Gárdos – Joubert* 2001 és *Sebestény* 2002.

¹¹³ Faragó újabb borsod–miskolci kutatásaira l. 2002a, 2002b, 2003a, 2003b, 2006b. Az általa elkezdett máramarosi kutatások első eredményeire nézve l. Faragó (2005, 2006, 2007a, 2008b). Őri Péter Pest megyei kutatásainak újabb eredményeire nézve l. Őri 2001, 2003b, 2004, 2006, 2007, 2009a, 2010a, 2016.

Sohajda Ferenc Zala megyei vizsgálataival.¹¹⁴ A cél egy-egy megye népességtörténetének megírása a makro- és mikro-megközelítések, illetve különböző módszerek kombinációjának¹¹⁵ segítségével végrehajtott elemzésorozat segítségével. A vizsgálatok lehetséges országos összegzése – ha egyszer sikerül idáig eljutnunk – a tervek szerint majd az eltérő sajátosságokat képviselő megyék, és az országos trendek alapján készül el, mind a regionális, mind a kulturális különbségeket és sajátosságokat figyelembe véve.

Folytatódtak a paleodemográfiai jellegű kutatások is. Művelőinek a kutatás alapját képező források (a csontleletek) és a feldolgozások régészeti és antropológiai módszerei miatt a természettudományokkal bensőségesebb viszonyt ápolnak, és így a patológiai, epidemiológiai és genetikai kutatások módszereit és újabb eredményeit a népességgel kapcsolatos történeti vizsgálatok körébe vonva egyre több új utat keresnek és találnak.¹¹⁶

Fontosnak érezzük azon íráskorok számának gyarapodást is, amelyek 2000-es évek második felétől új módszerek alkalmazását kísérik meg, illetőleg a nemzetközi kutatásban másutt már sikeresen alkalmazott eljárásokat tesztelnek hazai forrásanyagban (mindenelőtt többváltozós statisztikai elemzéseket és eseménytörténeti modellek alkalmazását, l. később).¹¹⁷

A korábban megindult egyéni projektek közül Szögi László és csoportja tovább dolgozott diákmigrációs adatpublikációin,¹¹⁸ és főként Bagdi Róbert révén öröndetesen növekedett a belső vándorlásokkal kapcsolatos történeti kutatások száma.¹¹⁹ Több más szerző is szorgalmasan gyarapította az etnikai –anyanyelvi statisztikákkal kapcsolatos kiadványok sorát, bár ezek a történeti demográfia szempontjából eddig kevés újdonságot hoztak.¹²⁰ Többségük-

¹¹⁴ A projekt munkálataival kapcsolatban l. a *Történeti Demográfiai Évkönyv* Figyelő rovatában megjelent írásokat, továbbá Pakot 2003, 2005, 2008, Sohajda 2004, Veres 2004. A tervezet és néhány eredmény bemutatása a nemzetközi kutatóközösség számára a 2006. évi Amszterdamban rendezett 6. Európai Társadalomtörténeti Konferencia *Secular trends in regional population* című szekciójában történt meg.

¹¹⁵ A kutatók elképzelésünk szerint a megyék népességfejlődésének elemzését a községsoros adatok alapján végzik el, majd azon belül nem nominális, illetve név szerinti adatok segítségével a települések egy kisebb csoportján anyakönyvi elemzéseket folytatnak. Az elemzés során, ahol lehetséges megkíséreltük mind a kvantitatív, mind a kvalitatív (szöveges), mind a térkép jellegű források felhasználását. Az MTA kutatócsoport ma már formálisan nem létezik, a kutatási terv – egy-két tanulmányt leszámítva (Őri 2011, 2016) – az elmúlt évtizedben látszólag nem haladt előre. Ugyanakkor a digitalizált településszintű adatállomány és a pl. Pest megyei településekről készült családrekonstrukciós adatbázisok (Őri 2014, 2018) továbbra is fenntartják egy többszintű (mikro és mezo) népesedéstörténeti rekonstrukció lehetőségét, ahol egyrészt az átmenet előtti lokális demográfiai minták elkülöníthetőek lesznek, másrészt a hosszú távú demográfiai átalakulás variációi és összefüggései, háttere is jobban érthetővé válhat.

¹¹⁶ Marcsik et al. 2009, Mende 2008, Pap 2000, vö. a *Magyar Tudomány* „Genetika és (magyar) őstörténet” c. tematikus számával (2008 no.10).

¹¹⁷ Faragó 2007b, 2008d, Földvári 2008, Őri 2003b, 2006, 2008, 2009, 2016, 2018, 2019, Őri-Pakot 2014, 2015, 2016, Pakot 2009, 2013, 2014, 2016, Pakot – Őri 2012, Pakot – Őri 2015. vö. Courgeau – Lelièvre 1997. Gutman – Alter 1993, Kok 2007. Sajátos, de sikeresnek tűnő kezdeményezésnek mondható Tóth Árpád kötete is, mely Benda Gyula keszthelyi kísérletéhez hasonlóan a demográfiai és a társadalomtörténeti elemzés együttes végrehajtását valósítja meg (Tóth Árpád 2009).

¹¹⁸ Szögi 2004. I. a diákvándorlásokról szóló forráskiadványok címének felsorolását az ELTE Egyetemi Levéltár honlapján. (A sorozat 2007-ig terjedően már 16 kötetet tartalmaz.)

¹¹⁹ Bagdi 2007, 2008, 2009.

¹²⁰ Frisnyák 2000, Lökkös 2000. Ezzel szemben Keményfi Róbert (2002) etnikumszerkezeti vizsgálatai – bár elsősorban nem demográfiai természetűek – figyelmet érdemlőek. Ugyancsak figyelmet érdemlőek a Bagdi Róbert és Demeter Gábor szerzőpáros nyelvhatár-változásokkal kapcsolatos vizsgálatai (Bagdi – Demeter 2005, 2006, illetve Demeter – Bagdi 2005, 2007, 2009.)

ben már publikált adatokat közölnek és rendeznek újra, és demográfiai elemzéseket lényegében nem kapcsolnak az etnikai – nyelvi csoportok számának és egymáshoz viszonyított arányának alakulásához, holott erre már többen példát mutattak az utolsó két évtizedben.¹²¹ Úgy gondoljuk, hogy a felekezeti és etnikai/anyanyelvi adatok, valamint a demográfiai folyamatok kapcsolatának elemzése – különösen Kárpát-medencei keretek között – érdemes lenne behatóbb vizsgálatra akkor is, ha nem tartozik a történeti demográfiai kutatás „mainstream” vonulatához (vö. Faragó, 2008c).

Több fontos monográfia látott napvilágot a 2000-es évek elején. Az NKI *Kutatási Jelentések* sorozatában megjelentek közül már említettük Melegh Attila és Őri Péter munkáját.¹²² Melegh Attila Kiskunhalasról szóló disszertációja mintaszerű példája lehet a lokális népeségtörténet egyik (nominális adatokat és családrekonstrukciós technikát nem használó) változatának. Őri Péter pedig a településszintű térbeli elemzésre tett kísérletet az 1770-80-as évek állami lélekösszeírásainak felhasználásával, miközben a forrástípusra vonatkozó kutatásokat is megpróbálta összegezni. Igen jelentős Pakot Levente úttörő doktori disszertációja két székelgyföldi település népeségtörténeti rekonstrukciójáról, amely először alkalmazott családrekonstrukciós adatokon eseménytörténeti elemzést, és így a magyarországi történeti demográfiát az 1970-es, 80-as évekhez hasonlóan újra az európai kutatás fő sodrába emelte.¹²³ A doktori disszertációk sorában kiemelendő Husz Ildikó munkája is, amely a kivételesen fennmaradt zsámbéki lélekösszeírássorozat segítségével kísérelt meg család- és örökösödéstörténeti mikroelemzést, és számos új részeredményt hozva gazdagította a makroelemzések eredményeit.¹²⁴ Ezen túlmenően érdemes még felsorolnunk Andorka Rudolf Faragó Tamás által összeállított történeti demográfiai tanulmány-gyűjteményét, Dávid Géza hasonló tanulmánykötetét, Granasztói György nagyszombati várostörténeti vizsgálatát, Sonkoly Gábor erdélyi városokról írott monográfiáját, valamint Nyárády R. Károly posztumusz erdélyi népeségtörténetét, melyet Varga E. Árpád rendezett sajtó alá.¹²⁵ Az első évtized végén megjelent munkák közül kiemelhető a történeti demográfiát társadalomtörténeti vizsgálataiba tudatosan beépítő Benda Gyula tanulmánykötete és keszthelyi monográfiája,¹²⁶ és néhány, a 16-17. századi népeségekre vonatkozó tanulmány.¹²⁷ Továbbra is találunk véletlenszerűen szóródó érdekes munkákat egyes részkérdésekről a különböző oktatási intézmények és közgyűjtemények által megjelentetett kiadványokban.¹²⁸ Az NKI-ban folyó kutatások újabb és újabb eredményeket hoztak. Ezen belül fontos eredményeket hozó érdekes megközelítést jelentenek Melegh Attila demográfiatörténeti

¹²¹ Dányi 1994a, Gyurgyik – Kiss T. 2010, Mirnics 1994, Veres 2002b pozitív példáira gondolunk. (Sajátos, hogy az etnikai változásokat a demográfiai folyamatokkal kombináltan elemző reális szemléletű kutatók szinte mindegyike kisebbségi helyzetben működik, vagy ilyen háttérrel indult, míg az anyanyelvi szerkezetek százalékos adatainak természetlenné tűnő történeti elemzésében inkább a hazai kutatók jeleskednek.) Az etnikai-nyelvi statisztikák bizonytalanságára, a mögöttük levő jelenségek bonyolultságára l. Faragó 2010.

¹²² Melegh 2000b, Őri 2003b.

¹²³ Pakot 2013.

¹²⁴ Husz 2000, 2002.

¹²⁵ Andorka 2001, Dávid Géza 2005, Granasztói 2004, Nyárády 2003, Sonkoly 2001.

¹²⁶ Benda 2006, 2008.

¹²⁷ Péter 2002, Zimányi – Újváry 2002, 2004, 2007 Hegyi 2005, Tózsá-Rigó 2005.

¹²⁸ Csak példaképpen soroljuk fel Géra Eleonóra (2005), Janó Ákos (2002), Kocsis Gyula (2004), Schramek László Péter (2007) és Tóth Árpád (2004) munkáit.

munkái.¹²⁹ Külön ki kell emelnünk azt, hogy a Történeti Demográfiai Évkönyv lassú ütemben ugyan, de elkezdte vonzani az e kutatási terület iránt érdeklődő szerzőket (és remélhetőleg az olvasókat) is.¹³⁰ Végezetül, hogy ne csak egy irányba tartó példákat idézzünk, a 19. századi etnikus népestörténeti felfogás kései összegzéseként – és, mint ilyen, a modern történeti demográfiai felfogással szemben álló, számos olvasó tájékozódását akarva-akaratlan továbbra is rossz irányba terelő példaként – kell megemlítenünk Für Lajos monográfiáját.¹³¹

2010 után, az elmúlt évtizedben történtek egyrészt ígéretes kezdeményezések, másrészt a történeti demográfia oktatását, kutatását érintő kedvezőtlen fejlemények is. A kutatások intézményes központja továbbra is a KSH Népestörténeti Kutatóintézete, ahol két főállású kutató (Őri Péter és Pakot Levente) műveli a tudományterületet. Ez önmagában is pozitív jelenség, amely fenntartja a kutatások folytonosságát, biztosítja a szakmai kapcsolatot a történeti demográfia nemzetközi műhelyeivel, és korlátok között ugyan, de megteremti a lehetőséget a tudományterület utánpótlásának biztosítására. Fontos fejlemény ebben a tekintetben a Pécsi Tudományegyetem Szociológia Intézetén belül a Demográfiai-Szociológiai Doktori Iskola 2013-ban történt megalakulása. A doktori iskola fontos szerepet tölt be a demográfia tudományos utánpótlásában, és elvben lehetőséget ad történeti demográfiával hivatásszerűen foglalkozó szakemberek képzésére is. Ugyanakkor hiányzik az élő kapcsolata a történészhallgatókkal, és a képzésben részt vevő szociológusok többnyire a mai demográfiai folyamatok kutatása iránt érdeklődnek. Eddig az ígéretes PhD-hallgatók (Koloh Gábor, Gyimesi Réka, Tőtős Áron) a korábbiakhoz hasonlóan az ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékéről vagy a Pécsi Egyetem Történeti Intézetéből kerültek ki.

Az elmúlt években emellett intézményes formában csak a KSH Könyvtára kapcsolódott lazán a történeti demográfia tudományterületéhez, a történeti helységnévtár sorozatának folytatása mellett elsősorban a KSH ma már történeti demográfiai jelentőségű kiadványainak on-line közreadásával, illetve statisztikatörténeti kutatások és publikációk felkarolá-

¹²⁹ Faragó 2005, 2007b, 2008e, Őri 2006, 2007, 2008, Pakot 2008, 2009, Melegh 2002, 2006, 2014.

¹³⁰ Vö. a Történeti Demográfiai Évkönyv 2001. évi konferenciakötetét, mely a 2000-ben tartott millicentenáriumi rendezvényen elhangzott előadások szövegét tartalmazza, valamint a 2005. évi, járványhalandóságra koncentráció kötetet, továbbá a sorozat köteteiben megjelent külső, többségében fiatal kutatók írásait: Elter 2002, 2004, György-Dávid 2008, Heilig 2000. Koltai 2003, Pozsgai 2000, 2004, Veres 2002a, 2004.

¹³¹ Für 2001 vö. a kritikáival: Buskó 2002, Kápolnai 2002b, Szabó A. 2002. Für Lajos munkája inkább ismeretterjesztésre, mint tudományos meggyőzésre törekszik. Szerzője, aki bevallottan nem tartja magát demográfusnak, előszavában ki is jelenti, hogy könyve nem a „céhbelieknek”, nem a kutatóknak készült. Sajnos a mű a megcélzott olvasókat a történeti demográfia mibenlétét és szemléletét, valamint a Kárpát-medencei népestörténetét illetően alaposan félreinformálja. Hemzseg a kisebb-nagyobb tévedésektől, az évtizedekkel korábbi kutatások idejétmúlt, azóta megcáfolt, vagy legalább is megkérdőjelezett adataitól. Ez részben a szerző szemléletéből, részben abból az egyszerű tényből fakad, hogy a témában nem folytatott önálló kutatásokat, csak a hazai szakirodalom eredményeire épített. (Különös, hogy érdemi ismertetést, avagy vitát a szakirodalomban Buskó Tibor említett írásán kívül sajátos módon nem találtunk. Nemeskürthy Istvánnak a magyar történelem sorsfordulóival kapcsolatos hasonló irodalmi kísérletei a történészek sorozatos kritikáját váltották ki, most azonban hasonló nem tapasztalunk. Kápolnai Iván és Szabó A. Ferenc magányos vitája a Magyar Szemlében a könyv ürügyén valójában egy másik kérdéstről, a magyar etnikum jövőjéről, nem a monográfiában foglaltakról szól.)

sával.¹³² A KSH maga elsősorban alkalmilag, egy-egy történeti esemény évfordulójához kötődően támogatja részben történeti demográfiai jellegű művek kiadását.¹³³ Kedvezőtlen fejlemény ugyanakkor, hogy az utolsó évtizedre megszűnt néhány kutatóhely vagy a kutatásokat koordináló, a kutatókat publikációs lehetőséghez juttató kiadvány. A KSH Levéltára önálló formában megszűnt, illetve beolvadt a KSH Könyvtárába, gazdag és a népességtörténet szempontjából felbecsülhetetlen értékű pl. népszámlálási gyűjteménye¹³⁴ átkerült a Nemzeti Levéltárba. Az anyag továbbra is kutatható, de a tudományterület elvesztett egy aktív kutatói közösséget. Elsősorban az oktatás és a tudományos utánpótlás kérdését érintette kedvezőtlenül a Corvinus Egyetem Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékének megszűntetése, és a publikációs lehetőségek szűkültek a KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyvének megszűnésével.¹³⁵

Emellett a hazai egyetemeken vagy kutatóintézetekben rendszeres történeti demográfiai kutatás ma sem folyik, a demográfia oktatása néhány bevezető kurzust leszámítva nem biztosított. Így a tudományág továbbra is a korábbi feltételek mellett működik: mindössze néhány kutató végez főállásban történeti demográfiai kutatásokat, és bár a társadalomtörténészek, helytörténészek, családfakutatók közül sokan érdeklődnek legalább részben demográfiai kérdések iránt, és használnak a történeti demográfusokéhoz hasonló forrásokat (pl. anyakönyvek), a kvantitatív megközelítés és a modern statisztikai elemzési módszerek nem nevezhetők elterjedtek. Gyenge az említett csoportok közötti szakmai együttműködés is, így a KSH NKI-n kívül az eredmények vagy egyéni erőfeszítés gyümölcsei, vagy egy-egy hazai és nemzetközi kutatási projekt keretében születnek, esetleg valamely település önkormányzatának támogatásával jönnek létre. A tudományos utánpótlás kérdése sem megoldott, a kevés tudományos műhely és álláslehetőség mellett legfeljebb a korábbi és a jelenlegi állapot fenntartása lehetséges. Ily módon a korábbinál még távolabb kerülünk a nemzetközi kutatás fősodrától. Nálunk a szaktudás, a részeredmények és a már összegyűjtött adatok egyik nemzedékről a másikra való átörökítése is gondot okoz, a maguk idejében jelentős nemzetközi figyelmet keltő kezdeményezések is elhaltak, az általuk végzett munka

¹³² A kiadványok közül a magyar statisztikusok és demográfusok életrajzi lexikonát (Rózsa 2014) és a Könyvtár hajdani, a történeti statisztika és történeti demográfia szempontjából kulcsfontosságú kutatócsoportja történetének monografikus feldolgozását említhetjük (Faragó 2015). A régi KSH kiadványok on-line közreadására példa a Népszámlálási Digitális Adattár (NÉDA: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statisztikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/) vagy a közreadott KSH sorozatokat említhetjük (Magyar Statisztikai Közlemények, Budapesti Statisztikai Közlemények, helységnévtárak, stb. – http://konyvtar.ksh.hu/index.php?s=kb_statisztika).

¹³³ Így megemlíthetjük az első világháború százéves évfordulójára kiadott kötetet (Rácz 2014). Trianon százéves évfordulójáról pedig a *Statisztikai Szemle* 2020. évi 6. száma emlékezett meg, amelyben az elmúlt száz év demográfiai folyamatairól szól Óri – Spéder 2020.

¹³⁴ Az 1880 utáni népszámlálások közszépszintű, eddig nem publikált feldolgozási táblái (Vass 2008), amelyek a demográfiai átmenet és a modern népesedési viszonyok kialakulásának részletes megismerését, helyi mintáinak feltárását tennék lehetővé. A levéltári anyag digitalizálása elkezdődött az 1990-es években a KSH Népszámlálási Főosztályán a legrosszabb állapotban lévő 1890-es népszámlálás tábláival, de a munka tudomásunk szerint abamaradt.

¹³⁵ Az Évkönyv megszűnésének két oldala van. Egyrészt a publikációs lehetőségek szűkülését jelenti, ami sajnálatos, ha egy-egy konferencia-, illetve tematikus kötetre (pl. 2001 vagy 2005) vagy fiatal kutatók rendszeresen közölt tanulmányaira gondolunk. Másrészt a megszűnés oka többek között éppen az volt, hogy kevés megfelelő színvonalú kézirat állt rendelkezésre, a tudományterület szűkös termése nem nagyon volt elegendő az évi egy kötet megtöltésére. A történeti demográfiai tárgyú eredmények közlésére a *Demográfia* vagy a *Korall* folyóiratok, illetve más történeti vagy szociológiai periodikák is lehetőséget nyújtanak.

ma már nemigen folytatható.¹³⁶ A nemzetközi történeti demográfiai kutatás élmezőnyében ugyanakkor, pl. Svédországban vagy Hollandiában (hogy az Egyesült Államokról, Kanadáról, Nagy Britanniáról, Japánról vagy Kínáról ne is beszéljünk), évtizedek óta óriási adat-rögzítési munka folyik, erre jelentős forrásokat képesek mozgósítani, nagy számítógépes adatbázisokat hoznak létre, amelyek bizonyos feltételek mellett többnyire nyilvánosak is, a demográfiai adatsorokat a jelenig próbálják folytonossá tenni, hogy a történeti kutatás valóban a jelent értelmezhetőbbé tevő tevékenység legyen. Ehhez nemcsak anyagi források, de hosszú időn keresztül működő tudományos műhelyek összefogása és együttműködése, valamint a történészek, helytörténészek, demográfusok, szociológusok, statisztikusok, levéltárosok és informatikusok közös erőfeszítései szükségesek.¹³⁷ Az elmúlt évtizedekben ugyanis ezen a tudományterületen is valóságos színtemelkedés, avagy tudományos forradalom zajlott le, amit már nem lehet egyéni erőfeszítések és az eleve elégtelen intézményi feltételek mellett követni.

Az említett egyéni erőfeszítések ugyanakkor tagadhatatlan eredményekkel is jártak. Először is az évtized elején megjelentek azok a kézikönyvek, egyetemi tankönyvek, amelyek részben vagy egészben demográfiával, történeti demográfiával foglalkoznak. Tomka Béla 20. századi európai társadalomtörténete méltó terjedelemben tárgyalja a népességtörténetet, és legalább a 20. századra vonatkozóan hiteles tájékoztatást ad annak tárgyáról, módszereiről és eredményeiről.¹³⁸ A másik fontos mű Faragó Tamás történeti demográfia-tankönyve, amely a Corvinus Egyetem Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén tartott történeti demográfia kurzusok tananyagából fejlődött ki. A történeti demográfia területén egyedülálló munka, amellel, hogy tájékoztat a szakterület speciális forrásairól, kutatási módszereiről, kérdésfeltevéseiről, többé-kevésbé teljes magyar népességtörténetnek is tekinthető, fontos összefoglalója tudásunk jelenlegi állásának.¹³⁹

A szűkebben értelmezett történeti demográfia terén emellett is születtek figyelemre méltó próbálkozások az elmúlt tíz évben. Faragó Tamás folytatta korábban kezdett, szerteágazó kutatásait egyrészt a történeti demográfia és a KSH Könyvtár történeti statisztikai kuta-

¹³⁶ Így az igen jelentős magyarországi családrekonstrukciós kutatások (elsősorban Andorka Rudolf településszintű és Dányi Dezső mintavételes vizsgálatai) adatbázisaiból nem sok maradt. Pontosabban Andorka kutatásainak cédulaanyaga fennmaradt, de az ezekből készített családlapokból alig valami, így szinte mindent elől kellene kezdeni, ha valaki a korábbi kutatási eredményeket felhasználva, az elődök által vizsgált települések népességtörténetét elemezve szeretne modern pl. eseménytörténeti elemzéseket végezni, ahogy azt a világ boldogabb (és racionálisabban működő) felén teszik.

¹³⁷ Norvégiában, Izlandon, Skóciában és máshol is, az anyakönyvi adatbázisok létrehozása mellett a *teljes, fennmaradt, individuális szintű népszámlálási adatállomány digitalizálásán* dolgoznak, a politika és a közvélemény támogatása mellett. Ott mindenki számára nyilvánvaló, hogy az anyakönyvi vagy népszámlálási adatok, illetve a belőlük rekonstruálható életutak (többmillió hajdan volt ember életútja) nemcsak tudományos jelentőséggel bírnak, hanem a nemzeti múlt egyik legfontosabb örökségét jelentik, kulturális közkincs, amit meg kell őrizni és hozzáférhetővé kell tenni.

¹³⁸ Tomka 2009. Újabb kiadására 2020-ban került sor, angolul is megjelent (2013), és széles körben ismert és használatos Nyugat-Európában is.

¹³⁹ Faragó 2011. Jellemző ugyanakkor, hogy a Corvinuson folyó történeti demográfia-oktatás is megszűnt a tanszék megszüntetésével és a szerző nyugdíjba vonulásával. A tanszék megszüntetésével a 2000-es évek elején még a témában sokat publikáló és fontos (elsősorban németországi) tudományos kapcsolatokkal rendelkező Pozsgai Péter is távolabb került a kutatástól. Mindez a *Történeti Demográfiai Évkönyv* sorsával együtt jól mutatja, hogy sokszor még a korábbi szűkös intézményi lehetőségek és szakmai kapacitások fenntartása is nehézségekbe ütközik.

tőcsoportjának történetéről, másrészt a 19. század végi, 20. század eleji, a hivatalos statisztikai publikációkból rekonstruálható vándorlástörténetet illetően, valamint közreadta a II. József-féle népszámlálás forráskiadásával kapcsolatos tapasztalatait is.¹⁴⁰ Melegh Attila részben a demográfia diskurzusok történetével foglalkozott, részben a 20. század migrációs folyamatainak értelmezésére törekedett.¹⁴¹ Folytatódott a korábbi (az előző évtizedben megkezdett) tendencia, miszerint korábban publikált népesedési (elsősorban népmozgalmi) adatok, illetve levéltári anyagok (népszámlálási feldolgozási táblák) alapján különféle demográfiai jelenségek (termékenység, házasodás, csecsemőhalandóság, öngyilkosság) járás- vagy településszintű elemzésére került sor.¹⁴² A hangsúly egyrészt az aggregáció korábnál alacsonyabb szintjén van, a településszint mintegy közbülső helyet foglal el az országos vagy megyei szintű vizsgálódás és az individuális adatokra épülő lokális elemzés között. Másrészt a források természetéből adódóan az elemzések többnyire keresztmetszetiek (egy vagy néhány egymást követő időmetszetre vonatkoznak), az időbeli változások mellett nagy szerepet kap a térbeli különbségek feltárása, az alkalmazott módszerek között pedig a többváltozós statisztikai elemzések felhasználása a jelenségek okainak megértéséhez is közelebb visz. A dualizmus kori megyei, járási vagy időnként településszintű népmozgalmi és népszámlálási adatok digitalizálása és a ma rendelkezésre álló térinformatikai eszközök (GIS) szintén lendületet adtak a demográfiai jelenségek és folyamatok térbeli ábrázolásának és elemzésének.¹⁴³

Ugyanakkor az Andorka-féle családrekonstrukciós hagyománynak is akadt folytatója, Koloh Gábor két szempontból is annak tekinthető. Egyrészt klasszikus családrekonstrukciós adatbázis építéssel és elemzéssel foglalkozik, másrészt vizsgálódásainak terepe az Ormánság, amely épp Andorka demográfiai tanulmányai révén lett világszerte ismert mint korai születéskorlátozó régió. Koloh egyrészt időben és térben, valamint tartalmában jelentősen bővítette az ormánsági anyakönyvi adatbázist (az 1895 utáni korszakra és az egész vajszlói

¹⁴⁰ L. a Józsefi népszámlálással kapcsolatban Faragó 2010, a KSH Könyvtár kutatócsoportjáról Faragó 2015, a történeti demográfia történetéről Faragó 2013a, 2016b, a vándorlásról Faragó 2017, amely kvantitatív megközelítésből új megvilágításba helyezi az Amerikába irányuló kivándorlást, de bizonyos mértékig a Magyarországot érintő teljes nemzetközi és belső vándorlást is.

¹⁴¹ A migrációról I. Melegh 2012, 2013., a történeti demográfia történetéről: Melegh 2014, 2017, 2019. Az erdélyi demográfiai diskurzusokról I. Kiss 2010.

¹⁴² A felhasznált források részint az említett népszámlálási feldolgozási táblák (Vass 2008), amelyek egyebek mellett 1880-tól tartalmazzák a magyarországi települések kor- és családi állapot szerinti népességmegoszlását, és a népmozgalmi adatokkal együtt lehetővé teszik alapvető termékenységi vagy házasodási indexek, mutatók kiszámítását (princetoni indexek, *singulate mean age at first marriage*: az első házasságkötés átlagos életkora). Az elemzések másrészt publikált népmozgalmi adatokra épülnek (pl. Klinger András említett adatközlései vagy a KSH 1913-as, a 20. század első évtizedére vonatkozó népmozgalmi kötete: KSH 1913). Az első megközelítésre példa a már említett, egy-egy megye népesedéstörténeti rekonstrukciójára irányuló, a KSH NKI-hez kötődő kutatások, amelyek a 21. század első évtizedében kezdődtek, és az elmúlt tíz évben is folytatódtak. Elsősorban a demográfiai átmenet lokális időzítése, típusai, háttértényezői álltak a középpontban (Óri 2006, 2007, 2009, 2010a, 2014, Pakot 2008, Óri – Pakot 2009). A KSH 1901 és 1910 közötti népmozgalmi adatainak alapján pedig fontos, az egész országra vagy Erdélyre vonatkozó településszintű elemzések születtek a termékenységről (Ájus 2010a, b), a csecsemőhalandóságról (Sohajda 2013) és az öngyilkosságról (Bálint 2014, 2016).

¹⁴³ Elsősorban a GISa Hungarorum honlapon található (<http://www.gistory.hu/g/hu/gistory/index>), Demeter Gábor szerkesztette történeti térképgyűjtemény (<http://www.gistory.hu/g/hu/gistory/gismaps>), valamint hangsúlyozottan említendő a már letölthető digitalizált adatbázisok sorai. (http://www.gistory.hu/g/hu/gistory/otka#2_Let%C3%B6lthet%C5%91%20anyagok). L. még a *Történeti Térinformatikai Tanulmányok* és a *GISTorical Studies* publikációit: Demeter 2018, Szilágyi 2018, Demeter et al. 2021, Demeter – Bagdi 2018. Az etnikai térszerkezet változásairól lásd Kocsis – Tátrai 2015.

anyakönyvi kerületre és feldolgozott foglalkozási és társadalmi státusra vonatkozó adatokat). Így elemzése eleve adatgazdagabb, statisztikailag jobban megalapozott, emellett törekedett más, nem születéskorlátozó népességekkel való összehasonlításra (a római katolikus német Hidas), és a 19-20. századi termékenységgel, születéskorlátozással kapcsolatos diskurzusok feltárására, valamint a csökkenő termékenységet „produkáló” lokális társadalom minél teljesebb megismerésére. Így a hagyományos családrekonstrukciók elemzés gazdag társadalomtörténeti-néprajzi kontextusba illesztve erősítette meg az ormánsági 19. századi születéskorlátozás tényét.¹⁴⁴

Van továbbá jónéhány olyan kutatás, adatgyűjtés, monográfia is, amelyek nem közvetlenül a népességtörténet rekonstrukciójára indultak vagy jöttek létre, hanem a társadalomtörténet-írás tárgykörébe tartoznak inkább, de vagy közvetlenül gyűjtene demográfiai jellegű adatokat (anyakönyvi bejegyzéseket, népszámlálási összeírásokat digitalizálnak), vagy olyan típusú történeti forrásokat használnak (végrendeletek, peres anyagok, levelezés, naplók, emlékiratok), amelyek fontos információkat nyújtanak a népességtörténet kutatói számára is. Az előbbi csoport magában foglalja a kvantitatív demográfiai elemzés lehetőségét is, függetlenül a szerzők eredeti szándékától, a másik csoport pedig a demográfiai folyamatok értelmezéséhez nélkülözhetetlen tudásunkat gyarapítja. Az első típusba tartoznak mindenekelőtt Horváth Gergely Krisztián Moson megyei adatgyűjtése és kutatásai, amelyen belül 19. századi népesség-összeírási és népszámlálási adatokat is gyűjtött és használt, valamint Tóth Árpád már említett, a pozsonyi evangélikus polgárságra vonatkozó kutatásai, amelyek gazdag, a feudális korszakot átfogó anyakönyvi adatbázis létrehozását is célozzák.¹⁴⁵ Fontos megemlíteni továbbá a külföldön működő magyar kutatók munkáit is. Fata Márta a németek 18. századi magyarországi bevándorlásának történetét kutatja, elsősorban a 18. század második fele telepítéspolitikájának elméleti és gyakorlati oldalait foglalta össze egy terjedelmes kötetben. Lippényi Zoltán a társadalmi mobilitás 19-20. századi kérdéseivel foglalkozik, egyházi és állami házassági anyakönyvekből vett országos mintája azonban jól használható demográfiai elemzésekre is.¹⁴⁶ A másik csoportból azokat a társadalomtörténetészeket említhetjük, akiknek a házassággal, családdal, gyermekekkel, gyermekszüléssel, gyógyítással stb. kapcsolatos kutatásai nélkül a kvantitatív demográfiai elemzések eredményei nehezen volnának értelmezhetőek.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Az Ormánság népesedéstörténetére vonatkozó tanulmányai: Koloh 2013a, b, 2014, 2015a, 2016a, 2017, 2020, Hidasról: Koloh 2015b, az utóbbi években más településekkel kapcsolatos népességtörténeti elemzései: Koloh 2016b, 2018, 2019.

¹⁴⁵ Mosonról a 19. század első felére vonatkozóan I. Horváth 2013. Pozsonyról az első évtizedből I. Tóth Á. 2004, 2005, 2009, legújabban pedig Tóth Á. 2020.

¹⁴⁶ L. Fata 2014. A házassági homogámiáról szóló újabb tanulmány: Lippényi et al. 2019.

¹⁴⁷ Mindenekelőtt Péter Katalin munkásságára gondolhatunk, akinek házassággal, családdal gyermekkel kapcsolatos írásai végig kísérik az elmúlt három évtizedet: Péter 1996, 2002, 2008, 2013, 2020. Utóbbiak azért is jelentősek, mert nemcsak a korabeli társadalom elit rétegeivel foglalkoznak, és felvetik azokat a fontos kutatási kérdéseket, lehetőségeket, amelyek a 18. század előtti, tehát a kvantitatív módszerekkel vizsgálható korszak előtti időszak népesedéstörténetével kapcsolatosak. A középkori népesedéstörténettel kapcsolatos hasonló összegzésre I. Kubinyi 2001. A gyermekszülésről I. Deáky – Krász 2005, a gyerekekről Deáky 2011, a bábákról Krász 2000, a gyógyításról Deáky 2002.

Szólnunk kell végül három, az utóbbi évtized népeségtörténeti kutatásait meghatározó irányról, amelyek viszonylag jelentős előrelépést jelentettek, és amelyek eredményei már ma is láthatóak és bizonyos fokú optimizmussal tölthetik el a megfigyelőt. Ezek egyike a családrekonstrukciós adatbázisépítés folytatása, újrakezdése és a longitudinális mikroadatokra épülő többváltozós matematikai-statisztikai elemzések meghonosodása volt. A második a történeti népszámlálások és népesség-összeírások anyagának feltérképezése, az egyéni szintű adatok, számlálólapok fennmaradásáról készített, korábbiaknál teljesebb leltár összeállítás, az ezekre épített kutatások újraéledése volt. A harmadik pedig az a komplex családtörténeti kutatási projekt, amely egyesíti a történeti demográfia és a társadalomtörténet különböző megközelítéseit, forrásait, elemzési módszereit, és az elemzés mellett nyilvánosan hozzáférhető adatbázisépítéssel is foglalkozik. Így nemcsak abban bízhatunk, hogy a kutatási eredmények is sokasodni fognak, hogy elindul egy, a korábbiaknál gyümölcsözőbb párbeszéd történészek és demográfusok között, hanem hogy a jövőben is hasznosítható nyilvános adatbázisok is fogják szolgálni a kutatás és oktatás ügyét. Mindezt bizonyos fokú, a külföldön működő kutatási modell felé való elmozdulásként értékelhetjük, még ha a korábban leírt problémák, a szegényes anyagi és személyi, szervezeti viszonyok alapvetően nem is változtak meg.

A történeti demográfiát az 1950-es évektől forradalmasító családrekonstrukciós módszer az 1980-as évekre már a kimerülés nyilvánvaló jeleit mutatta, és az eredmények megbízhatóságával, általánosíthatóságával, értelmezhetőségével kapcsolatos kételyek is felerősödtek. Ugyanakkor a korábbi évtizedek nagy adatgyűjtései fennmaradtak, hasonlóan a sorakozó megválaszolatlan kutatási kérdésekhez, így a korábbi munkára, eredményekre épülő újabb hullám (nevezhetjük paradigmának is) nem sokat késlekedett. A cél továbbra is demográfiai folyamatok hosszú távú megragadása és értelmezése volt, de a leírás helyett egyre inkább a megértésre helyeződött a hangsúly. Az elemzés longitudinális, egyéni szintű adatokra épült, ahol minden, az adott korszakban gyűjtött információ rendelkezésre állott, illetve kiegészíthető volt más forrásokból gyűjtött adatokkal ezek egyéni szintű összekapcsolásával (record linkage). Az individuális szintű elemzés másrészt megfelelt a társadalomtudományokban a kilencvenes évektől erősen érezhető fordulatnak, a mikroszint felé való elmozdulásnak, a társadalmi változások mikroperspektívából való vizsgálatának is. A történeti demográfia – a modern demográfiához hasonlóan – többé már nem érte be a demográfiai folyamatok (pl. a demográfiai átmenet) időzítésének és geográfiájának megrajzolásával, demográfiai mutatók (pl. várható élettartam, teljes házasságtermékenységi arányszám, házassági életkorok stb.) kiszámításával és összehasonlításával, hanem ezeknek a folyamatoknak legalább lokális szinten való, minél teljesebb megértésére törekedett. A demográfiai viselkedés nyilvánvalóan egyéni döntésekből, történésekből áll, a társadalmi szintű makrofolyamatok ezek összességéből tevődnek össze, az értelmezéshez olyan statisztikai módszerekre, modellekre van szükség, amelyek kellően nagy esetszámot tartalmaznak, gondos modellépítés útján megközelíthetővé teszik az individuális viselkedést, döntést bizonyos helyzetekben, és az eredmények statisztikai szignifikanciája is mérhető lesz. Az új megközelítésben a történeti demográfiai elemzés tehát továbbra is döntően lokális lesz, bár a korábbiakhoz képest többnyire jóval nagyobb esetszámokra, gazdagabb tartalmú, pl. a társadalmi státusbeli különbségeket is megragadhatóvá tévő adatbázisokra épül, és a sok lokális adatbázis egyre érdekesebb összehasonlító elemzéseket tesz lehetővé. Forrásként a korábbi vagy újonnan létrehozott családrekonstrukciós adatbázisokat használják, vagy ezek kombinációját egyéni szintű népszámlálási adatokkal, vagy esetleg

a két forrástípus tartalmát, lehetőségeit egyesítő népszámszámjegyzeteket, nyilvántartásokat hasznosítanak. Az adatokból az egyes individuumok (demográfiai) életpályáját rekonstruálják, ahol az eseménytörténeti modellekben az egyes fontos demográfiai életesemények (házasodás, gyermekszülés, elhalálozás stb.) bekövetkezésének valószínűségeit lehet vizsgálni, a rendelkezésre álló információk nyújtotta teljes kontextusban (eseménytörténeti elemzés).¹⁴⁸

Magyarországon a családrekonstitúciós elemzések – mint arról korábban már szóltunk – az ezredforduló után sem maradtak abba, egy-egy település feldolgozása témául szolgált szakdolgozatoknak vagy doktori disszertációknak.¹⁴⁹ A fordulatot azonban Pakot Levente székelyföldi kutatásai és az ezek alapján készített szakdolgozata jelentette. Keszthely mellett az általa vizsgált két nagy székelyföldi római katolikus falu (Szentegyházsfalu és Kápolnásfalu) családrekonstitúciós adatbázisa tekinthető „késznek” a magyarországi anyagok közül. A magyarországi kutatók közül ő alkalmazott először eseménytörténeti elemzést a demográfiai folyamatok megértésére, és az ő adatbázisa érte el először a 20. század közepét, lehetővé téve így módon a demográfiai átmenet mikroelemzését is.¹⁵⁰ A kutatás a szaktudására épülve szélesedett ki a magyarországi családrekonstitúciós adatbázis-építés irányába. A cél a 20. század közepét, második felét elérő, földrajzi, társadalmi, felekezeti téren heterogén mikrodemográfiai adatbázisok felépítése, amelyek a life-course típusú megközelítésben lehetővé teszik mind a demográfiai átmenet előtti térbeli, társadalmi és kulturális sokféleségnek, mind pedig a demográfiai átmenet különböző mintáinak a vizsgálatát. Így készül egy nyugat-dunántúli katolikus-evangélikus minta (Bük, Szakony, Csepreg) és egy Budapest-környéki katolikus-református, magyar-német minta (Zsámbék, Tök,

¹⁴⁸ A korábbi vagy új adatbázisok (pl. a francia (Dupâquier 1995) vagy angol (Wrigley – Schofield 1981, Wrigley et al. 1997) népszámszámjegyzeti összefoglalót lehetővé tevő családrekonstitúciós adatbázisok, a holland reprezentatív longitudinális adatbázis, a dél-svédországi (Lund) és az északi (Umea) adatbázisok, a francia kanadai adatbázis, vagy egyes városokra vonatkozó longitudinális adatbázisok (Alghero, Antwerpen, Aranjeuz, Genf, stb.), teljesebb körű tájékozódásra l. a European Historical Population Samples-Network honlapját: <https://ehps-net.eu/databases>) mellett futnak nagy nemzetközi adatbázis-építő projektek (IPUMS, NAPP, MOSAIC, az előbb említett EHPS), vagy a régi-új adatokra épülő, az új paradigma jegyében működő hosszú távú nemzetközi együttműködésre alapozott kutatási programok, mint pl. az EurAsia-project. Az új megközelítés leglátványosabb eredményeit épp ez utóbbi hozta, lásd az eddig megjelent köteteket a halandóságról (Bengtsson et al. 2004), a termékenységről (Tsuya et al. 2010) és a házasodásról (Lundh – Kurosu et al. 2014). Az új, life-course típusú megközelítésről és az eseménytörténeti elemzésről, valamint az adatok egységes, összehasonlítható formátumúvá alakításáról l. Gutman – Alter 1993, Kok 2007, Alter – Mandemakers 2014, magyarul l. Pakot 2010b, 2013 és Őri 2010b, 2018. A kutatási irány 2014 óta önálló on-line folyóirattal is rendelkezik: *Historical Life Course Studies* (<https://ehps-net.eu/journal>).

¹⁴⁹ A legfontosabb ebben a tekintetben kétségt kívül Benda Gyula keszthelyi adatbázisa és elemzése volt, amelynek népszámszámjegyzeti részei az anyakönyvi adatokra épülő családrekonstitúciós adatbázisa alapján készültek, de ahol az anyakönyvi elemzés egyéb, hagyományos történeti források adataival egészült ki (l. mindenképp: Benda 1997, 2000, 2001, 2002 és 2008. A keszthelyi adatbázis jelentősége részben abban áll, hogy ez a máig egyetlen működőképes magyarországi városi adatbázis, másrészt ennek adatai nem tűntek el, hanem digitalizálva a kutatók rendelkezésére állnak. Jelenleg Pakot Levente dolgozik az adatokkal, több nemzetközi konferencia előadás után rövidesen az első life-course típusú publikációk is várhatók az anyagból. Emellett fontosak Sebestény 2002 és Koltai 2003, a legjelentősebb kísérlet Koloh Gábor ormánsági családrekonstitúciós adatbázisa (Koloh 2013a, b, 2014, 2015a, 2016a, 2017, 2020).

¹⁵⁰ Az eseménytörténetelemzés elveiről és módszereiről, valamint a két település 19-20. századi népszámszámjegyzetéről lásd Pakot 2013. Az újrabezárásokról: Pakot 2009, Pakot – Őri 2012, a csecsemőhalandóságról: Pakot 2010a. Az adatbázis leírását l.: <https://ehps-net.eu/databases/hungarian-historical-demographic-database>.

Perbál) anyakönyvi és népszámlálási, népesség-összeírási adatokból.¹⁵¹ A felsorolt települések népességtörténeti rekonstrukciója, az adatok mikroelemzése jól kiegészítheti az előző évtizedben kezdeményezett, megyei keretekben zajló településszintű népességtörténeti kutatásokat, amelyek együtt az ország 18-20. századi népességi folyamatainak részletesebb megértését szolgálhatják.

A másik jelentős előrelépés a népesség-összeírásokra, népszámlálásokra alapozott családtörténeti kutatások terén mutatkozott. Amint már említettük, az 1970-es évektől elsősorban a cambridge-i népességtörténeti kutatócsoport kezdeményezésére indult család- és háztartásszerkezeti kutatások találtak Magyarországon követésre (Andorka Rudolf és Faragó Tamás kutatásai elsősorban). Népesség-összeírások individuális adatainak gyűjtése, adatbázis-építés, valamint háztartásszerkezeti elemzés az elmúlt két évtizedben is folyt Magyarországon. A kutatások többnyire itt is disszertációk elkészítéséhez kapcsolódtak, vagy egy-egy település népességtörténeti rekonstrukciójába illeszkedtek.¹⁵² Három, ezt a keretet meghaladó próbálkozásról tudunk. Pozsgai Péter Torna megyei települések 1857-es és 1869-es népszámlálási adataiból épített individuális szintű adatbázist és végzett alapvető fontosságú forráskritikai vizsgálatokat, valamint háztartásszerkezeti elemzéseket. Információink szerint mára már az egész megye népszámlálási anyagát digitalizálta.¹⁵³ Faragó Tamás a 2010 utáni években egy országosan reprezentatív 18. századi népességminta kialakításán és digitalizálásán dolgozott. Munkájához egyházi lélekösszeírások individuális adatait használta, az összeírások az 1740-es és 1770-es évek között keletkeztek. Az adatbázis méretei meghaladják az eddigieket, a 2010-es évek közepén 94 települést, 11 600 háztartást és 56 000 főnyi népességet tartalmazott. Az eddig publikált elemzések is igen jelentős, 28 000 főnyi népességre és csaknem 6 000 háztartásra vonatkoznak.¹⁵⁴ A harmadik kísérlet résztvevői a nemzetközi MOSAIC-projekt keretében végezték el a történeti Magyarország területén fennmaradt individuális szintű népösszeírási, népszámlálási anyagok számbavételét, és az erre leginkább alkalmasnak tűnő 1869-es népszámlálásból vettek országosan a falusi népességre reprezentatív mintát (mintegy 30 000 főnyi népesség és több mint

¹⁵¹ Az első Pakot Levente, a második Óri Péter munkája. A büki, szakonyi és zsámbéki, valamint részben a töki és perbáli családrekonstrukciós adatbázisok elkészültek, elemezhető állapotban vannak, noha az adatbázisok folyamatosan bővülnek, és az adattisztítás munkája is folyamatos. Az anyakönyvi adatok kiegészítése és összekapcsolása más, népszámlálás jellegű források adataival (lélekösszeírások, népszámlálások, de adóösszeírások, választói névjegyzékek is) szintén folyamatban van. Az anyakönyvekre épülő családrekonstrukciós adatbázis mellett – szintén Pakot Levente kezdeményezésére – 20. századi visszatekintő adatok elemzésével is kiegészült a kutatás (eddig az 1970-es népszámlálás 25%-os reprezentatív mintájának adataival, amelyek teljes női reprodukciós életpályákat tesznek rekonstruálhatóvá). Az eredményekről I. Pakot 2014a, 2016, Óri – Pakot 2015, Pakot – Óri 2015, Óri 2014, 2018, 2019.

¹⁵² Ebben a tekintetben is megkerülhetetlen Benda Gyula keszthelyi munkája: Benda 2002, 2008. Szintén alapvető Husz Ildikó zsámbéki elemzése, valamint Pakot Levente székelyföldi vizsgálata: Husz 2002 és Pakot 2012. Sátoraljaújhelyről lásd Bagdi 2014, Demeter – Bagdi 2016, 2018, 2019. Ebbe a vonulatba tartoznak Gyimesi Réka Mohácsra, valamint Bonyhádra vonatkozó, a 19. század második felének individuális népszámlálási adataira (1857 és 1869) épülő munkái: Gyimesi 2014, Gyimesi – Kehl 2019.

¹⁵³ L. Pozsgai 2000, 2001, 2004, 2007, 2008, 2014. Heilig Balázs a Tornai megyei anyagból Szőlőszárdó háztartásainak mikroelemzését végezte el: Heilig 2000, 2007.

¹⁵⁴ A 18. századi háztartások lakónépességére vonatkozóan I. Faragó 2013, 2016.

6 000 háztartás), majd erre alapozva végeztek háztartásszerkezeti elemzéseket.¹⁵⁵ A két időmetszetre (18. század és 19. század második fele) vonatkozó három adatbázis az egyes településekre vonatkozó egyéb (főleg városi) népszámlálási anyagokkal együtt alkalmas lehet arra, hogy részletes képet adjon a 18-19. század házassági és együttélési viszonyairól.¹⁵⁶

A harmadik előremutató fejlemény az MTA Lendület Családtörténeti Kutatócsoport megalakulása volt 2017-ben. Az Erdélyi Gabriella vezette kutatócsoport társadalomtörténészeket, irodalomtörténészeket, művészettörténészeket, történeti demográfusokat egyesít a családtörténet kutatására. A demográfiai átmenet előtti családi viszonyok feltárására irányul a kutatási program, a fókuszban a hagyományos család felbomlása, újjáalakulása, a megözvegyülés, újraházasodás, a mozaikcsaládok élete, a mostohagyerekek helyzete, kapcsolatuk a mostohaszülökkel és fél- vagy mostohatestvéreikkel áll, tesztelve mintegy a premodern családról élő idillikus képet, amelyet ma is gyakran állítanak szembe az állítólag válságjelenségeket mutató „modern” családdal.¹⁵⁷ A kutatási program a témához illően interdiszciplináris, kapcsolatot és párbeszédet teremt a népességtörténet képviselői és a bölcsezők között. Az eredmények lemérhetőek egyrészt a megrendezett konferenciák sikerével, másrészt az elmúlt évek publikációs termésével,

¹⁵⁵ A MOSAIC-projekt a rostocki, demográfiai kutatásokra specializálódott Max Planck Intézet (MPIDR – Max Planck Institute for Demographic Research) által kezdeményezett németországi háztartásszerkezeti vizsgálódásokkal kezdődött 2010 körül, majd rövidesen kiterjedt más közép-európai országokra (a történeti Lengyelország, Magyarország) is. Ezt követően igen ambiciózus kutatási tervvé nőtt: az IPUMS és NAPP népszámlálási adatbázisokhoz mérhető nagyságrendű és jelentőségű, a kontinentális Európára vonatkozó, online elérhető történeti népszámlálási adatbázis kiépítését célozta, amely egységes formába hozott individuális adatokból épül fel, és nagyjából a 18. század második felétől az első világháborúig terjedő időszakra terjed ki. A részt vevő országokban az MPIDR először részletes levéltári jegyzékek elkészítését finanszírozta, majd egy-egy reprezentatív minta kialakítását támogatta az erre legalkalmasabbnak tűnő népszámlálási anyag feldolgozásával. Innen származik az időbeli szóródás, az egyes minták időben a 18. századi lengyel lélekösszeírások és az 1918-as albán népszámlálás között helyezkednek el. A projektről és a mintákról és a publikációkról részletes képet ad: Gruber – Szoltysek 2016, a magyar mintáról beszámol: Óri 2012. Részletes információk találhatóak a projekt honlapján: <https://censusmosaic.demog.berkeley.edu/>. A harmonizált adatbázisok regisztráció után szabadon letölthetők a honlapról. A Magyarországról készült levéltári leltár tudomásunk szerint az eddigi legrészletesebb a népszámlálások és összeírások tekintetében, de különösen a Kárpát-medencei városi levéltárakban lappanghatnak még eddig ismeretlen anyagok: Óri – Pakot 2012. A háztartásszerkezeti elemzések a társadalmi-foglalkozási státusz és a regionális tényezők szerepét találták fontosnak: Óri – Pakot 2014, 2016. A Mosaic-projekt keretében vagy ahhoz kapcsolódva indultak Gyimesi Réka Mohácsra (Gyimesi 2014) és Tötös Áron Szilágyságra (Tötös 2013) vonatkozó elemzései. Tötös Áron újabban a kivételes mennyiségben fennmaradt (1785 és 1869 közötti) marosvásárhelyi népszámlálási anyag feldolgozását végzi. Az adatok a háztartásszerkezet elemzése mellett más demográfiai kérdések vizsgálatára is alkalmasak (pl. házasságkötés, migráció vagy termékenység). Legújabb elemzés a házassodásról: Óri – Pakot 2019.

¹⁵⁶ Mindenekelőtt a korábban említett keszthelyi (Benda 2002, 2008), ceglédi (Kocsis 1992), zsámbéki (Husz 2002) és miskolci (Faragó 2005a) elemzésekre gondolunk. A zsámbéki lélekösszeírás-sorozat (1795-1867) teljes feldolgozásán jelenleg Óri Péter dolgozik, míg a marosvásárhelyi népszámlálás-sorozatot (1785-1869) Tötös Áron digitalizálja.

¹⁵⁷ A problémáról nemzetközi összehasonlításban I. Warner 2018, a kötet magyar vonatkozású tanulmánya Erdélyi 2018. Részletes összefoglaló a mostohagyerekekről Erdélyi 2020a és b.

illetve az épülőben lévő adatbázisokkal.¹⁵⁸ A további történeti demográfiai kutatások szempontjából ez utóbbi talán a legfontosabb, a későbbiekben nyilvánosan is elérhető anyakönyvi adatbázisok is épülnek a kutatási program keretében.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Részletes információkkal szolgál a kutatócsoport honlapja: <http://www.families.hu>. A publikációk sorából témánk szempontjából kiemelendő Erdélyi 2018, 2019, 2020a,b,c, Nagy 2018, Géra 2019, 2020, Simon 2018, 2019, Lakatos 2020, Tóth 2020.

¹⁵⁹ A kutatási program résztvevői egyrészt ún. egodokumentumok (naplók, emlékiratok, levelezés) leltározásával és gyűjtésével, kiadásával foglalkoznak, másrészt több, egymáshoz is kapcsolható individuális szintű adatbázis kialakításán is dolgoznak, amelyek részben vagy egészben kvantifikálható, történeti demográfiai elemzésre is használható források (anyakönyvek, népesség-összeírások, népszámlálások) adataiból állnak. Így a program része Óri Péter és Gyimesi Réka longitudinális adatbázisépítő munkája, Zsámbék, Tök, Perbál, Buda-Újjak, illetve Bonyhád egyházi anyakönyvi adataiból (a 18. század első felétől a 19. század közepéig) és Zsámbék lélekösszeírásaiból (1795-1867), valamint Bonyhád (1857 és 1869), Újjak (1857, 1860, 1873) és Tök (1857) népszámlálásaiból és összeírásaiból épül a minta. Emellett Tóth Árpád pozsonyi anyakönyvi adatbázisa (1720-1870), Németh István kassai evangélikus, református, katolikus anyakönyvi adatbázisa (1598-1750), Bozó-Szűcs Diána aszódi evangélikus anyakönyvi gyűjtése (1813-1863), Tóth Áron Marosvásárhely 1869-es népszámlálásának feldolgozására irányuló munkája, Szilágyi Adrienn Békés megyei nemesi adatbázisa (1790-1848), amely házassági anyakönyvi adatokat is tartalmaz, a Benda Borbála és Koltai András által gondozott és fejlesztett főrendű családokra vonatkozó adatbázis (16-17. század) és Tóza-Rigó Attila pozsonyi végrendeletgyűjtése (1529-1573) ad lehetőséget történeti demográfiai elemzésre is.

4. ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

Az 1960 és 2020 között eltelt 60 év fontos szakmai eredményeit és szembeötlő hiányait a következőképpen foglalhatjuk röviden össze. A népeségtörténet iránt érdeklődő kutató ma már gyakorlatilag teljeskörűen át tudja tekinteni a magyarországi történeti demográfia ténylegesen rendelkezésre álló forrásait, és feldolgozásukhoz viszonylag sok módszertani segítséget talál részben a hazai, de még inkább az angol és francia nyelvű szakirodalomban. Mind a középkorra, mind a kora újkorra, mind a 19. század közepétől tartó, úgynevezett hivatalos statisztikai korszakra nézve számos új forráskiadvány született, és a hivatalos népességstatisztikák készítésének alapvető háttéranyagai is jelentős részben hozzáférhetővé váltak. 1876-1880-tól kezdve pedig rendezett formában országos szinten rendelkezésre áll minden fontosabb népmozgalmi és népességszerkezeti változás adatsora, csakúgy, mint az adatgyűjtés részleteinek feltárásához és az adatelemzéshez szükséges dokumentumok. Ráadásul a felsoroltak közül sok adat és ismeret elektronikus (géppel olvasható) formában is hozzáférhető.

A feldolgozások terén számottevő mennyiségű családrekonstitúciós és családokra, háztartásokra vonatkozó mikroelemzés született. Főleg a termékenység, illetve a házasság történetét a 19. század első harmadától kezdve viszonylag jól ismerjük. Világosnak mondható képet sikerült rajzolni a magyarországi demográfiai átmenetről is, így azt mondhatjuk, hogy országos szinten lényegében ismerjük 1870-től kezdődően a legfontosabb magyarországi demográfiai folyamatokat. Ezen túlmenően számos kisebb-nagyobb városról (csak a nagyobbakat említve: Budapest mellett Debrecenről, Miskolcra, Szegedről) rendelkezünk, többnyire ugyan politikatörténeti korszakok szerint tanulmányokra szabdalva, de összességében monografikus jellegűnek tekinthető népeségtörténetekkel.

Mindez azonban sajnos nem jelenti azt, hogy a lényeges kérdések többségét már megoldottuk volna. Történeti demográfiai ismereteink hiánylistája legalább olyan terjedelmes, mint az eredményeké. A forrásoknál kezdve: a hivatalos statisztika korszakát megelőző időszak fontos történeti demográfiai forrásairól (1715-1720 és 1728. évi országos adóösszeírások, az 1785-1787 közötti népszámlálások, a nem nemes népesség 1804 - 1847 közötti összeírásai) még nincsenek a mai igényeket mindenben kielégítő összefoglaló forrásközlé-

sek és értékelő kritikai elemzések.¹⁶⁰ Ezt egy-egy rövidebb-hosszabb polemikus tanulmány nem helyettesítheti. Nem jobb a helyzet a 19. század közepi népszámlálások tekintetében sem – az 1851, 1857 és 1869. évi népszámlálások megmaradt forrásanyagának az egész Kárpát-medencét megcélzó összegyűjtése és kritikai feldolgozása tekintetében már másfél évszázados az adósságunk.¹⁶¹

Rosszul állunk a népmozgalmi adatsorok összeállítása terén is. A Klinger András vezényelte 1828 és 1900 közötti időszakra vonatkozó adat-összeállítás (Klinger 1972–1984) elismerést érdemel, mindazonáltal több hiányérzetünk van vele kapcsolatban. Azon az adottságon, hogy – Burgenlandot kivéve – adatai csak az ország mai területére vonatkoznak, a sorozat készítése idején valószínűleg nem volt mód változtatni. Az azonban már talán joggal kifogásolható, hogy egy történeti jellegű forráskiadvány kizárólag a modernnek tekintett 1970. évi közigazgatási rend szerint kerüljön publikálásra.¹⁶² Ez ugyanis lehetetlenné teszi az első világháború előtti forráskiadásokkal történő gyors összehasonlításokat. De talán ennél is jóval nagyobb gondot jelenthet az, hogy e munkának nincs az 1828 előtti időszakra vonatkozó folytatása. Ugyanis az 1770-es évekig (a hazai népességstatisztika gyakorlatban, adatszerűen is megfogható kezdetéig) – vagyis még legalább további 50 évet – kellene és lehetne visszafelé mennünk ahhoz, hogy a két nagy járványsorozat (a pestis és a kolera) közötti időszakra vonatkozóan a hagyományos népesedési rendszer sajátos működését a népmozgalmi adatok segítségével megismerhessük.¹⁶³ Bár az sem lenne haszontalan, ha legalább az 1851 és 1915 között – kisebb hiányokkal – megyei részletességgel rendelkezésünkre álló Kárpát-medencei népmozgalmi adatokat összeállítanánk és feldolgoznánk úgy, mint ahogy azt Acsádi György és Klinger András tette az 1960-as években az 1920 és 1944 közötti időszakra vonatkozóan (Acsádi – Klinger, 1965). Tudomásul kell ugyanis vennünk azt, hogy a regionális különbségekre is oda kell figyelnünk, mivel nem célszerű az egész Kárpát-medencei népesedést állandóan egyetlen homogén folyamatként elképzelni és kezelni.

¹⁶⁰ Az úrbérrendezés 1770-1780-as években elkészült tabelláit, valamint az 1828. évi országos adóösszeírást szándékosan nem említettük. A történészek jelentős részével ellentétben ugyanis mindkettőt csak társadalom- és agrártörténeti forrásként tartjuk használhatónak.

¹⁶¹ Ebből következően nem véletlen, hogy a polgárosodást, a dualizmust tárgyaló írások esetében a népességre vonatkozó statisztikai adatközlések elsősorú többsége 1880-al indul.

¹⁶² Az a jól megalapozott gyanúnk, hogy a modern közigazgatási adatok alapján dolgozó szakemberek nem igazán foglalkoznak a 19. századi népmozgalmi adatokkal, viszont az utóbbi iránt érdeklődők nem sokra mennek az 1970. évi közigazgatási beosztás szerint közölt adatokkal. Ezek ugyanis nem vethetők össze gond nélkül az egykorú egyéb népszámlálási és népmozgalmi adatokkal, mivel azok a régi megyei beosztás szerint kerültek publikálásra és az elpusztult részletes eredeti anyagok hiányában már át sem konvertálhatóak egy új területi rendbe. Ráadásul 2020-ban már a jelen problémáival foglalkozó kutató is egyre kevésbé tud jelentős munkabefektetés nélkül mit kezdeni az 1970 körüli közigazgatási rendben közreadott adatállománnyal.

¹⁶³ Érdeemesnek látjuk itt követendő példaként a cseh történeti demográfia eredményeire hivatkozni, ahol az együttműködő történészek, levéltárosok és statisztikusok országosan 1785-ig, mintavételes formában pedig az 1559 és 1800 közötti időszakra vonatkozóan összeállították a népösszeírások, népszámlálások és a népmozgalom alap-idősorait, és négy szerző a múlt évezred végén összefoglalta a cseh népesség történetére vonatkozó alapvető ismereteket (Sekera 1978, Dokoupil et al. 1999, illetve Fialova et al. 1998). Tény, hogy az anyakönyvezés a Cseh Királyságban korábban indult és jobb minőségű volt a korábbi évszázadok vonatkozásában. De sikerük két további tényezőnek is tulajdonítható. Egyrészt a csehországi területi szervek a 18. század végétől kezdődően a sértett nemzeti öntudatra hivatkozva nem szabotálták el az adatgyűjtést és adatszolgáltatást a központi hatóságoknak, szemben a magyarországi vármegyékkel, melyek nem csak 1850-ig, hanem még 1860 és 1867 között is ezt tették. Másrészt a demográfia kérdéseiről érdeklődő kutatók Csehországban nem csak számosabbak, mint Magyarországon, hanem arra is képesek, hogy együtt dolgozzanak egy-egy nagyobb munkát igénylő fontosabb cél elérése érdekében.

Nem túl jó a helyzet a hazai járványtörténeti kutatások esetében sem. Miközben van olyan összefoglalási kísérletnek számító felületes tanulmány, melyet magyarul és idegen nyelven több ízben is publikáltak, ugyanakkor valójában nincs megfelelő alapossággal összegyűjtve még a legutolsó nagy népességi katasztrófák egy részének adatállománya sem – gondolunk itt az 1709–1711. és 1739–1742. évi pestisre,¹⁶⁴ valamint az 1848–1849. évi kolerajárványra.¹⁶⁵ (Noha a korábbi járványkatasztrófák pontos adatait sem ismerjük, az egykorú adminisztráció kezdetleges volta miatt az 1700 előtti korszakra nézve ilyen jellegű országos, vagy regionális adatok előkerülésére nagy valószínűséggel nem számíthatunk.) Sőt, az országos veszteség-összesítővel bíró 1831. és 1872–1873. évi kolerajárványok – amelyek ezért számszakilag pontosan megismerhetőnek tűnnek – esetében sem lenne haszontalan azok részletes, ténylegesen kritikai jellegű monografikus feldolgozása. E hiány bántó volta, illetve a kérdés fontossága abban rejlik, hogy a nevezett nagy járványok a Kárpát-medence 18–19. századi népességtörténetében sokkal fontosabb szerepet játszottak, mint nyugat-európai megfelelőik. A pestis ugyanis itt 40–80 évvel tovább pusztított, és az általa okozott halálesetek száma többszörösen meghaladta a nyugat-európaiét, vagyis a régió múltbeli demográfiai rendszerének rekonstrukciója során ezek hatását sokkal inkább figyelembe kell vennünk. (Nem minden változás magyarázható ugyanis a török háborúkkal.) Hasonló a helyzet a kolerával is. Igaz ugyan, hogy ez utóbbi járvány a tengeri közlekedés révén egészen Észak-Amerikáig eljutott, de például 1831-ben a Kárpát-medence számszerűen kisebb népességében arányosan hét-nyolcszor akkora pusztítást végzett. E kutatások nem helyettesíthetők a járványok orvostörténeti adatainak feldolgozásával. A többnyire kevésbé sikeres gyógymódok, a hatósági intézkedések leltárai, valamint a járványok okáról folytatott elmélkedések bemutatása ténylegesen nem informál minket azok demográfiai hatásáról. Ráadásul a történeti összefoglalóknak is el kellene jutnia annak a ténynek a tudatosításához, hogy például az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc időszakában kolerajárvány pusztított, mely körülbelül négyszer annyi halálozást okozott, mint amennyit az összes harctéri és polgárháborús veszteség kített¹⁶⁶ – vagyis az egyének és családok mindennapi életére már akkor sem mindig a politika gyakorolt döntő hatást.

Hiányosak továbbá az ismereteink a népességstatisztika és a történeti demográfia előtörténetéről is. Bár rendszeresen megemlékezünk a magyar statisztika előfutáiról, – elsősorban Fényes Elekéről – de eddig nem tiszteltük meg őket azzal, hogy néhány sokat használt nagy munkájukat (például Nagy Lajos 1828-ban kiadott *Statistica*-ját és Fényes Elek Magyarország leíró községsoros kötetét, illetve utóbbi két, 1842-ben, illetve 1847-ben megjelent

¹⁶⁴ Az 1739–1742. évi pestis adatainak összeállítása terén Dávid Zoltán (1973a) csak a kezdő lépéseket tette meg. A járványról még jelentős mennyiségű feltáratlan levéltári anyagot őriznek (főként a vidéki és határon túli levéltárak) és szerző adós maradt a részletesebb demográfiai elemzésekkel is.

¹⁶⁵ Az erre a járványra vonatkozó forrásanyag részletes összegyűjtése is hiányzik, de jelentőségéről Fazekas Csaba és Máday Lajos munkái alapján fogalmat alkothatunk. (Fazekas 1996b, Máday 1983, 1990.)

¹⁶⁶ Magyarország mai területére vonatkozóan az anyakönyvi adatok szerint a többlethalalozás 138 ezer fő (Máday 1990: 70), a Horvátország és Határórvidek nélkül számított teljes területre azonban ez az érték alighanem elérte a 300 ezer főt. (Ebbe azonban a magyar hadsereg, valamint az országban tartózkodó osztrák és orosz katonaság 20 ezer főhöz közelítő, de pontosan nem ismert kolera halálozása nincs beleszámítva.) Erdély és a szűkebb értelemben Magyarország fegyveres konfliktusok miatti katonai és polgári embervesztése – beleértve a civil lakosságot érintő vérengzéseket, valamint mindkét oldal statáriális megtorlásait – ezzel szemben 50 és 60 ezer fő közöttire becsülhető (Hermann 2001: 401–402).

összefoglalóit) részletes kritikai elemzés tárgyává tegyük. Holott az említett művek adatai saját tapasztalataink szerint már nem minden esetben vehetők át kritika és korrekció nélkül, ugyanakkor használatuk hiánypótló szerepük miatt a jövőben is megkerülhetetlen lesz.¹⁶⁷ Nincsenek monográfiáink – csak számtalan évfordulós megemlékezésünk – a demográfia és történeti demográfia múltbeli nagy alakjairól sem (Kőrösy József, Thirring Gusztáv).

Ugyanígy fájó hiány, hogy hiába készült viszonylag sok közösség anyakönyve alapján családrekonstrukciós elemzés, ha ezek eredményei összefoglaló módon – kivéve az Andorka által feldolgozottakat – jelenleg áttekinthetetlenek¹⁶⁸ és több vizsgálat nem használt ki minden lehetséges elemzési lehetőséget.¹⁶⁹ Még nagyobb hiányokkal találkozunk a vándormozgalmak kutatásában, ahol mind a 18. századi újratelepedési (bevándorlási és belső vándorlási) folyamatok, mind a 19. századi vándorlások (főként a városokba vándorlások, valamint a szomszéd országokkal, illetve a határ menti régiókkal kapcsolatos népeségmozgások) megismerése terén még igen sok elvégzendő feladat vár a magyar történeti demográfiára. Lassan el kellene érni azt is, hogy a ki- és bevándorlások kapcsán ne a hiedelmek, hanem az összegyűjtött adatok és feltárt folyamatok alapján rajzolhassunk meg lehetőség szerint az

¹⁶⁷ Fényes Elek községsoros adatainak vizsgálata tette nyilvánvalóvá, hogy egyes megyék esetében Nagy Lajos adatait használta a települések egykorú népességszámaiként, vagyis 15-20 évvel korábbi adatokat tüntetett fel az 1840-es évek népességére vonatkozóan, figyelmen kívül hagyva a közben lezajlott kolerajárványt és általában a népesség változásait (Faragó Tamás számításai alapján). Megjegyzendő viszont, hogy az első, valóban jelentős statisztikusnak tekinthető Schwartner Márton ugyanakkor szinte ismeretlen a szélesebb közvélemény előtt, mert németül megjelent fontos összefoglaló művét – melyben igen precíz körképet adott a 18-19. század fordulójának Magyarországról és idehaza először tudósított az 1785-1787. évi népszámlálás eredményeiről – 200 év alatt sem volt időnk magyar nyelven megjelentetni. (Természetesen egy részletes bevezető tanulmánnyal együtt.)

¹⁶⁸ L. Benda 2006. Ez a módszer az elmúlt egy-két évtizedben eljutott az igényesebb helytörténeti kutatók, illetve néhány szakdolgozó figyelmébe, de jelenleg nincs pontos áttekintésünk arról, hogy hány ilyen vizsgálati eredmény lappang kéziratban, és a szakma fő áramlatába be nem csatlakozott (vagy éppenséggel közgazdáként, statisztikusként, tanárként, vagy levéltárosként dolgozó) személy számítógépén.

¹⁶⁹ Jellemző, hogy az angol történeti demográfusok nem sokkal nagyobb számú családrekonstrukció alapján képesek voltak az ország nagy sikert arató népességtörténetének elkészítésére (Wrigley – Schofield 1989, Wrigley et al. 1997). Ez az eredmény azonban csak részben vezethető vissza a szerzők magasabb szintű szakmai tudására. Felerészben annak tudható be, hogy az ott készített családrekonstrukciók egységessé formáltak, ellenőrzött adatbázisba szerveződtek, szemben a hazai, mindig egyénileg végzett kutatásokkal és mindenáron önálló módszerek kialakítására törekvő kutatókkal. Nem kis részben hozzájárult az angol sikerekhez az a hazaitól eltérő hozzáállás is, amelyet az ottani amatőr történetírók és genealógusok a „hivatásos” kutatással szemben tanúsítanak. A történész szakmával való oppozíció és romantikus múltba révedés helyett ott az „amatőrök” folyamatos párbeszédben állnak és együttműködve dolgoznak a „hivatásos” szakemberekkel, rendszeresen igénybe véve utóbbiak módszertani segítségét, tanácsait és kontrollját. (Persze ez a „hivatásosak” oldaláról is a hazainál nagyobb empátiát kíván.)

egykorú valóságot megközelítő képet e jelenségről.¹⁷⁰ (Itt azonban ismét találkozunk azzal a problémával, hogy a jó értelemben vett amatőr, illetve lokális érdeklődésű vizsgálatok nagyszámú eredménye eddig nem igazán épült be a hivatásos történetírás tudatába és kutatásaiba.¹⁷¹

Sajnos azonban ugyanezt mondhatjuk el az – egyébként a történeti demográfiai kutatások nem központi kérdését jelentő – felekezeti és etnikai összetétel kutatásáról is. Lényegében ugyanis az ezzel kapcsolatos asszimilációs folyamatok, a termékenység, halandóság, és vándorlás etnokulturálisan differenciált és demográfiailag hiteles vizsgálata nem történt meg. A baj az, hogy ezt sokak elől elfedi az országos szinten, megyénkénti bontásban, vagy községsorosan újra és újra publikált (de valójában nem elemzett) felekezeti és etnikai adat-sorok több tucat kötete és az e témával kapcsolatban készített, alighanem száznál jóval több, ám demográfiailag nem túl sokat mondó tanulmány és monográfia.

A források hiányos kritikai feldolgozása nagymértékben oka annak, hogy a hagyományos demográfiai rendszer (a demográfiai átmenet előtti korszak) népeségi folyamatairól, annak ellenére, hogy rengeteg részismerettel rendelkezünk, még sincs átfogó és részleteiben megbízhatónak nevezhető képünk. Egyes vidékekről (Pest, Máramaros, Borsod, Udvarhely) talán az elkövetkezendő években sikerül kialakítanunk ilyet. A járványok hatásának feltárá-sával kapcsolatban is tettünk néhány előrelépést, de a család és háztartásszerkezet kivéte-lével nincs kellő ismeretünk sem a termékenység, sem a halandóság, sem a házassodás, sem a vándormozgalmak folyamatainak hosszú távú – vagyis az 1870-es évek előtti évszázadot is magában foglaló – regionális alakulásáról. Különösen nincs igazán világos áttekintésünk

¹⁷⁰ Gondolunk itt akár a 19. századi Galíciából történő zsidóbevándorlás, akár a székelyek Romániába vándorlásának nem teljesen tisztázott, és részben mitikus elemekkel átszótt kérdéseire, avagy a kettős Monarchián belüli 18-20. századi, százezreket megmozgató népeségmozgások szinte teljes ismeretlenségére. De alighanem az Amerikába vándorlás – és a hiedelmek szerint ott élő több, mint egymillió magyar származású bevándorló – kérdésével kapcsolatban is szükség lenne még a demográfus elemző munkájára. És akkor még a románok 18. századi Erdélybe vándorlásának ugyancsak hiedelmekkel átszótt kérdésére nem is térünk ki részletesen – vö. a történész Für Lajos és az erdélyi demográfus, Veres Valér ugyanazon évben megjelent, lényegében ugyanazon írásos irodalom alapján egymással homlokegyenest ellentétes következtetésekre jutó írásait (Für 2002, Veres 2002a). Számunkra szakmailag utóbbi felfogása tűnik meggyőzőbbnek, de kritikusan meg kell jegyeznünk, hogy a témába vágó levéltári kutatásokat valójában egyikőjük sem folytatott. Úgy véljük, hogy az európai történetkutatásban alighanem példátlanok nevezhető, hogy ha a 18. század során bekövetkezett újratelepítési folyamat dimenzióira vagyunk kíváncsiak – amely lényegében máig ható érvénnyel kialakította a Kárpát-medence sokszínű nyelvi-felekezeti-kulturális szerkezetét (nagy szavakat használva: talán az egész újkori magyar történelmet) – akkor részletes levéltári kutatásokon alapuló vaskos monográfiák helyett még ma is csak Kovács Alajosnak a trianoni béketárgyalásokhoz 1919-ben rohammunkában készített ezzel kapcsolatos becsléseire tudunk támaszkodni. Újabb, megalapozott összefoglaló eredmények valójában nincsenek. Sokak hiedelmével ellentétben Dávid Zoltán nem végzett levéltári kutatásokat a bevándorlásokkal kapcsolatban, sőt a kutatások – egyébként igen terjedelmes méretű – szakirodalmát sem próbálta meg áttekinteni, hanem Kovács számításainak némi logikai alapon történő korrekcióját végezte el (Dávid 1957b: 168-173. vö. Faragó 1998a). Ha eltekintünk a 18. századra vonatkozóan komoly eredményeket felmutató német vándorlástörténeti kutatásoktól, akkor a folytonosan önmaga érveit és sérelmeit – valamint az 1880-tól induló hivatalos statisztikák százalékszámait – ismétlő magyar, román, szerb és szlovák etnikai lektúr-irodalom tudományos hozama e kérdésben a nullához közelít.

¹⁷¹ Jellemző példa lehet erre, hogy a Kárpát-medencét érintő, túlnyomórészt a 18. század folyamán idevándorolt német közösségek múltját feltáró kutatások eredményei – melyek lényegében már az 1930-as évek óta az anyakönyvek használatára és a professzionális módszerek részleges ismeretére épülnek – száznál több kötetre tehető a vonatkozó bibliográfiák alapján. Alighanem már ezek adatainak és szöveges információinak egyszerű összegzése is átformalhatná a 18. századi vándorlásokról szóló hazai ismereteinket.

arról, hogy a fent említett demográfiai folyamatok milyen különbségeket mutatnak regionálisan, mekkora eltérések érzékelhetők az egyes társadalmi rétegek, az egyes foglalkozási, illetve kulturális (felekezeti és etnikai) csoportok, valamint a városok és a falvak jellemzői között. Kimutatható-e egyáltalán valamiféle egységes demográfiai trend a Kárpát-medence népességének történetében a viszonylag jól elemezhető utolsó 250 évre vonatkozóan, vagy azzal kell számolnunk, hogy a demográfusok által rajzolt kép is olyan konstrukció, olyan papíron kiszámított átlagértékek sora, amely mögött valójában több, egymástól eltérő mértékű, eltérő ütemezésű és néha ellentmondásosan változó regionális, kulturális, néhanem társadalmi rétegminta állt (melyek jelenleg még nem igazán képezik elemzés tárgyát).

Az eredményekhez ismét visszatérve a hazai történeti demográfiai kutatás másik nagy problémáját abban látjuk, hogy a felsorolt eredmények rettentően gazdaságtalan módon születtek meg. A ráfordítások és a kutatói erőfeszítések hozamai ugyanis valójában nem állnak igazán arányban egymással. A megfelelő szakmai képzés és a szükséges módszertani ismeretek részleges vagy teljes hiánya egyrészt tucatjával eredményezett olyan feldolgozásokat, ahol a szóban forgó mikroelemzésekbe befektetett munka lényegében alig hasznosítható tovább. A tematikus, regionális vagy országos összefoglalásra törekvő munkák a megbízhatatlan, vagy rossz rendszerben publikált mikroadatokat, a szakmailag kétséges mikro- és makroelemzések alapján levont következtetéseket nehezen, vagy egyáltalán nem képesek beépíteni vizsgálataikba és összegzéseikbe. Sőt, a meglehetősen hiányosan működő tájékoztatás miatt¹⁷², ha nem tematikusan idevágó monográfiákról van szó, hanem többszerzős tanulmánykötetokről, akkor sok esetben a félreeső helyen kiadott kutatási eredmények létéről is csak évekkel később értesülünk. A kutatások koncentráltságának hiánya, az egymással versengő, egymásnak ellentmondó szemléletű csoportosulások működése egy nagyobb kutatói kapacitású, sok színvonalas felsőoktatási intézménnyel rendelkező társadalomban akár ösztönző is lehetne, de sajnos attól tartunk, hogy Magyarországon ma nem ez a helyzet. Itt ugyanis a szakmai csoportosulások egyrészt a mai, modern nemzetközi kutatást követő, másrészt egy mind szemléletében, mind módszertanában meghaladott felfogás alapján keletkeztek, jobban mondva váltak ketté. A szemléleti megosztottság hatását ráadásul még tovább fokozza, hogy a népességtörténet iránt érdeklődő kutatók rendkívül elszórtan működnek különböző intézményekben, és nem mindig testhez álló feladatokra alkalmazva, nem túl optimális körülmények között végzik kutatásaikat. A meglehetősen nagyszámú – és legalábbis a történeti tudományok esetében nem minden esetben magas színvonalúnak nevezhető – felsőoktatási intézményben, illetve megyei és városi közgyűjteményekben többnyire magányosan dolgozó oktatók és kutatók műveikben megmutatkozó tényleges elemzési kapacitása viszont lényegesen kisebb annál, mint amelyet a formálisan ilyen munkakörben alkalmazott személyek száma alapján elvárhatnánk.

A viszonylag alacsony kutatói létszám és a kutatások dekoncentráltsága még problematikusabbnak látszik akkor, ha azt az elvégzendő feladatokhoz mérjük. A hazai történeti demográfia hagyományai ugyanis – akár csak a többi történeti szakterületé – az első vi-

¹⁷² A hagyományos történettudományi bibliográfiák készítése még 1994-ben abbamaradt, és nem lépett a helyébe egy pontosan működő gépi tájékoztatási rendszer. A könyvtári online katalógusok elérhetősége, avagy a szakfolyóiratok honlapjai, illetve a közös keresők (a könyvekre a MOKKA, a folyóiratokra a MATARKA) ugyan segítenek valamit, de a tájékoztatás feladatát maradéktalanul nem igazán képesek ellátni. Különösen nem a konferenciakötetek és többszerzős művek esetében.

légváborúig terjedő időszakra vonatkozóan lényegében egy a maihoz képest háromszor ekkora területű és népességű terület, az egész Kárpát-medence népességtörténetének kutatását írják elő számunkra. (Egyébként a Kárpát-medence népességtörténetének alapvető forrásait – Horvátországot ide nem értve – az első világháborúig terjedő időszakra vonatkozóan döntő részben ma is a Magyar Nemzeti Levéltár őrzi.) Ténylegesen viszont ekkora feladatra a kutatói kapacitásunk nemcsak hatékonyságát, hanem létszámát tekintve is elégtelen.¹⁷³

Alighanem erre az alacsony létszámra és hatékonyságra vezethető vissza az a sajátos helyzet, hogy a magyarországi történeti demográfia számos olyan kérdésre, amelyet a nemzetközi kutatás az 1970-es évek óta felvetett, nem tudott érdemben reagálni. Senki sem vállalkozott arra például, hogy a testmagasság/táplálkozási státusz/demográfiai viselkedés témakörével történetileg foglalkozzon.¹⁷⁴ Ugyanez a helyzet a protoindusztrializáció és a 18–19. századi népességi folyamatok, a 19. századtól induló gazdasági-társadalmi átalakulás és a demográfiai átmenet kölcsönhatásaival és Budapestet kivéve a városi népesség demográfiai helyzetének változásaival, avagy az urbanizáció és a népesedés Kárpát-medencei történeti összefüggéseivel kapcsolatosan.¹⁷⁵ Alig-alig találunk alaposabb halandóságtörténeti munkát a 20. század előtti korszakra vonatkozóan – jórészt feldolgozatlan a csecsemőhalandóság és az epidemiológiai átmenet korai, 19. századi története, és a sort még folytathatnánk. A család- és háztartásszerkezet, valamint a születéskorlátozás kialakulásának vizsgálatától eltekintve a hazai kutatás nem tudott igazán bekapcsolódni a nagy nemzetközi vitákba és projektekbe, legfeljebb csak adatszolgáltatóként kapott szerepet (Princeton projekt).

A hiányzó kutatási témáknál talán még nagyobb probléma az, hogy módszertanilag alig tudjuk követni a nemzetközi kutatás fejlődését. Az előbbieken említettük, hogy a hazai kutatók jelentős része máig nem adaptálta a történeti demográfia 1950-es évekbeli fordulatának módszertanát és szemléletét, miközben a nemzetközi konferenciákon ezt az irányzatot már gyakran csak „rég iskolának” („old school”) nevezik. Az utolsó két-három évtizedben igen jelentős, matematikai statisztikai módszereket (több tényezős, részben nem lineáris összefüggés vizsgálatok, retrospektív népességbecslések, eseménytörténeti elemzések stb.) használó történeti demográfiai kutatás jött létre, ráépülve egyrészt a korábban létrehozott családrekonstitúciós adatbázisokora és az utóbbi évtizedekben kialakított nagy történeti adatbankokra, másrészt a személyi számítógépek elterjedésére és a statisztikai és adatbázis kezelő programok ugrásszerű fejlődésére. A vizsgálatok egyre inkább a nagy adatbázisok – „adatbankok” – anyagára építenek, nemzetközi összehasonlító elemzésekre

¹⁷³ Ha ezzel a tudománypolitika továbbra sem törődik, akkor viszont szembe kell néznünk azzal, hogy a másutt létrejövő kutatási eredmények nem minden esetben azzal a szemlélettel készülnek, és nem olyan eredményekre jutnak, mint amit sokunk véleménye szerint az idehaza őrzött forrásanyag korrekt vizsgálata eredményezne és múltismeretünk megkövetelne.

¹⁷⁴ Az ezzel kapcsolatos, Magyarországra vonatkozó történeti források egy részét az amerikai (majd Münchenben működő) John Komlos dolgozta fel (Komlos 1989). Megjegyzendő: a hazai populáció magasságának hosszabb távú változásaival sokat foglalkozott a fizikai antropológia, de a téma így sem talált utat a történetkutatók felé (Bodzsár 2000a).

¹⁷⁵ Úgy tűnik számunkra, hogy a gazdaságtörténeti kutatás talán még a történeti demográfiánál is rosszabb helyzetben van, az utóbbi egy-két évtizedben örvendetesen gyarapodó számú várostörténeteket viszont – egy-két, a 18. századra, illetve a reformkorra vonatkozó írástól eltekintve – inkább a társadalomtörténeti megközelítések vonzzák. Csak a demográfia és társadalomtörténet közötti határterületnek tekinthető család- és háztartás, illetve az örökösödési viszonyok témáinak vizsgálata képez ez alól kivételt.

törekszenek, miközben az egyetlen településre korlátozódó, hagyományos módszerekkel dolgozó családrekonstrukciós vizsgálat vagy háztartásszerkezet-elemzés lassan a helytörténeti kutatás szintjére szorul vissza. Ennek a kutatási irányzatnak a hazai recepciója azonban csak néhány kutatóra korlátozódik, és az a népességtörténeti adatbázis-építés, amely manapság már számos országban előrehaladott állapotban van, nálunk most is a kezdeti stádiumban tart, és – néhány ígéretes kezdeményezéstől eltekintve – ma is néhány ember többnyire egymástól elszigetelt egyéni erőfeszítéseitől függ. A történeti kutatásokban alkalmazható modern statisztikai, demográfiai és földrajzi módszerek (GIS) oktatásának és ismeretének hiányát nem is hangsúlyoztuk. (A hiányzó eredmények szemszögéből nézve persze majdnem mindegy, hogy annak milyen mértékben vannak szemléleti, oktatásszervezési, kooperációs vagy éppen finanszírozási okai – vagy netán mind a négy együttvéve.)

Említenünk kell végül még egy kérdést, amely a történeti vizsgálatok kapcsán az utóbbi két évtizedben, a rendszerváltás óta gyakran vetődik fel: tudniillik, hogy mennyiben befolyásolták (rontották, illetve javították) a politikai viszonyok, illetve ezek változásai a történeti demográfiai kutatás helyzetét. Talán sokak számára meglepő lehet, de az 1960 és 1990 közötti 30 évre vonatkozóan azt mondhatjuk, hogy viszonylag kevésé.¹⁷⁶ Miután a történeti demográfia és általában a népesség, mint téma nem volt igazán része a formálisan marxista alapokra fektetett, de alapjában konzervatív, esemény- és politikatörténeti felfogásúnak maradt „nemzeti történetnek”, így nem érintették a történettudományban az 1960-as években még jobban érezhető ideológiai tabuk és politikai elvárások sem.¹⁷⁷ Nem kérték számon a Marxra vagy Leninre hivatkozást már akkor sem, nem hogy az 1980-as években.¹⁷⁸ A kutatók és kutatások helyzetét e szakterületen a mai általános hiedelmekkel ellentétben sokkal inkább az egyes kulcspozícióit elfoglaló személyiségek törekvései, nagyvonalúsága vagy pozícióféléte, szemlélete, olvasottsága és érdeklődése szabta meg, mint a közvetlen pártdirektívák.¹⁷⁹ Így például, miközben a Történeti Statisztikai Kutatócsoport a hivatalos nemzetközi történészkapcsolatokból kimaradt, mert azok az MTA, valamint az ELTE és a Közgazdasági Egyetem vezető személyiségeinek monopóliumát képezték, ugyanakkor a KSH Könyvtár Dányi Dezső igazgatósága alatt be tudta gyűjteni a szakmailag legfontosabb nyugati történeti demográfiai monográfiák és folyóiratok számottevő részét, melyek többsége egyébként nem volt hozzáférhető más hazai könyvtárakban. És noha hivatalos támogatás nélkül nehezebb és költségesebb volt a nemzetközi konferenciákon való részvétel, nem bizonyult teljességgel lehetetlennek. Miután pedig a hivatalos történetírás nyugat felé akkoriban elsősorban francia irányba tájékozódott, a KSH-ban dolgozó történeti demográfusok ezért egyéni kezdeményezések alapján főként bécsi, cambridge-i és németországi

¹⁷⁶ Faragó Tamás 1968-ban végzett az ELTE Bölcsészettudományi Karán és azóta – különb-különbféle munkahelyeken ugyan – folyamatosan kutatóként (1972-től már döntően történeti demográfiával foglalkozva) dolgozott, így az alábbiakat személyes tapasztalatként írja.

¹⁷⁷ Benda Gyula említett konfliktusa az 1970-es években nem valamely művének szövege, hanem egy aktuális politikai tiltakozó aláírási akcióban való részvétele miatt alakult ki a KSH-ban.

¹⁷⁸ Bár kivételesen akadtak olyan szerzők is, akik ezt még a rendszerváltás előtt egy-két évvel sem vették észre.

¹⁷⁹ Dányi Dezső visszaemlékezve az akkori helyzetet az alábbi módon fogalmazta meg: „minden területnek megvolt a maga pápája, és ez a pápa felelt a szóban forgó területért, lényegében az ő emberi, szakmai jellemvonásai határozták meg az ott folyó szakmai munka tartalmát is. Így történt, hogy az '56 utáni időben a magyar történeti demográfia szakmai szemléletmódjában, módszertanában és minden vonásában elmaradt Európától. Az volt ugyanis a legfőbb problémája a magyar történeti demográfia irányítójának, hogy mekkora a népesség száma. A nyugati világ történeti demográfiája nem ezt tartotta legnagyobb és központi kérdésének...” (Melegh – Óri 2000: 529.)

kapcsolatokat alakítottak ki. Andorka Rudolf eredményei révén rövidesen olyan sikert aratott, hogy mintegy a magyar történeti demográfia „utazó nagykövetévé”, számos történeti demográfiai konferencia megbecsült előadójává vált. A magyarországi történeti demográfia nemzetközi kutatási trendekhez tematikájában és módszertanában szorosan kapcsolódó néhány kutatója a 80-as évekre külföldön ismertebbé vált, mint idehaza, ahol a történettudományi kutatás, valamint a történelem oktatás legfontosabb intézményeiben – ha most eltekintünk a népességszám és a nemzetiségi összetétel már említett ódivatú problematikájától – a történeti demográfia szerepe az egész időszak alatt marginális maradt.¹⁸⁰

1990 után a közvetlen politikai befolyásolás veszélye nyilvánvalóan nem merült fel. A magyarországi történeti demográfia képviselői bizonyos szempontból kedvezőbb körülmények között dolgozhattak. Könnyebb volt korszerű ismeretekhez, külföldi ösztöndíjakhoz, szakkönyvekhez jutni, megfelelő intézményi vagy pályázati támogatás esetén részt lehetett venni nemzetközi konferenciákon, és a személyi számítógépek elterjedése, az internet vagy a ma már akár ingyen is letölthető, szabad fejlesztésű statisztikai szoftvercsomagok megjelenése sokat javított a munkakörülményeken. Így a magyarországi történeti demográfiai kutatás adottságai sok tekintetben jobbak lettek a néhány évtizeddel korábbi helyzethez képest. A felsoroltak mellett a CD-Rom és a DVD, az on-line közlések a segédlet és forráskiadást, a digitális fényképezőgép a forrás- és irodalomgyűjtést könnyíti meg, melyek első pozitív hozadéka már tapasztalhatóak. Utóbbit – főképp a 18-19. századi leíró statisztikai adatok elérhetősége tekintetében – egyre jobban növeli a könyvtári állományok digitalizálásának és interneten közzétételének lassan már Bécset is elérő hulláma.¹⁸¹ Idehaza szintén javult valamit a gépi információgyűjtés lehetősége. A közgyűjtemények (levéltárak és múzeumok) kiadványainak jelentős része ma már kereshető és letölthető az Arcanum Adatbázis Kft. és a vele együttműködő intézmények jóvoltából.¹⁸²

A kutatást, adatbázisépítést esetenként hazai pályázati támogatások segítették (elsősorban az OTKA, pl. a II. József-féle népszámlálás adatainak kiegészítése, digitalizálása, egy későbbi kritikai kiadás előkészítése, településszintű, longitudinális demográfiai mikroadatbázis-építés a termékenységi átmenet tanulmányozására). Sőt, a jelentős külföldi kutatóközpontokkal való szakmai együttműködés mellett arra is volt példa, hogy külföldről finanszíroztak

¹⁸⁰ Jellemző a korszakra, hogy Andorka Rudolf és Faragó Tamás 1970-es évek eleje óta folyó történeti demográfiai vizsgálataira a hazai akadémiai kutatók egy része csak akkor figyelt fel, amikor egy Svédországban élő angol kutató, David Gaunt európai család- és háztartáskutatási körképéből – melyet a *Világtörténet* című szemléző folyóirat számára lefordítottak – értesültek róla. (Gaunt 1985).

¹⁸¹ Itt elsősorban a Google könyvdigitalizálási programjára gondolunk, melyben jelenleg az 1860-as évek végéig megjelent leíró statisztikák és periodikák jelentős része vált az interneten keresztül teljes terjedelmében hozzáférhetővé – <http://books.google.com>. (Sajnos a művelet bosszantó hibája, hogy az automatizált digitalizálás során a kihajtható táblák – többnyire táblázatok és térképek – korrekt felvételezése gyakran elmaradt.) Ugyanakkor talán kevésbé ismert, hogy az Internet Archive honlapján – <http://www.archive.org> – keresztül ugyancsak hozzáférhető számos, szerzői jogilag nem zárolt, szakmailag fontos – esetenként akár a 20. században megjelent – kiadvány, még pedig általában az előbbinél jobb minőségűen digitalizált formában. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézethez kötődő történeti demográfiai kiadványok (a *Demográfia* folyóirat számai, a *Kutatási Jelentések* sorozat, a *Történeti Demográfiai Füzetek* és a *Történeti Demográfiai Évkönyv* sorozatok, az angol nyelvű *Working Papers* sorozat példányai) ma már kivétel nélkül elérhetők az intézet honlapján (www.demografia.hu).

¹⁸² A levéltárak digitalizált kiadványai a <http://www.archivportal.hu>, a múzeumoké a <http://www.museum.hu> portálon kereshetők és tölthetők le, de mindkettő megközelíthető a <http://www.arcanum.hu> oldalról is. (A portálok szépséghibája, hogy a letöltések egyelőre csak oldalanként végezhetők el, illetve egyes esetekben előfizetést igényelnek.)

jelentős hazai adatbázisépítő tevékenységet (a rostocki, demográfiai kutatásra specializálódott Max Planck Intézet a Mosaic-projekt keretében az 1869-es népszámlálásból vett minta digitalizálását). Mindez lehetővé tette a fentebb leírt, továbbra is érvényes, nem túl kedvező körülmények dacára is, a magyar történeti demográfia fennmaradását, szakmai, módszertani továbbfejlődését, fontos részeredmények elérését.

Mindenképpen pozitív fejlemény az is, hogy a fiatal generáció számára ma már természetes, hogy a kutatások nemzetközi trendjeit részben az interneten, részben személyes konferencia-részvételek révén figyelemmel kísérheti. A generációváltások során a régi, 19. századi alapokra támaszkodó szemlélet tehát remélhetőleg rövidesen el fog tűnni a történeti demográfiai kutatásból. Kedvező továbbá az is, hogy az erdélyi, felvidéki és a kárpátaljai kutatás egyre szervezesebben épül össze a magyarországgal, ami mind térszemléletében, mind ismereteiben erősítheti a szélesebb, nem csak szavakban, hanem egyre több konkrét kutatásban is megjelenő Kárpát-medencei nézőpontot.¹⁸³

Ugyanakkor számos, sőt egyre inkább szaporodó számú kérdőjelet is látunk a jövőre vonatkozóan. Ezek közül a legsúlyosabb talán a történeti demográfiai kutatás akadozó személyi utánpótlása. Míg az 1970-es években tucatnál több felkészült kutató foglalkozott a témával, az utolsó két évtized fejleményei azt mutatják, hogy a visszavonulók és a végleg eltávoztak helyébe kevesebben lépnek (illetve tudnak lépni) a fiatalabb évjáratok tagjai közül. Ráadásul, bármennyire is felkészültek a fiatal történész kutatók (sőt, nyelvileg és teoretikusan talán felkészültebbek a korábban indult generációkhoz képest), többségük közönyös vagy éppen távolságtartó a kvantitatív elemzésekkel és a történeti demográfiai kutatásokkal szemben.¹⁸⁴ Talán a kíváncsinosnál is nagyobb mértékben követik azokat az irányzatokat, amelyek a szociológiai, közgazdasági és földrajzi gyökerű kutatásoktól, azaz általában a társadalomtudományoktól és a társadalomtudományos történetírástól távolságot tartva inkább a pszichológia, a filozófia, a nyelvészet, a folklór, az antropológia irányzatai felé – ki kell végre mondanunk: más szemszögből nézve azonban végső soron még mindig elsősorban a hagyományos humaniorák irányába – tájékozódnak. Bár ma már többen közülük világos fogalmakkal rendelkeznek a történeti demográfia mibenlétéről, érdeklődésük mégis inkább társadalomtörténeti. Még az anyakönyveket, a történeti demográfia egyik legfontosabb forrását is szinte kizárólag ezzel a szemmel nézik.¹⁸⁵ A legnagyobb probléma nyilván itt is az egyoldalúság: nem önmagában ez a tendencia kérdéses, hanem ennek szinte kizárólagossága. A társadalomtudományos történetírással, továbbá a kvantifikációval,

¹⁸³ A romániai magyar és román demográfiai és történeti kutatásokra nézve l. <http://www.adatbank.ro>. A szlovákiai kutatásokról tájékoztató bibliográfiákra nézve l. <http://www.foruminst.sk>. (Természetesen a szlovák és román statisztikai hivatalok, akadémiák, és egyéb tájékoztató fórumok információi is figyelembe veendő, de ezekre nem térünk ki.) Kárpátalja és a Vajdaság esetében egyelőre nem tudunk hasonlóan részletes és a kutatások szempontjából megfelelő színvonalon tájékoztató portálról vagy honlapról.

¹⁸⁴ Biztos, hogy nem lehet és nem is kell minden kutatói kérdés megválaszolására kvantitatív megközelítést alkalmazni. De a szakmailag jól végzett kvalitatív kutatásnak is megvannak a maga szigorú szabályai, amelyek sok tekintetben bizony kísértetiesen összecsengenek a kvantitatív elemzések számára előírtakkal, és amelyeket érdemes szem előtt tartani az elemzés során (Mason 2005 (2001)).

¹⁸⁵ A *Sic Itur ad Astra*, fiatal történészek által működtetett folyóiratában Benda Gyula az általa szervezett és szerkesztett történeti demográfiai különszám elé írt bevezetőjében maga is meglepetten jelzi, hogy az összegyűlt tanulmányok – melyek kétharmada anyakönyvi elemzésekre épült – a szerkesztő eredeti szándékával szemben nagyjából társadalomtörténeti elemzéseket végeztek (Benda 2004: 3). Tény, hogy természetesen az anyakönyvek *erre is* használhatóak.

a makrosztatisztikai elemzéssel, a történet demográfia családrekonstrukciós iskolájával szemben ugyan felmerültek alapos kritikai szempontok néhány évtizeddel ezelőtt, de az individuális szintű nagy adatbázisok és a korábbinál kifinomultabb statisztikai elemzések alkalmazása nagyrészt megfelelt ezeknek a kihívásoknak. Így problémának látjuk azt, hogy a mai fiatal társadalomtörténész nemzedék nagy része meglehetősen keveset tud és ért a mai népeiséget és társadalmat vizsgáló különböző kvantitatív módszerekről, az ezeket alkalmazó tudományterületek nyelvezetéről, fogalmairól és eredményeiről. (Ráadásul, mint arra korábban a paleodemográfia kapcsán részben már utaltunk, a nemzetközi mezőnyben a népeiséggel kapcsolatos történeti vizsgálatok egy része újabban az epidemiológia, a szociológia és a közgazdaságtudományok mellett már a fizikai antropológia, a humánbiológia és a humán genetika, vagyis a társadalmat vizsgáló diszciplínák mellett az embertudományok irányába is tájékozódik.) Emellett azonban a történeti demográfia az egyetemeken és főiskolák történelemoktatásában továbbra sem találja meg a helyét. A fentebb említett „bevezető” kurzusok valójában a kivételeket jelentik, és ténylegesen a kutatóképzés megoldására nem alkalmasak. Ráadásul sok felsőoktatási intézetben azonban még ilyen bevezető tárgy sincs, és a használt legújabb tankönyvekben gyakran elég rövid, szakmailag nem mindig túl meggyőző, esetenként kifejezetten elavult szemléletű szövegeket találunk. (Ez alól sajnálatos módon a közelmúltban készült legújabb társadalomtörténeti tankönyvek többsége sem tekinthető kivételnek.)

A másik nagy kérdőjel abból adódik, hogy a felsőoktatás átszervezésének bolognai folyamata – ahogy azt Magyarországon a mindennapi gyakorlatban értelmezik és megvalósítják – egyértelműen és kizárólagosan egyrészt az egyetemi hallgatók racionalizált tömegképzése, másrészt a „gyakorlatiasított” oktatás irányába indult el. Előbbi a kis létszámú szemináriumok visszaszorulását, és minél nagyobb hallgatói csoportok együttes oktatását, míg utóbbi a speciális, de közvetlenül azonnal nem hasznosítható ismereteket nyújtó tárgyak (tipikusan ilyen például a történeti demográfia) feláldozását jelenti. Bizonytalanná vált a leegyszerűsített tantervekbe be nem illő tárgyak és a külön „bolognai szakot” nem indító műhelyek és oktatási egységek sorsa, és a kisebb szakterületek utánpótlásképzésének jövője. Ráadásul úgy tűnik, hogy mind a hazai, mind az uniós pályázati rendszer mintha egyre inkább az alkalmazott kutatások irányába csúszna el, és elsősorban csak ezeket kívánna finanszírozni, nem pedig az alapkutatásokat, melyek közé sorolhatjuk a történeti demográfiai kutatások túlnyomó többségét is. Az alapkutatásokat védő intézményeket a tudománypolitika és a felsőoktatás vezetőinek a bevétel növelésében érdekelt része a maradiság és a reformellenesség vádjával próbálja sarokba szorítani. Mindez azért lényeges, mert miközben az információszerezés lehetőségei szinte határtalanul kitértek, a szakfolyóiratok száma megállíthatatlanul gyarapszik, és az interneten keresztül nagyságrendekkel bővült a tájékozódás lehetősége, ugyanakkor mindez a kutatások költségigényét is jelentősen megnövelte.¹⁸⁶ A történeti demográfia historiográfiája jól mutatja, hogy az 1960-1970-es években, a mai helyzetből visszanezve archaikus körülmények közepette, a politikai-ideológiai okokból

¹⁸⁶ Nem csak a számítástechnikai eszközök és a hagyományos tartalomhordozók (a könyvek és a folyóiratok) kerülnek egyre több pénzbe, hanem a gépi adatszolgáltatás is – sokak hiedelmével ellentétben. A tudomány számára értékes információknak ugyanis csak igen kis része érhető el könnyen, gyorsan – és főképp ingyenesen – az interneten keresztül. A fontos tanulmányok többsége csak borsos árú tartalomszolgáltatók igénybevételével tölthető le – igaz, ezzel csökkenthetők az intézmények folyóirat előfizetési költségei. Viszont a szóban forgó nemzetközi szolgáltatások árai nem az idehaza több mint 70 intézmény között vegetáló aprócska egyetemi és főiskolai könyvtárak méreteihez és lehetőségeihez igazodnak.

a tudomány perifériájára száműzött kutatók nem hogy lépést tudtak tartani a nemzetközi kutatások élmezőnyével, hanem, mint a végig írógéppel dolgozó Andorka Rudolf példája mutatja, egyéni erőfeszítéseik révén még ebbe a nemzetközi élmezőnybe is be tudtak törni. Ma viszont az adatbevitel költségeinek fedezése, a számítástechnikai eszközök gyors avulás miatti rendszeres cseréje, a statisztikai programcsomagok beszerzése és a nemzetközi szakmai kapcsolatok folyamatos ápolása, a (konferenciákon történő) „jelen levés” költségeinek megfelelő finanszírozása – a kutatás támogatására képes munkahelyek fenntartása és a célok megvalósításához szükséges pályázati pénzek elnyerése – több kutató együttműködése nélkül ma már aligha lehetséges. A fejlődéssel lépést tartani tudó, de magányosan, egyedül dolgozó, támogatást alig igénybe vevő kutatók ideje lecsengőben van.

A fentiek értelmében a megfelelő képzés hiánya, a felsőoktatásban a tudás továbbadását biztosító tudományos műhelyek hiánya, a kevés és alulfinanszírozott kutatóhely és a kisszámú, elsősorban autodidakta kutató működése, a történettudomány (akár a társadalomtörténet-írás) mérsékelt érdeklődése továbbra is jelentős akadályt jelent. Mindez természetesen nem zárja ki az akár jelentős egyéni teljesítmények lehetőségét, de a tudományterület elszigeteltsége, néhány kutató individuális teljesítményétől való függése azonban továbbra is fennmarad, az eredmények elterjedése továbbra is bizonytalan, és az összegyűjtött adatok, adatbázisok fennmaradása – néhány a korábbiakhoz képest biztató fejlemény ellenére is – az előző időszakhoz hasonlóan kérdéses.¹⁸⁷

¹⁸⁷ Egyedül a paleodemográfia helyzete tűnik könnyebbnek. Ez a kicsiny szakterület az MTA Régészeti Intézete, a különböző városok egyetemén működő közel féltucatnyi régészeti és embertani tanszék, valamint a nagyjából két tucat megyei és budapesti múzeum kiadványai és státuszai ernyőjében, jelenlegi ismereteink szerint jobb esélyekkel rendelkezik a túlélésre. Nagy reményekre jogosít esetükben a humánbiológia számára rendelkezésre álló források bizonyos mértékű igénybevételének lehetősége is.

IRODALOM

- Acsádi György et al. (1953). Az ivádi embertani kutatások 1. *Az MTA Biológiai Osztályának Közleményei* 2(2-3), 137–243.
- Acsádi György (1963-1964) [1965]. A középkori magyar halandóságra vonatkozó paleodemográfiai kutatások eredményei. *Történeti Statisztikai Évkönyv*, 3–34.
- Acsádi György – Klinger András (1965). *Magyarország népesedése a két világháború között*. Budapest: Közgazd. és Jogi K.
- Acsádi György – Nemeskéri János (1970). *History of human life span and mortality*. Budapest: Akad. K.
- Ájus Ferenc – Henye István (1992). Orozva csinált kölkök. A házasságon kívüli születések története Magyarországon, 1880–1910. *Történeti Demográfiai Füzetek* 10. 61–115.
- Ájus Ferenc (2010a). Születésszám, modernizáció, vallás és birtokaprózódás Erdélyben, 1901-1910. *Demográfia*, 53(2-3), 135–156.
- Ájus Ferenc (2010b). What caused fertility variations by settlement in Transylvania at the time of industrialization? *History of the Family*, 15(4), 453–466.
- Alter, George – Mandemakers, Kees (2014). The Intermediate Data Structure (IDS) for Longitudinal Historical Microdata, version 4. *Historical Life Course Studies*, 1, 1–26.
- Andorka Rudolf (1969). A dél-dunántúli egyke kutatások története. *Statisztikai Szemle*, 47(12), 1245–1257.
- Andorka Rudolf (1970). Születéskorlátozás az Ormánságban a XVIII. század vége óta. *Demográfia*, 13(1-2), 73–85.
- Andorka Rudolf (1975a). Az ormánsági születéskorlátozás története. *Valóság*, 18(6), 45–61.
- Andorka Rudolf (1975b). Paraszti családszervezet a 18-19. században. Alsónyék és Kölked adatai nemzetközi összehasonlításban. *Ethnographia*, 86(2-3), 340–367.
- Andorka Rudolf (1977). A család és háztartás nagysága és összetétele 1800 körül két dunántúli faluban. (Alsónyéken és Kölkeden) - Kísérlet P. Laslett elemzési módszerének felhasználására. *Történeti Statisztikai Tanulmányok*, 3. 215–236.
- Andorka Rudolf (1978). Az „egykes” családok a magyar népességtörténetben. *Confessio*, 2. 65–76.
- Andorka Rudolf (1981). A gyermekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben (XVIII–XIX. század). *Ethnographia*, 92(1), 94–110.
- Andorka Rudolf (1984). Pócsmegyer népesedési viszonyai, 1744-1895. (Egy családrekonstrukciós vizsgálata első eredményei.). *Történeti Statisztikai Tanulmányok*, 4. 39–68.

-
- Andorka Rudolf (1986). The decline of fertility in Europe: review symposium. *Population and Development Review*, 12. 329-334.
- Andorka Rudolf (1987). Adalékok az ormánsági egyke történetéhez Vajszló és Besence református anyakönyveinek családrekonstrukciós vizsgálata alapján. *Történeti Demográfiai Füzetek* 3. 57-96.
- Andorka Rudolf (1991a). Egy „igazi” magyar falu, Átány népesedésének története a XVIII-XIX. században. *Ethnographia*, 102(1-2), 120-146.
- Andorka Rudolf (1991b). Településszintű családrekonstrukciós vizsgálatok egyes eredményei. In Szentgáli Tamás – Andorka Rudolf – Hablicsek László et al.: *Demográfiai átmenet Magyarországon*. Történeti Demográfiai Füzetek, 9. Budapest: KSH Népeségtud. Kut. Int. 35-41
- Andorka Rudolf (1996a). Egy különleges házassági minta: a Sopron megyei Bük község evangélikus egyházközsége a XIX. században. In Visi Lakatos Mária (szerk.): *Tanulmányok Dányi Dezső 75. születésnapjára*. Budapest: KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 8-16.
- Andorka Rudolf (1996b). Háztartási rendszerek és az idős emberek élete a 18-19. századi magyarországi falvakban. *Aetas*, 11(4), 128-156.
- Andorka Rudolf (2001). *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.
- Andorka Rudolf – Balázs – Kovács Sándor (1984). A háztartás összetétel típusai és változásai (Sárpilis, 1792-1804). *Ethnographia*, 95. 177-199.
- Andorka Rudolf – Faragó Tamás (1983). Pre-industrial household structure in Hungary. In Wall, Richard – Robin, Jean – Laslett, Peter (eds.): *Family forms in historic Europe*. Cambridge, New York, London: Cambridge University Press, 281-307.
- Andorka Rudolf – Faragó Tamás (1984). Az iparosodás előtti (XVIII-XIX. századi) család- és háztartásszerkezet vizsgálata. *Agrártörténeti Szemle*, 26(3-4), 402-437.
- Az 1715. évi országos összeírás (2004). Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár – Arcanum. DVD Rom.
- Bácskai Vera (szerk.) (1965-1969). *A területi állami levéltárakban őrzött feudális kori összeírások jegyzéke. 1-3 rész*. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár. (Levéltári jegyzékek, 1-3.)
- Bagdi Róbert (2006). A földrajzi adottságok szerepe a közösségek közötti kapcsolattartásban és a peremvidékek asszimilációjában Sáros megye példáján, *Tisicum*, 15. 207-23.
- Bagdi Róbert (2007). Együttélés a statisztika alapján: az Ausztria és Magyarország közötti népmozgás az 1880-1910-es évek alapján. In Süli-Zakar István (szerk.): *A határok és a határon átnyúló (CBC) kapcsolatok szerepe a kibővült Európai Unió keleti periferiáján*. Debrecen, 215-226.
- Bagdi Róbert (2008a). Bereg és Ung vármegye migrációtörténeti összehasonlítása az 1899-1913 közötti évek alapján. *Történeti Tanulmányok (Debrecen)* XVI. 253-83.
- Bagdi Róbert (2008b). Sátoraljaújhely vonzáskörzetének meghatározása az 1896. évi anyakönyvek alapján. In Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor (szerk.): *Tradíció és modernizáció a XVIII-XX. században*. Budapest: Hungarovox. 147-158.
- Bagdi Róbert (2014). A különböző vallásúak által kötött házasságok jellemzése Sátoraljaújhelyen, az 1869-es népszámlálás alapján. In Döbör András – Zeman Ferenc (szerk.): *Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig: Válogatás a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola által 2014. április 25-én, Szegeden szervezett tudományos konferencia előadásaiból*. Szeged: Egyesület Közép-Európa Kutatására, 45-54.

- Bagdi Róbert – Demeter Gábor (2005). A nyelvhatárváltozás, asszimilációs helyzetek és a statisztika megbízhatósága Zemplén megye példáján, *Tisicum*, 14. 359–383.
- Balassa Iván (1973). A tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez. *A Herman Ottó Múzeum évkönyve* 12. 285–320.
- Balázs Magdolna – Katus László (1983). Közép-dunántúli paraszti háztartások a 18. században. *Történelmi Szemle*, 26(1), 159–171.
- Bálint Lajos (2014). Öngyilkosságok a Magyar Királyságban. *Demográfia*, 57(1), 5–43.
- Bálint Lajos (2016). *Suicide in the Hungarian Kingdom*. Working Papers on Population, Family and Welfare, no. 25. Budapest: Hungarian Demographic Research Institute.
- Baráth Tibor (2008). *A magyar népek őstörténete*. Budapest: Püski. 1-3. kötet.
- Bartucz Lajos (1940). *Fajkérdés, fajkutató*. Budapest: Egyetemi Nyomda.
- Bayerle Gusztáv (sajtó alá rend.) (1998). *A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből = DeFTER mufassal-i liva Hatvan Basbakanlik Arsivi, TD 50*. Hatvan: Hatvany Lajos Múz.
- Beluszky Pál (2005). Az ország lakói. In Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti földrajza I*. Budapest – Pécs: Dialog Campus. 153–314.
- Benda Gyula (1986). Egy mezővárosi közösség rekonstrukciója 1700 és 1850 között. Kérdések és lehetőségek Keszthely példáján. In Varga László Á. (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom, 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Salgótarján, 1986. szeptember 28–30*. Salgótarján: Nógrád M. Lvt. 145–152.
- Benda Gyula (közread.) 1988a [1989]. *A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai. 1. köt. Keszthely, 1711–1820*. Budapest: Néprajzi Múz. 401. (Fontes Musei Ethnographiae, 1.)
- Benda Gyula (1989b). Inventárium és paraszti gazdaság a XVIII-XIX. században. *Zalai Gyűjtemény* 28. 241–249.
- Benda Gyula (1997). Keszthely népessége, 1696–1851. *Történeti Demográfiai Füzetek* 16. 75–143.
- Benda Gyula (2000). A halálozás és a halandóság Keszthelyen, 1749–1849. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 1. 122–165.
- Benda Gyula (2001). Keszthely – egy monografikus társadalomtörténeti kutatás demográfiai tanulságai. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 2. 223–250.
- Benda Gyula (2002). A háztartások nagysága és szerkezete Keszthelyen 1757–1851. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 3. 109–142.
- Benda Gyula (2003). A házasságok Keszthelyen 1750–1849: az átlagtól a mikrotörténelemig, avagy a léptékváltás problémája. In Dobrossy István (szerk.): *Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok: a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai*. Miskolc: Hajnal István Kör; BML. 82–93.
- Benda Gyula (2004). Bevezető helyett: a történeti demográfia utóbbi tíz éve Magyarországon. *Sic itur ad astra*: 3–7.
- Benda Gyula (2006). *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest: Osiris.
- Benda Gyula (2008). *Zsellérből polgár: Keszthely társadalma, 1740–1849*. Budapest: L'Harmattan.
- Bene Lajos – Tekse Kálmán (1966). *Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon 1900–1960*. Budapest: [Stat. K. soksz.]. 65. (A Népességtudományi Kutató Intézet Közleményei, 9.)
- Bengtsson, Tommy – Campbell, Cameron – Lee, Z. James et al. 2004: *Life under Pressure. Mortality and Living Standards in Europe and Asia, 1700–1900*. Cambridge, MA.: MIT Press.

-
- Blaskovics József (1989a). *Érsekújvár és vidéke a török hódoltság korában. Kézirat gyanánt.* Budapest: Állami Gorkij Kvt.
- Blaskovics József (1989b). *Rimaszombat és vidéke a török hódoltság korában. Kézirat gyanánt.* Budapest: Állami Gorkij Kvt.
- Blazovich László (szerk.) (1996). *Körös–Tisza–Maros köz települései a középkorban.* Szeged: Csongrád M. Lvt. (Dél-alföldi évszázadok, 9.)
- Bodzsár B. Éva (2000). A review of Hungarian studies on growth and physique of children. *Acta Biologica Szegediensis*, 44. 139–53.
- Bodzsár B. Éva (2000). Studies on sexual maturation of Hungarian children. *Acta Biologica Szegediensis* 44. 155–65.
- Bogue, Donald J. (1969). *Principles of Demography.* New York – London: John Wiley and Sons, Inc.
- Borosy András (szerk.) (1997). *Pest-Pilis-Solt vármegye 1728. évi regnicoláris összeírása 1-2.* Budapest: Pest M. Lvt. (Pest megye múltjából, 8/1-2.)
- Böszörményi Ede (1976). A magyarországi öngyilkosok történetéhez. 1. rész. *Demográfia* 19(4), 478–488.
- Böszörményi Ede (1986). A magyarországi öngyilkosságok történetéhez. 2. rész. *Demográfia* 29(4), 417–435.
- Buskó Tibor László (2002). Für Lajos: Magyar sors a Kárpát medencében. Budapest. 2001. [Ismeretetés]. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 3. 332–341.
- Buskó Tibor László (2003). A magyarországi városmonográfiák történeti demográfiájáról. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 4. 317–342.
- Carr-Saunders, A. M. (1936). *World population: past growth and present trends.* Oxford: Norwood.
- Courgeau, Daniel –Lelievre, Eva (1997). Changing paradigm in demography. *Population. An English selection*, 9. 1–10.
- Czibulka Zoltán – Heinz Ervin – Lakatos Miklós (2004). *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás.* Budapest: Magyar Statisztikai Társaság – KSH Levéltár.
- Csernák Józsefné (1997). Házassági mozgalom és válás Magyarországon. In Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Millecentenáriumi előadások.* Budapest: KSH. 341–363.
- Csocsán Jenő, Váralljai (1959). Három Pest megyei falu népesedése a XVIII. század második felében (Sződ, Vácrátót, Csomád). *Történeti Statisztikai Közlemények* 3(1-2). 58–107.
- Dányi Dezső (1963-1964) [1965]. Városi háztartások és családok a 18. század végén. Győr, 1787. *Történeti Statisztikai Évkönyv*, 167–193.
- Dányi Dezső (1964). Győr polgársága a XVIII. század végén. *Arrabona* 6. 109–131.
- Dányi Dezső (comp.) (1968). *Hungarian historical demography after World War II. Bibliography and plans.* Budapest: [Stat. K. soksz.]. 59. (A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének és a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának közleményei, 20.)
- Dányi Dezső (1977a). Regionális fertilitási sémák Magyarországon, a 19. század végén. *Demográfia* 20(1), 56–87.
- Dányi Dezső (1977b). Háztartás és család nagysága és struktúrája az iparosodás előtt Magyarországon. *Történeti Statisztikai Tanulmányok* 3. 5–104.
- Dányi Dezső (1984). *Magyarország községeinek és városainak népessége az 1850., 1857. és 1870. években (Az 1980. évi államigazgatási beosztás szerint).* Budapest: KSH.

- Dányi Dezső (1991a). Demográfiai átmenet 1880–1960. (Princetoni indexek). In Szentgáli Tamás – Andorka Rudolf – Hablicsek László et al.: *Demográfiai átmenet Magyarországon*. Budapest: KSH Népeségtud. Kut. Int. 187–231. (Történeti Demográfiai Füzetek, 9.)
- Dányi Dezső (1991b). Regionális családrekonstrukció 1830–1839, 1850–1859. In Szentgáli Tamás – Andorka Rudolf – Hablicsek László et al.: *Demográfiai átmenet Magyarországon*. Budapest: KSH Népeségtud. Kut. Int. 99–156. (Történeti Demográfiai Füzetek, 9.)
- Dányi Dezső (összeáll.) (1992). *Erdély 1857. évi népszámlálása*. Budapest: KSH.
- Dányi Dezső (1993a). Győr főbb demográfiai folyamatai 1740–1789. In Bana József – Horváth József (szerk.): *Győri tanulmányok(13)*. Győr: Győr M. Jogú Város Polgármesteri Hiv. 81–101.
- Dányi Dezső (1993b). *Az 1850. és 1857. évi népszámlálás*. Budapest: KSH.
- Dányi Dezső (1993c). A hazai népesség és népességstatisztika kezdetei. *Történeti Demográfiai Füzetek* 12. 107–290.
- Dányi Dezső (1994a). Az etnikai statisztika néhány problémája. Szlovákia példája. In Kovacsics József (szerk.): *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990). Az 1992. szeptember 2–5. között Budapesten megrendezett Nemzetiségi Statisztikai Konferencia előadásai*. Budapest: KSH. 100–115.
- Dányi Dezső (1994b). Magyarország termékenységének csökkenése, 1910–30. Néhány területi, foglalkozási jellemző. *Történeti Demográfiai Füzetek* 13. 109–120.
- Dányi Dezső (1997). Magyarország népessége a 18. század harmadik harmadában. In Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Millecentenáriumi előadások*. Budapest: KSH, 199–216.
- Dányi Dezső (1998). Regionális vándorlás, urbanizáció a XIX. század végén. In Illés Sándor – Tóth Pál Péter (szerk.): *Migráció. (Tanulmánygyűjtemény.) I.* Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 87–113.
- Dányi Dezső (2000). A 19. század végi hazai belső vándorlás néhány jellemzője. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 1. 21–121.
- Dányi Dezső (2001). Somogy megye népessége a 18. század második felében a lélekösszeírások tükrében. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 2. 143–192.
- Dányi Dezső – Dávid Zoltán (összeáll.) (1960). *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Budapest: KSH Könyvtára – MŰM Levéltári Osztálya.
- Dányi Dezső – Faragó Tamás – László Géza (1997). *II. József népszámlálásának községi adatai*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kut. Int. (Történeti Demográfiai Füzetek 15.)
- Daróczi Etelka (1995). *A halandóság törvényhatóságok közti eltérései és társadalmi-demográfiai összefüggései a magyar korona országában 1900–1901*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet (Történeti Demográfiai Füzetek, 14.)
- Daróczi Etelka (1997). *A halandóság területi eltérései Magyarországon 1959/60–1992*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. (Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 60.)
- Daróczi Etelka (2001). A halandóság alakulása Trianontól napjainkig. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 2. 305–326.
- Dávid Géza (1977). The age of unmarried male children in the tahrir defters. Notes on the coefficient. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 31. 347–357.
- Dávid Géza (1982). *A simontornyai szandzsák a 16. században*. Budapest: Akadémiai K.

-
- Dávid Géza (2001). Hódoltsági városaink és népességszámuk alakulása a 16. században. In Buza János (szerk.): *Gazdaságtörténet – könyvtártörténet: emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára*. Budapest: Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport. 103–114.
- Dávid Géza (2005). *Pasák és bégek uralma alatt: demográfiai és közigazgatás-történeti tanulmányok*. Budapest: Akadémiai Kiadó – Magyar-Török Baráti Társaság.
- Dávid Zoltán (1957a). Az 1780. évi népszámlálás országos összesítő tabellájának adatai. *Történeti Statisztikai Közlemények* 1. 86–96.
- Dávid Zoltán (1957b). Az 1715–20. évi összeírás. In Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. Budapest: Közgazd. és Jogi K. 145–199.
- Dávid Zoltán (1958). A házak száma és a népesség XVI–XVIII. századi forrásainkban. *Történeti Statisztikai Közlemények*, 2(3-4), 74–95.
- Dávid Zoltán (1961-1962) [1962]. Magyarország népessége a 17-18. század fordulóján. (Népességtörténeti forrásaink értékelése). *Történeti Statisztikai Évkönyv*, 217–257.
- Dávid Zoltán (1963-1964) [1965]. A városi népesség nagysága Magyarországon 1785-ben és 1828-ban. *Történeti Statisztikai Évkönyv*, 110–127.
- Dávid Zoltán (1969-1970) [1971]a. Az 1738-43. évi pestis pusztítása Bihar megyében. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 51. 181–199.
- Dávid Zoltán (1971b). Hajdúdorog népesedéstörténete. In Komoróczy György (szerk.): *Hajdúdorog monográfiája*. [Hajdúdorog]: Hajdúdorog Községi Tanács. 41–78.
- Dávid Zoltán (1972a). Hajdúhadház népesedéstörténete. In Déri Múzeum Baráti Köre: *Hajdúhadház múltja és jelene*. Gyula: Hajdúhadház Nagyközség Tanács. 73–112. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei, 2.)
- Dávid Zoltán (1972b). Sarkad népesedéstörténete. In Komoróczy György (szerk.): *Tanulmányok Sarkad múltjából*. [Sarkad]: Nagyközségi Tanács. 277–298.
- Dávid Zoltán (1973a). Az 1738–40. évi pestisjárvány pusztítása Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények*, (69-70). 75–130.
- Dávid Zoltán (1975). Hajdúszoboszló népesedéstörténete. In Dankó Imre (szerk.): *Hajdúszoboszló monográfiája*. Hajdúszoboszló: Városi Tanács. 187–254.
- Dávid Zoltán (1980). A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. *Valóság*, 23(8), 87–101.
- Dávid Zoltán (1988-1989). A magyarországi szlovákok száma, 1900–1960. *Medvetánc*, (1), 83–105.
- Dávid Zoltán [bev., kéziratot összeáll.] (1994a). *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás*. Budapest: KSH.
- Dávid Zoltán (1993). A magyar-szlovák nyelvhatár az érsekújvári ejalet területén. *Történeti Demográfiai Füzetek* 12. 7–31.
- Dávid Zoltán (1994). A magyar-szlovák nyelvhatár változásai 1664–1991. *Dimenziók*, 2. 34–39.
- Dávid Zoltán (1997). A székelyek száma 1567–1992. *Történeti Demográfiai Füzetek*, 16. 7–74.
- Dávid Zoltán (2001). *Az 1598. évi házösszeírás*. Budapest: KSH Levéltára.
- Dávid Zoltán – Faragó Tamás – Fügedi Erik (összeáll.) (1975). *Pótlás az első magyarországi népszámláláshoz 1786–1787*. Budapest: KSH Könyvtár és Dok. Szolg. 91. (Történeti Statisztikai Tanulmányok, 3.)
- Deáky Zita (2002). *A hivatalos és a hagyományos gyógyítás a magyar történeti forrásokban*. Budapest: Osiris.
- Deáky Zita (2011). *Jó kis fiúk és leánykák – A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon*. Budapest: Századvég.

- Deáky Zita – Krász Lilla (2005). *Minden dolgok kezdete – A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI-XX. század)*. Budapest: Századvég.
- Demeter Gábor (2018). Területi egyenlőtlenségek, perifériák és funkcionális régiók elkülönítése a történeti Magyarország területén (1890–1910). *Történeti Térinformatikai Tanulmányok*, no. 5. (http://www.gistory.hu/docs/TTT_5_Demeter.pdf).
- Demeter Gábor – Bagdi Róbert (2005). A nyelvhatárváltozás természeti és gazdasági háttere Bihar megye példáján (1770–1992). In „*Tájak - régiók - települések...*” Tisztelgés a 75 éves Enyedi György akadémikus előtt. Debrecen. 279–286.
- Demeter Gábor – Bagdi Róbert (2009). *Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715–1992)*. Debrecen: Kossuth Egyetemi K. (Studia historico-demographica Debrecina, 1.)
- Demeter Gábor – Bagdi Róbert (2016). *A társadalom differenciáltságának és térbeli szerveződésének vizsgálata Sátorlajújhelyen 1870-ben (A GIS lehetőségei a történeti kutatásokban)*. Debrecen–Budapest: k. n.
- Demeter Gábor – Bagdi Róbert (2018). Tracing the Transforming Urban Elite and Methods to Analyze Spatial Patterns, Social Composition and Wealth Based on Census Data (Northeast-Hungary, 1870). *GIStorical Studies*, no. 1. (http://www.gistory.hu/docs/GIStoricalStudies_No1.pdf)
- Demeter Gábor – Bagdi Róbert (2019). Social Differentiation and Spatial Patterns in a Multiethnic City in the Nineteenth Century: Potential Uses of GIS in the Study of Urban History. *Hungarian Historical Review*, 8(1), 77–120.
- Demeter Gábor – Magyarosi Ádám – Bagdi Róbert (2021). Beteg társadalom. Higiéniái, egészségi és lakhatási viszonyok Debrecenben a két világháború között. (Neuber Ede vizsgálatai alapján). *Történeti Térinformatikai Tanulmányok*, no. 11. (http://www.gistory.hu/docs/TTT_11_NEUBER_KESZ.pdf)
- Demény Lajos (szerk.) (1998). *Székely oklevéltár IV. Székely népesség-összeírások, 1575–1627*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület.
- Dokoupil, Lumir et al. (1999). *Prirozena mena obyvatelstva Ceskych zemí v 17. a 18. století*. Praha: Sociologicky ústav AV.
- Doros Gábor (2000). (1944) *A magyarság életerejé: a nemzettest biológiája, fajegészsége és eugéniája*. Budapest: Gede Testvérek.
- Duka-Zólyomi Norbert (1977). Pozsonyi himlőjárványok és himlőhalálozások a 18. század végén (1786–1800). *Történeti Statisztikai Tanulmányok* 3. 325–348.
- Dupâquier, Jacques (ed.) (1988). *Histoire de la population française. 1-4*. Paris: Quadrige - PUF.
- Eddie, Scott M. (1996). *Ami „köztudott”, az igaz is? : bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába*. Debrecen: Csokonai.
- Eliassen, Finn-Einar – Szende Katalin (2005). The urban transmission: Family cycles and inheritance customs in Medieval Hungarian and Early Modern Norwegian towns. In Berglund, Mats (ed.): *Sakta vi gå gjennom stan. City Strolls. Studies in Urban History in Honor of Lars Nilsson*, Stockholm: Stockholmia förlag. 135–165.
- Elter András (2002). A házasságkötések demográfiája Dunabogdányban az anyakönyvek tükrében 1724–1895. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 3. 143–200.
- Elter András (2004). Járványhalandóság, házasodás és piacodosás Dunabogdányban a 19. században. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 5. 49–81.
- Ember Győző (1944–1946) [1947]. A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsegeinek 1747. évi összeírása. *Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv* 6. 95–118.

-
- Ember Győző (1988-1989). Magyarország lakossága a XVIII. században. 1-2. *Somogy Megye Múltjából* 19–20. 111–144, 33–68.
- Engel Pál (1985). Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond korban. Adatok Magyarország középkori demográfiájához. *Századok*, 119(4), 941–1005.
- Engel Pál (1989). *Kamarahaszna-összeírások 1427-ből*. Budapest: Akad. K. (Új Történelmi Tár = Fontes minores ad historiam Hungariae spectantes, 2.)
- Engel Pál (1996). *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései (1554–1579)*. Szeged: Csongrád M. Lvt. (Dél-alföldi évszázadok, 8.)
- Engel Pál (1997). Ung megye 1398-as összeírása 1-2. *Kárpátaljai Minerva*, 1(1, 2), 5–46, 3–48.
- Engel Pál (2000). A török dúlások hatása a népességre: Valkó megye példája. *Századok*, 134(2), 267–321.
- Engel Pál (2001). *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet – Térinfo Bt. CD-Rom.
- Erdélyi Gabriella (2018). Stepfamily Relations in Autobiographical Writing from Seventeenth-Century Hungary. In Warner, Lyndan (ed.): *Stepfamilies in Europe 1400-1800*, London - New York: Routledge, 146-167.
- Erdélyi Gabriella (szerk.) (2019). *Érzelmek és mostohák. Mozaikcsaládok a régi Magyarországon, 1500-1850*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.
- Erdélyi Gabriella (szerk.) (2020a). *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550-1940*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.
- Erdélyi Gabriella (2020b). Bevezetés. Özvegystratégiák és árvasorsok. In Erdélyi Gabriella (szerk.): *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550-1940*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 7-34.
- Erdélyi Gabriella (2020c). Negotiating Widowhood and Female Agency in Seventeenth-Century Hungary. *Hungarian Historical Review*, 9(4), 595–623.
- Éry Kinga (1971). Szempontok a kora Árpád kori népesség embertani és régészeti forrásainak értékeléséhez. *Demográfia*, 14(1-2), 99–106.
- Éry Kinga (1982). Újabb összehasonlító statisztikai vizsgálatok a Kárpát-medence 6–12. századi népességeinek embertanához. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 16. 35–85.
- Éry Kinga (1994). A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. In Kovács László (szerk.): *Honfoglalás és régészet*. Budapest: Balassi. 217–224, 291–302.
- Éry Kinga (2000). Paleoanthropological research in Hungary. *Acta Biologica Szegediensis*, 44. 81–86.
- Éry Kinga et al. (1997). Infant mortality patterns in osteoarcheological samples. *Acta Biologica Szegediensis*, 42. 25–29.
- Éry Kinga – Kralovánszky Alán – Nemeskéri János (1963). Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. *Anthropológiai Közlemények*, 7. 41–90.
- Fallenbüchl Zoltán (1958). Adatok Pest város XVIII. századi népességének fejlődéséhez. *Történeti Statisztikai Közlemények*, 2(1-2), 65–72.
- Fallenbüchl Zoltán (1963). Pest város népességének származáshelyei a statisztika és a kartográfia tükrében (1687–1770). *Tanulmányok Budapest múltjából*, 15. 239–287.
- Fallenbüchl Zoltán (1977). Spanyolok Magyarországon a 18. században. *Századok*, 111(6), 1192–1230.

- Fallenbüchl Zoltán (1982-1983) [1984]. Magyarok és idegenek a törökelleni felszabadító háborúk korszakában (1683-1699). *Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve*, 423-459.
- Faragó Tamás (1977). Háztartásszerkezet és falusi társadalomfejlődés Magyarországon, 1787-1828. *Történeti Statisztikai Tanulmányok* 3. 105-214.
- Faragó Tamás (1983). Háztartás, család, rokonság. (Jegyzetek a legújabb család- és rokonságkutatási eredmények alapján). *Ethnographia*, 94(2), 216-254.
- Faragó Tamás (1984a). Magyarország helységnévtára, 1790. In Somfai Balázs (szerk.): *A Dunántúl településtörténete. 6. (XI-XIX. század). A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi és Pécsi bizottságának VI. konferenciája, Veszprém, 1984. április 16-17.* Veszprém: MTA PAB-VEAB. 165-176. (A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottságának értesítője, 6.)
- Faragó Tamás (1984b). A család- és háztartásszerkezet mintái különböző nemzetiségű Buda-környéki falvakban a XVIII. század közepén. In Hofer Tamás (szerk.): *Történeti antropológia. Az 1983. április 18-19-én tartott tudományos ülészak előadásai.* Budapest: MTA Néprajzi Kut. Csup. 239-256.
- Faragó Tamás (1985a). Házasság, család, háztartás és munkaszervezet a hagyományos falusi kézművességben (Pilis-Budakörnyék, 1724-1779). *Történeti Demográfiai Füzetek* 2. 7-45.
- Faragó Tamás (1985b). *Paraszti háztartás és munkaszervezet-típusok Magyarországon a 18. század közepén. Pilis-Buda környéki birtokos paraszti háztartások 1745 - 1770 között.* Budapest: KSH Könyvtár. (Történeti Statisztikai Füzetek, 7.)
- Faragó Tamás (1988). Katasztrófa és társadalom. Az 1838. évi árvíz történetének vázlata. In Faragó Tamás (szerk.): *Pest-budai árvíz, 1838.* Budapest: FSZEK. 7-82. (Fejezetek Budapest múltjából, 4.)
- Faragó Tamás (1989a). A történeti demográfiai kutatások főbb forrásairól. In Erdmann Gyula (szerk.): *Rendi társadalom - polgári társadalom, 2.* Gyula: Békés M. Lvt. 427-449.
- Faragó Tamás (1989b). A pilisi járás népességi adatai a XIX. század közepén (Leíró statisztikáink népességtörténeti forrásértéke. In Somfai Balázs (szerk.): *A Dunántúl településtörténete 7. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon (XI-XIX. század). A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi és Pécsi Akadémiai Bizottságának VII. konferenciája, Veszprém, 1987. október 19-21.* Veszprém: MTA PAB-VEAB. 517-529.
- Faragó Tamás (1991). Népszámlálási adatok a falusi iparról (1857-1910). In Nagybakay Péter - Németh Gábor (szerk.): *Vállalkozó kézművesek, kisiparosok a századfordulón. VII. kézművesipartörténeti szimpózium. Veszprém, 1990 november 12-14.* Veszprém: MTA VEAB. 13-24.
- Faragó Tamás (1993). Városi halandóság Magyarországon a 18-20. században. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 30-31. 181-203.
- Faragó Tamás (1994a). Házassági szezonálisitás Magyarországon a 18-20. században. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 32. 239-256.
- Faragó Tamás (1994b). Adatok a bányász- és kohász népesség reformkori demográfiájához (Felsőbánya és Igló, 1830). In Zsámboki László (szerk.): *Agricola évszázada.* Miskolc: Miskolci Egyet. 105-122.
- Faragó Tamás (1995a). A szentendrei kézművesek társadalmi mobilitása a 19. század közepén a házasságkötések tükrében. In Varga László Á. (szerk.): *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65. éves Bácskai Vera tiszteletére.* Debrecen: Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, 125-158. (Rendi társadalom - polgári társadalom. Supplementum).

-
- Faragó Tamás (1995b). Budapest népességfejlődésének vázlata 1840-1941. *Statisztikai Szemle*, 73(4-5), 375-391.
- Faragó Tamás (1996). Rokonsági viszonyok a magyarországi falvakban a 18. században. *Demográfia*, 39(4), 241-262.
- Faragó Tamás (1997a). Borsod megye és Miskolc vándormozgalmi az 1780-as években. *Levéltári Évkönyv*, 8. 184-215.
- Faragó Tamás (1997b). Család és háztartás Magyarországon a 18. században. In Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája 896-1995. Millecentenáriumi előadások*. Budapest: KSH. 217-240.
- Faragó Tamás (1998a). A maig érő múlt: vándormozgalmak Magyarországon a 18. század utolsó harmadában. *Demográfia*, 41(1), 7-38.
- Faragó Tamás (1998b). Different household formation systems in Hungary at the end of the eighteenth century: variations on John Hajnal's thesis. *Historical Social Research* 23. 83-111.
- Faragó Tamás (1998c). Kézművesek vándorlása II. József korában. In Illés Sándor - Tóth Pál Péter (szerk.): *Migráció. (Tanulmánygyűjtemény.) I.* Budapest: KSH NKI. 43-56.
- Faragó Tamás (1999). Népeség-növekedés - asszimiláció - vándorlás: adatok a Nyugat-Dunántúl társadalomtörténetéhez az első világháború előtt. *Századvég*, 12. 33-57.
- Faragó Tamás (2000a). A város népessége. In Faragó Tamás (szerk.): *Miskolc története III/1. 1702-1847-ig*. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 151-272.
- Faragó Tamás (2000b). Miskolc az ország településrendszerében a XVIII. század eleje és a XIX. század közepe között. In Faragó Tamás (szerk.): *Miskolc története III/2. 1702-1847-ig*. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 955-975.
- Faragó Tamás (2000c). Házastársi konfliktusok a 18. században az egykorú források tükrében. In Elekes Zsuzsanna - Spéder Zsolt (szerk.): *Törések és kötések a magyar társadalomban*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtud. Társaság - Századvég, 331-348.
- Faragó Tamás (2000d). Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Társadalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 393-483. (Magyar Néprajz, 8.)
- Faragó Tamás (2001). Különböző háztartás-keletkezési rendszerek egy országon belül - változatok John Hajnal téziseire. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 2. 19-64.
- Faragó Tamás (2002a). II. József népszámlálása Borsod megyében (1786). Elemzési kísérlet. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 3. 39-74.
- Faragó Tamás (2002b). Adalékok a történeti demográfiai kutatások nemzetközi áttekintéséhez I. (Svédország, Közép-Európa, Németország). *Történeti Demográfiai Évkönyv* 3. 249-297.
- Faragó Tamás (2003a). Borsod megye 1786-1787. évi népszámlálásának forráskritikai elemzése. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 4. 33-87.
- Faragó Tamás (2003b). Miskolc népessége a XIX. század közepétől az első világháborúig. In Veres László (szerk.): *Miskolc története IV/21. 1848-tól 1918-ig*. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. 567-619.
- Faragó Tamás (2003c). Történeti demográfia. In Bódy Zsombor - Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest: Osiris. 302-340.
- Faragó Tamás (2003d). Az északkeleti Felvidék települései II. József népszámlálásainak tükrében. (Kísérlet a régió statisztikai leírására.). *Történeti Demográfiai Évkönyv* 4. 129-177.
- Faragó Tamás (2003e). Csecsemőhalandóság Magyarországon a 18-20. században. In Horváth Zsolt, K. - Lugosi András - Sohajda Ferenc (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet: tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Budapest: Hermész Kör - Osiris, 446-474.

- Faragó Tamás (2005). Humanitárius katasztrófák Máramaros vármegyében a középkortól az első világháborúig I. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 6. 19–78.
- Faragó Tamás (2005a). Életciklusok és családmokkélek egy magyarországi városban a 18–19. században. *Demográfia*, 48(4), 415–435.
- Faragó Tamás (2006). Miskolc népességtörténete (1919–1949). In Dobrossy István (szerk.): *Miskolc története V/2*. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 9–47.
- Faragó Tamás (2007a). Adatok a pestisjárványok magyarországi történetéhez: A máramarosi példa. *Korall*, 8(30), 19–60.
- Faragó Tamás (2007b). Történeti mutatószám az „emberi fejlődés” ábrázolására Magyarországon (1910–2001). Elemzési kísérlet. *Demográfia*, 50(2–3), 173–196.
- Faragó Tamás (2008a). *A múlt és a számok: Pest-Buda és környéke népessége és társadalma a 18–20. században*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára. (Várostörténeti tanulmányok)
- Faragó Tamás (2008b). Maramures and the cholera (1831–1893). *Romanian Journal of Population Studies*, 2. 33–66.
- Faragó Tamás (2008c). Felekezet és népességfejlődés az első világháború előtt: a Dunántúl példája. In Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Budapest: Korall, 78–100.
- Faragó Tamás (2008d). Demográfia és öröklési rendszer a Kárpát medencében az első világháború előtt. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 7. 81–122.
- Faragó Tamás (2008e). A magyarországi történeti demográfiai kutatás vázlatos története. I. A kezdetektől 1945-ig. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 7. 5–40.
- Faragó Tamás (2010). Az első magyarországi népszámlálás fennmaradt forrásanyaga. (Egy forráskiadási munka tanulságai). *Demográfia*, 53(4), 315–372.
- Faragó Tamás (2013a). *Historical Demography in Hungary: a history of research*. Working Papers on Population, Family and Welfare. No. 16. Budapest: Hungarian Demographic Research Institute.
- Faragó Tamás (2013b). Lakók a Kárpát-medence hagyományos világában a 18. század közepén. *Demográfia*, 56(4), 231–280.
- Faragó Tamás (2015). *Három évtized. AKSHKönyvtár történeti statisztikai kutatócsoportjának története (1954–1985)*. Budapest: KSH Könyvtár.
- Faragó Tamás (2016a). The lodger population in the traditional world of the mid-eighteenth-century Carpathian Basin. *Continuity and Change*, 31(1), 9–46.
- Faragó Tamás (2016b). Historical Demography in Hungary: a history of research. In Fauve-Chamoux, Antoinette – Bolovan, Ioan – Sogner, Sølvi (eds.): *A Global History of Historical Demography. Half a Century of Interdisciplinarity*. Bern, Peter Lang.
- Faragó Tamás (2017). Az 1851–1910. közötti időszak vándorlástörténetének újragondolása (I. rész). *Demográfia*, 60(2–3), 197–234.
- Fata Márta (2014). *Migration im kameralistischen Staat Josephs II. Theorie und Praxis der Ansiedlungspolitik in Ungarn, Siebenbürgen, Galizien und der Bukowina von 1768 bis 1790*. Münster: Aschendorff Verlag.
- Fazekas Csaba (1996a). A XVIII. század végi Pest a halotti anyakönyvek tükrében. In Fazekas Csaba (szerk.): *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Miskolc: Bíbor, 198–245. (Studia Miskolcinsensia, 2.)
- Fazekas Csaba (1996b). Egy „elfelejtett” pandémiáról. Az 1848–49. évi kolerajárvány és a szabadságharc. In Fazekas Csaba (szerk.): *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Miskolc: Bíbor. 300–320. (Studia Miskolcinsensia, 2.)

-
- Fekete Lajos (1968). *A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása*. Jászberény: Jász. Múz. (Jászsági füzetek, 4; A Jászberényi Múzeumbaráti Kör Kiadványai 4.)
- Fialová, Ludmila et al. (1998). *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá Fronta.
- Fleury, Michel – Louis Henry (1956). *Des registres paroissiaux á l'histoire de la population; manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*. Paris: INED.
- Flinn, Michael W. (1981). *The European Demographic System, 1500-1820*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Fodor Pál (1997). Lippa és Radna városok a 16. századi török adóösszeírásokban. *Történelmi Szemle*, 39(3-4), 313–334.
- Font Márta (szerk.) (1998). *A Kárpát-medence etnikai és demográfiai viszonyai a honfoglalástól a török kiűzéséig: oktatási segédanyag*. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem.
- Fóthi Erzsébet (2000). Anthropological conclusions of the study of Roman and Migration periods. *Acta Biologica Szegediensis*, 44. 87–94.
- Földvári Péter (2008). A magyarországi demográfiai átmenet nemlineáris időszerelemzése. *Demográfia*, 51(2-3), 244–258.
- Fráter Zsuzsa, J. (1980). *Az 1855. évi kolerajárvány Magyarországon*. Budapest: KSH. (Történeti Statisztikai Füzetek, 5.)
- Frisnyák Sándor (szerk.) (2000). *Az Alföld történeti földrajza*. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főisk.
- Fügedi Erik (1944-1946) [1947]. Középkori település és egyházi szervezet az egykori nyugati Felvidéken. *Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv* 6. 117–140.
- Fügedi Erik (1965a). 15. századi magyar püspökök. *Történelmi Szemle*, 8(4), 447–498.
- Fügedi Erik (1963-1964) [1965]b. A 15. századi magyar arisztokrácia demográfiai viszonyai. *Történeti Statisztikai Évkönyv*, 35–71.
- Fügedi Erik (1966a). A 18. századi lélekösszeírások története. *Demográfia*, 9(3), 366–380.
- Fügedi Erik (1966b). Zur demographischen Entwicklung vier slowakischer Dörfer im Pilis-Gebirge im 18. und 19. Jahrhundert. *Studia Slavica*, 12(1-4), 139–145.
- Fügedi Erik (1966c). Agrár jellegű szlovák település a török alól felszabadult területen. *Agrártörténeti Szemle*, 8(3), 313–331.
- Fügedi Erik (1969). A középkori Magyarország történeti demográfiájának mai állása. *Demográfia*, 12(4), 500–507.
- Fügedi Erik (1970). *A XV. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Budapest: Statisztikai K.
- Fügedi Erik (1979). A befogadó: a középkori magyar királyság. *Történelmi Szemle*, 22, 356–375.
- Fügedi Erik (1980a). Római katolikus anyakönyvek Magyarországon 1895-ig. *Történeti Statisztikai Tanulmányok* 4. 217–230.
- Fügedi Erik (1980b). Középkori rokonsági terminológiánk kérdéséhez. *Ethnographia*, 91. 361–371.
- Fügedi Erik (1982). Some characteristics of the Medieval Hungarian noble family. *Journal of Family History*, 7(1), 27–39.
- Fügedi Erik (1984a). A középkori magyar nemesség rokonsági rendszerének két kérdése. In Hofer Tamás (szerk.): *Történeti antropológia. Az 1983. április 18-19-én tartott tudományos ülészek előadásai*. Budapest: MTA Néprajzi Kut. Csop. 239–256.
- Fügedi Erik (1984b). A köznemesi klán szolidaritása a 13–14. században. *Századok*, 118(5), 950–973.
- Fügedi Erik (1986). *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése*. Budapest: Magvető.

- Fügedi Erik (1992a). *Az Elefánthyak. A középkori magyar nemes és klánja*. Budapest: Magvető.
- Fügedi Erik (1992b). A középkori Magyarország történeti demográfiája. *Történeti Demográfiai Füzetek* 10. 1–59.
- Fügedi Erik (1994). Kinship and privilege. In Bak, János M. (ed.): *Nobilities in Central and Eastern Europe: Kinship, property and privilege*. Budapest; Krems: Hajnal István Alapítvány; Medium Aevum Quotidianum Gesellschaft. 55–75.
- Für Lajos (2001). *Magyar sors a Kárpát-medencében. Népesedésünk évszázadai, 896-2000*. Budapest: Kairosz.
- Gárdos Éva – Joubert Kálmán (2001). A csecsemőhalandóság és az anyai halálozások alakulása századunkban. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 2. 459–480.
- Gaunt David (1985). Történelem és antropológia. *Világtörténet*, 4. 3–75.
- Gautier, Étienne – Louis, Henry (1958). *La population de Crulai, paroisse Normande*. Paris: PUF – INED. (Cahiers, travaux et documents, 23.)
- Géra Eleonóra Erzsébet (2005). Egészségügy, demográfia és járvány a 19. századi Baranyában. *Orvostörténeti Közlemények*. 39–133.
- Géra Eleonóra (2019). *Házasság Budán. Családtörténetek a török kiűzése után újjászülető (fő)városból, 1686-1726*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.
- Géra Eleonóra (2020). Városi és kamarai árvák a 18. századi Budán. In Erdélyi Gabriella (szerk.): *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550-1940*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 139–167.
- Glatz Ferenc (1995). *The Soviet system and historiography, 1917-1989: the influence of Marxism-Leninism on the historical sciences*. Budapest: HAS.
- Granasztói György (1970). Becslés Sopron XVI–XVII. századi lélekszámára. *Történelmi Szemle*, 13(3), 275–325.
- Granasztói György (1971). A történész és a számítógép kapcsolatáról. *Magyar Tudomány*, 16(7-8), 481–487.
- Granasztói György (1978). A történész és a mérés – egy modell korlátai. *Történelmi Szemle*, 21(2), 314–329.
- Granasztói György (1982). A polgári család a középkor végi Magyarországon. (Adalékok és feltevések egy „jóléti társadalom” természetrajzához). *Történelmi Szemle*, 25(4), 605–664.
- Granasztói György (1989). A dunai térség városodása (XVI–XVIII. század). *Demográfia*, 32(3-4), 157–187.
- Granasztói György (1997). Magyarország történeti demográfiájának longitudinális vizsgálata. In Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Millecentenáriumi előadások*. Budapest: KSH, 173–180.
- Granasztói György (2004). *A barokk győzelme Nagyszombatban: tér és társadalom, 1571-1711*. Budapest: Akadémiai K.
- Gruber, Siegfried – Szoltysek, Mikolaj (2016). Mosaic: recovering surviving census records and reconstructing the familial history of Europe. *The History of the Family*, 21(1), 38–60.
- Gutman, Myron – Alter, George (1993). Family Reconstitution as Event History Analysis. In Reher, D. – Schofield, R. (eds.): *Old and New Methods in Historical Demography*. Oxford: Clarendon Press, 159–177.
- Gyetvai Péter (1992). *A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete*. Kalocsa: Kalocsai Múz. barátok Köre. 1-3 kötet.

-
- Gyimesi Réka (2014). Mohácsi háztartás-rekonstrukció – az 1869-es népszámlálás felvételi ivatek feldolgozása. *Demográfia*, 57(2-3), 183–212.
- Gyimesi Réka – Kehl Dániel (2019). A Spatial Analysis of the Socio-economic Structure of Bonyhád Based on the Census of 1869. *Hungarian Historical Review*, 8(1), 28–51.
- Györfly György (1960). Einwohnerzahl und Bevölkerungsdichte in Ungarn bis zum Anfang des XIV. Jahrhunderts. In Ember Győző – Mályusz Elemér (eds.): *Études historiques, publiées par la Commission nationale des historiens hongrois*. Budapest: Akad. K. Vol. 1. 163–193. (Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae, 49.)
- Györfly György (1963). Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig*. Budapest: Közgazd. és Jogi K. 45–62.
- Györfly György (1963-1998). *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. A-Pilis*. Budapest: Akad. K. 1-4 kötet.
- Györfly György (1984). A pápai tizedlajstromok demográfiai értékeléséhez. In H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc (szerk.): *Mályusz Elemér emlékkönyv. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest: Akad. K. 141–157.
- Györfly György (1997). A honfoglalók száma és az Árpádkor népessége. In Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Millecentenáriumi előadások*. Budapest: KSH. 31–33.
- Györfly Lajos (1956). *Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez. (Az 1571-es szolnoki török defter fordítása)*. Szolnok: Damjanich János Múzeum. (Jászkunsági füzetek, 4.)
- György-Dávid Anita (2006-2008). Nagybjom népesedéstörténetének vázlata (1783-1949). *Történeti Demográfiai Évkönyv* 7. 157–210.
- Gyurgyik László – Kiss Tamás (2010). *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány.
- Hablicsek László (1980). Történeti idősorok elemzése spektrum analízissel. *Statisztikai Szemle*, 58(1), 65–73.
- Hablicsek László (1984). Az 1820-as évek népmozgalmának néhány jellemzője keresztelési és temetési idősorok alapján. *Történeti Statisztikai Tanulmányok* 5. 69–92.
- Hablicsek László (1991). Halandósági táblák és népességi jellemzők becslése az 1820-as évekre. In Szentgáli Tamás – Andorka Rudolf – Hablicsek László et al.: *Demográfiai átmenet Magyarországon*. Budapest: KSH Népeségtud. Kut. Int. 43–97. (Történeti Demográfiai Füzetek, 9.)
- Hablicsek László (1995). *Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép-Kelet-Európában*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. (Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 54.)
- Hablicsek László (2001). Népeség reprodukció: múlt és jövő. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 2. 285–304.
- Hablicsek László (2007). Kísérleti számítások a roma népesség területi jellemzőinek alakulására és 2021-igtörténi előrebecslésére. *Demográfia*, 50(1), 7–54.
- Hajnal, John (1982). Two kinds of pre-industrial household formation systems. *Population and Development Review*, 8(3), 449–494.
- Hatházi G. – Szende Katalin (2003). Népek és kultúrák a középkori Magyarországon. In Visy Zsolt (szerk.): *A magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 388–397.
- Házi Jenő (2000). *Pozsony vármegye középkori földrajza*. Pozsony: Kalligram.

- Hegy Klára (2005). A temesvári vilájet népe ssége és katonaparasztjai. *Történelmi Szemle*, 47(3-4), 297–314.
- Heilig Balázs (2000). Paraszti háztartások és háztartásciklusok Szőlő sardón a 19. század második felében. *Történelmi Demográfiai Évkönyv*, 1, 225–265.
- Heilig Balázs (2007). Házasság és öröklési gyakorlat Szőlő sardón, 1770–1890. *Korall*, 30, 99–141.
- Herényi István (2000). *Helytörténelmi lexikon 800-1400. Nyugat-Magyarország az Árpádok és az Anjouk korában*. Velem: Szerző.
- Hermann Róbert (2001). *1848-1849: a szabadságharc hadtörténete*. Budapest: Korona Kiadó.
- Horváth Gergely Krisztián (2013). *Bécs vonzásában. Az agrárpiacosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében*. Budapest: Balassi K.
- Horváth József (1995-1998). *Győri végrendeletek a XVII. századból*. Győr: Győr-Moson-Sopron M. Győri Lvt. 1-3. kötet.
- Horváth Róbert, A. (1966). *A magyar leíró statisztikai irány fejlődése*. Budapest: KSH Népe sségtud. Kut. Int. (A Népe sségtudományi Kutató Intézet Közleményei, 13.)
- Horváth Róbert (1980). Az újraházasodások alakulása Magyarországon 1890 és 1977 között. *Demográfia*, 23(1), 52–71.
- Horváth Róbert (1982). A gyermekhalandóság specifikus társadalmi vonatkozásai a történelmi demográfiai korszakban. Magyarországon. *Demográfia*, 25(2-3), 225–256.
- Hunyadi István (1983). Az özvegy nők helyzete Nyugat-Magyarország paraszttársadalmában a 16. században. *Történelmi Szemle*, 26(3-4), 446–457.
- Hunyadi István (1989). XVI. századi török és magyar adójegyzekek összehasonlítása Esztergom és Komárom megyék adatai alapján. *Történelmi Demográfiai Füzetek* 6. 65–171.
- Husz Ildikó (2000). Örökösödési jogszokások és gyakorlat Zsámbékon a 19. század első felében. *Korall*, 2, 5–22.
- Husz Ildikó (2002). *Család és társadalmi reprodukció a 19. században: történelmi szociológiai tanulmány egy Buda környéki mezőváros társadalmáról a családstruktúra változásának tükrében*. Budapest: Osiris.
- Ila Bálint (1944-1976). *Gömör megye*. Budapest: 1- 4 kötet (Magyarország és nemzetiség, 2.).
- Ila Bálint – Kovacsics József (1964-1988). *A Veszprém megyei helytörténelmi lexikon*. I-II. kötet. Budapest: Akad. K.
- Janó Ákos (2002). Egészségügyi viszonyok és gyermekhalandóság egy alföldi faluban a XIX. században. *Cumania* 18. 227–259.
- Járolai József (1974). Adatok XVIII. századi protestáns anyakönyvek forrásértékéhez. Három békés-megyei község anyakönyvei alapján.(...) *Levéltári Közlemények*, 44–45, 241–246.
- Járolai József (1982). A történelmi demográfiai kutatások Békés megyében. *Levéltári Szemle*, 32(1), 13–20.
- Józsa László (1996). *A honfoglaló és Árpád-kori magyarság egészsége és betegségei*. Budapest.: Gondolat.
- Juhász Antal (szerk.) (1990). *Migráció és település a Duna-Tisza közén*. Szeged: Móra Ferenc Múz.
- Káldy-Nagy Gyula (1959). A dzsizje-defterek és a tahrir-defterek népe sségstatisztikai forrásértéke. *Történelmi Statisztikai Közlemények*, 3(1-2), 108–117.
- Káldy-Nagy Gyula (1960). *Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai*. Budapest: Akad. K. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 103.)

-
- Káldy-Nagy Gyula (1970). *Magyarországi török adóösszeírások*. Budapest: Akad. K. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 52.)
- Káldy-Nagy Gyula (1977). *A budai szandzsák 1559. évi összeírása*. Budapest: Pest M. Lvt. (Pest megye múltjából, 3.)
- Káldy-Nagy Gyula (1982). *A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. Békéscsaba: Békés M. Lvt. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 10.)
- Káldy-Nagy Gyula (1985). *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. (Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok)*. Budapest: Pest m. Lvt. (Pest megye múltjából, 6.)
- Káldy-Nagy Gyula (2000). *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. Szeged: Csongrád Megyei Levéltár. (Dél-alföldi évszázadok, 15.)
- Kamarás Ferenc (1991). A magyarországi demográfiai átmenet sajátosságai 1900–1920. In Szentgáli Tamás – Andorka Rudolf – Hablicsek László et al. *Demográfiai átmenet Magyarországon*. Budapest: KSH Népeségtud. Kut. Int. 157–186. (Történeti Demográfiai Füzetek, 9.)
- Kamarás Ferenc (1997). A születési mozgalom és a termékenység jellegzetességei az elmúlt 125 évben. In Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Millecentenáriumi előadások*. Budapest: KSH. 317–340.
- Kápolnai Iván (1958). Mezőkövesd. *Történeti Statisztikai Közlemények*, 2(1-2), 18–32.
- Kápolnai Iván (1961-1962) [1962]. Adalékok a XIX. század népmozgalmához. (Mezőkövesd, Mezőkeresztes, Szentistván, Tard. 1820–1869). *Történeti Statisztikai Évkönyv*, 90–130.
- Kápolnai Iván (1976). Történeti statisztikai vizsgálódások. In Sárközi Zoltán – Sándor István (szerk.): *Mezőkövesd város monográfiája*. Mezőkövesd: Városi Tanács, 397–454.
- Kápolnai Iván (1991). Mezőkövesd város és környéke népességének alakulása a 19. században, az egyházi források tükrében. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 3. 7–52.
- Kápolnai Iván (1992). Mezőkövesd város és környéke népessége, 1746–1990. *Statisztikai Szemle*, 70(12), 1053–1067.
- Kápolnai Iván (1994). Kácsról és népéről. *Matyóföld*. 22–51.
- Kápolnai Iván (2000). Mezőkövesd város és környéke népességének alakulása a 20. század elejéig. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 39. 255–290.
- Kápolnai Iván (2002a). *Mezőkövesd város és környéke: népességi és társadalmi viszonyok a 20. század végéig*. Budapest: KSH Lvt. 1-2 kötet.
- Kápolnai Iván (2002b). Kiutak a magyar népesedési tragédiából. *Magyar Szemle*, 11. 174–181.
- Karády Viktor (2000). Felekezetek és születéskorlátozás Budapesten (1880–1945): népességszociológiai kísérlet. In Elekes Zsuzsanna – Spéder Zsolt (szerk.): *Törések és kötések a magyar társadalomban*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtud. Társaság – Századvég, 375–388.
- Kármán Vera (1985-1990). *A népmozgalmi statisztika fejlődése Magyarországon (1867-1920)* Budapest, KSH. I-II. füzet.
- Katus László (1980). A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. *Történelmi Szemle*, 23(2), 270–288.
- Katus László (1988). Nemzetiségi adatsorok a dualizmus korában. In Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*. Budapest: Pallas, 193–200.
- Katus László (1991). Budapest népesség-növekedésének forrásai a 19. században. In Somogyi Éva (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára*. Budapest: MTA Törttud. Int. 20–33. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 8.)

- Keményfi Róbert (1998). *A történeti Gömör és Kishont vármegye etnikai rajza: az etnikai határ és a vegyes etnicitás kérdése*. Debrecen: KLTE. (Gömör néprajza, 50.)
- Keményfi Róbert (2002). *A gömöri etnikai térmozaik: a történeti Gömör és Kishont vármegye etnikai térszerkezetének változása - különös tekintettel a szlovák-magyar etnikai határ futására*. Komárom – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkut. Int. – Lilium Aurum.
- Kepecs József (összeáll.) (1991). *Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása 1850-1941*. Budapest: KSH.
- Kepecs József (szerk.) (1993). *A zsidó népesség száma településenként 1840-1941*. Budapest: KSH.
- Kepecs József (összeáll.) (1995). *A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása, 1880-1941*. Budapest: KSH.
- Kepecs József (szerk.) (1996a). *Az erdélyi települések népessége nemzetiség szerint, 1930-1992*. Budapest: KSH.
- Kepecs József (szerk.) (1996b). *Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai százalékos megoszlása 1850-1941*. Budapest: KSH.
- Kepecs József (szerk.) (1998). *A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880-1941)*. Budapest: KSH.
- Kepecs József (2001). A Kárpát-medence népessége nemzetiségi (anyanyelvi) és vallási adatainak publikálása (1880-1941). *Demográfia*, 44(1-2), 131-135.
- Kepecs József – Czibulka Zoltán (szerk.) (1996). *A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai százalékos megoszlásban 1880-1941*. Budapest: KSH.
- Kepecs József – Czibulka Zoltán (szerk.) (1999). *A Délvidék településeinek vallási adatai (1880-1941)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Kepecs József – Czibulka Zoltán (szerk.) (1999). *A Felvidék településeinek vallási adatai (1880-1941)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1-2 kötet.
- Kepecs József – Czibulka Zoltán (szerk.) (2000). *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880-1941)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Kepecs József – Czibulka Zoltán – Dányi Dezső (szerk.) (1996.) *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai, 1880-1941*. Budapest: KSH.
- Kepecs József – Pálházy László (szerk.) (1997). *Magyarország településeinek vallási adatai (1880-1949)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1-2. kötet.
- Kertzer, David I. (1997). Qualitative and quantitative approaches to historical demography. *Population and Development Review*, 23(4), 839-846.
- Kirk, Dudley (1946). *Europe's population in the interwar period*. [Geneva]: League of Nations
- Kirk, Dudley (1947). *European migrations: prewar trends and future prospects*. New York: Milbank Memorial Fund.
- Kiss Albert (1961). Az agrárnépességi viszonyok területi alakulása Magyarországon 1880-1960. *Demográfia*, 4(1), 50-90.
- Kiss István, N. (1960). *16. századi dézsmajegyzékek (Borsod, Heves, Bereg, Bihar és Közép-Szolnok megyék)*. Budapest: Akadémiai K.
- Kiss Tamás (2010). *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez. Az erdélyi magyar népesség statisztikai konstrukciójáról*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion.
- Klinger András (összeáll.) (1969). *A népmozgalom főbb adatai községenként, 1901-1968*. Budapest: KSH.
- Klinger András (összeáll.) (1972-1984). *A népmozgalom főbb adatai községenként, 1828-1900*. Budapest: KSH, 1-8 kötet.

-
- Klinger András (1980). A megyék termékenységi arányai az utolsó 150 évben. *Statisztikai Szemle*, 58(1), 74–85.
- Klinger András (összeáll.) (1981). *A népmozgalom főbb adatai községenként, 1828-1900: Burgenland*. Budapest: KSH.
- Klinger András (szerk.) (1992). *Történeti statisztikai idősorok, 1867-1992. I. Népeség - népmozgalom*. Budapest: KSH.
- Klinger András (1995). A demográfiai kutatások ötven éve, 1945–1995. Eredmények és tapasztalatok. *Demográfia*, 38(4), 253–274.
- Klinger András (1997). Magyarország népessége a népszámlálások alapján. In Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája 896-1995. Millecentenáriumi előadások*. Budapest: KSH, 295–317.
- Klinger András – Kepecs József [összeáll.] (1990-1995). *A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi, 1869-1990. 1-III. köt.* Budapest: KSH.
- Kocsis Gyula (1987). Egy mezővárosi család gazdasági-társadalmi törekvései Cegléden (1730–1930). In Ikvai Nándor (szerk.): *Életmód kutatások Pest megyéből*. Szentendre: Pest M. Múz. Ig. 143–185. (Studia Comitatus, 18.)
- Kocsis Gyula (1988). *Hagyatéki leltárak. Cegléd 1850–1900. Mezővárosi és falusi községek iratai. Inventáriumok 2.* Cegléd: Kossuth Múz. (Ceglédi füzetek, 24.)
- Kocsis Gyula (1992). Ceglédi katolikusok többcsaládos háztartásai a XVIII. század második felében. In Mohay Tamás (szerk.): *Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. Debrecen: Ethnica, 187–198.
- Kocsis Gyula (1993). 18. századi ceglédi végrendeletek. In Kocsis Gyula (szerk.): *Történeti és néprajzi tanulmányok Ceglédről*. Cegléd: Kossuth Múz. 5–31.
- Kocsis Gyula (1995). Adatok Cegléd történeti demográfiájához a XVIII. században, különös tekintettel a katolikusok beköltözésére. In Farkas Rozália (szerk.): *Gazdaság- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Szentendre: Pest M. Múz. Ig. 235–264. (Studia comitatus, 25.)
- Kocsis Gyula (2001). A paraszti üzemszervezet és háztartásszerkezet változásainak összefüggései Cegléden. In Korkes Zsuzsa (szerk.): *Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia III. 2000*. Szentendre: Pest M. Múz. Ig. 59–88. (Pest Megyei Múzeumi Füzetek, 6.)
- Kocsis Gyula (2004). Családrekonstrukciós vizsgálatok a XVIII. század második felében Cegléden. In Farkas Rozália (szerk.): *Néprajzi-történeti tanulmányok*, Szentendre: Pest M. Múz. Ig. 41–48. (Studia comitatus 29.)
- Kocsis Károly (1989). *Vegyes etnikumú területek társadalmának népességföldrajzi kutatásai Szlovákia és a Vajdaság példáján*. Debrecen: KLTE. (Studia geographica, 6.)
- Kocsis Károly (1996). Az etnikai térszerkezet változásai a Kárpát-medencében (896–1920). In Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola, 49–68.
- Kocsis Károly (1998). Az etnikai térszerkezet változásai a mai Szlovákia területén (1920 előtt). In Frisnyák Sándor (szerk.): *A Felvidék történeti földrajza: a Nyíregyházán 1998. április 1-3-án megtartott tudományos konferencia előadásai*. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főisk., 115–132.
- Kocsis Károly (1999a). Az etnikai térszerkezet alakulása Kárpátalja mai területén az elmúlt fél évezredben. In Boros László (szerk.): *Kárpátalja: a Nyírségi Földrajzi Napok előadásai: Nyíregyháza, 1998. november 16-19.* Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főisk., 75–83.

- Kocsis Károly (1999b). A Kárpát-medence változó vallási térszerkezete. *Földrajzi közlemények*, 47(1-2), 11-18.
- Kocsis Károly (2000). A magyar településterület változásai a honfoglalástól napjainkig az Őrvidék (Burgenland) területén. *Néprajzi Látóhatár*, 9(3-4), 49-59.
- Kocsis Károly – Saša Kicošev (2000). Az etnikai térszerkezet átalakulása a mai Vajdaság területén (895-1918). In Frisnyák Sándor (szerk.): *Az Alföld történeti földrajza*. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főisk. 143-151.
- Kocsis Károly – Tátrai Patrik (szerk.) (2015). *A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata*. (3., átdolgozott, bővített kiadás), Budapest: MTA CSFK Földrajztudományi Intézet.
- Kok, Jan (2007). Principles and prospects of the life course paradigm. *Annales de Démographie Historique*, 203-230.
- Koloh Gábor (2013a). Az ormánsági „egyke” és toposza: Az Ormánság népesedése 1895 és 1941 között. *Demográfia*, 56(2-3), 195-213.
- Koloh Gábor (2013b). Demográfiai válság az Ormánságban: Családrekonstrukciós eredmények a vajszlói anyakönyvi kerületből. *Korall*, 14(54), 104-117.
- Koloh Gábor (2014). „A másik részük nyomtalanul elmúlt a semmiben...”: A besencei református anyakönyvek családrekonstrukciós vizsgálata az 1787 és 1948 közötti időszakra vonatkozóan. In Óri Péter (szerk.) *Szám- (és betű)vetés - Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 191-206.
- Koloh Gábor (2015a). „Szántani lehet, de vetni nem muszáj”: A Felsőbaranyai Egyházmegye lelkészeinek és tanítóinak jelentése az egykezés módszeréről és erkölcsi kihatásairól, 1934-ben. In Smid Bernadett (szerk.): *Minden dolgok folytatása: Tanulmányok Deáky Zita 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet, 363-380.
- Koloh Gábor (2015b). Glockenklang von Hidas: Gesellschaftlicher/historischer/demographischer Ausschnitt. In Kövér György – Keller Márkus – Sasfi Csaba (szerk.): *Krisen/Geschichten in mitteleuropäischem Kontext: Sozial- und wirtschaftsgeschichtliche Studien zum 19./20. Jahrhundert*. Wien: Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Balassi Institut, Collegium Hungaricum, Wien, Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, 281-308.
- Koloh Gábor (2016a). Születéskorlátozás az Ormánságban: Az egyke Vajszlón és Besencén. In Pap József – Tóth Árpád – Valuch Tibor (szerk.): *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon*. Budapest: Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, 317-334.
- Koloh Gábor (2016b). Tiszazug demográfiája. In Mátay Mónika (szerk.): *Méregkeverők*. Budapest: Korall Társadalomtörténeti Egyesület, 239-259.
- Koloh Gábor (2017). Gyermekvállalás a Völgységben és az Ormánságban: A kismányoki és a vajszlói kerület termékenységtörténetének elemző összehasonlítása (1790-1894). *Korall*, 18(68), 49-71.
- Koloh Gábor (2018). „... kapok én még szeretőt”: Születésszabályozás a Kolozs megyei Kidén, 1860-1959. In Tötös Áron (szerk.): *Fejezetek Erdély Történetéről*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület (EME), 71-87.
- Koloh Gábor (2019). Rural Society at the Time of the Cholera Outbreak: Household and Social Structure, Taxation and the Cholera Outbreak in Endrőd (1834-1836). *Hungarian Historical Review*, 8(1), 5-27.
- Koloh Gábor (2020). Az ormánsági egyke-diskurzus pillérei. In Szívós Erika – Veress Dániel (szerk.): *Örökség, történelem, társadalom*. Budapest: Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, 187-205.

-
- Koltai Gábor (2003). Őriszentpéter népesedési viszonyai 1784-1895. A református egyházközség családrekonstrukciója. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 4. 179-236.
- Komlos, John (1989). *Nutrition and economic development in the eighteenth century Habsburg-Monarchy: an anthropometric history*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Kovacsics József (szerk.) (1957). *A történeti statisztika forrásai*. Budapest.: Közgazd. és Jogi K.
- Kovacsics József (szerk.) (1963). *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949 -ig*. Budapest.: Közgazd. és Jogi K.
- Kovacsics József (red.) (1968a). *Colloque de Démographie Historique Budapest, 23-26 sept. 1965. (Org. Chaire de la Statistique de l'Université Eötvös Loránd)*. Budapest: Stat. K. (A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének és a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának közleményei, 21.; Történeti demográfiai tanulmányok, 2.)
- Kovacsics József (1968b). Történeti demográfiai idősorok rektifikációja. *Demográfia*, 11(2), 240-250.
- Kovacsics József (1991). *Keszthely és környéke. Zala megye helytörténeti lexikona. 1. köt.* Budapest: Statiquum K.
- Kovacsics József (hg.) (1993). *Die Deutschen in Ungarn zwischen 1870-1980. Symposium in Szekszárd von 25. bis 27. Juli 1989*. Budapest: ELTE Lehrstuhl für Statistik und Rechtsinformatik. (Historisch-demographische Mitteilungen, 9.)
- Kovacsics József (szerk.) (1994). *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910-1990). Az 1992. szeptember 2-5. között Budapesten megrendezett Nemzetiségi Statisztikai Konferencia előadásai*. Budapest: KSH.
- Kovacsics József (szerk.) (1997). *Magyarország történeti demográfiája 896-1995: millicentenáriumi előadások*. Budapest: KSH.
- Kovacsics József (2000). *Szentgotthárd és környéke. Szentgotthárd környéki, dél-burgenlandi, őrségi és vendvidéki falvak és nemzetiségek (1183-1995). Település- és népeségtörténeti lexikon*. Budapest: KSH.
- Kovacsics József (2003). *Baranya megyei népeségtörténeti lexikon*. Budapest: Mundus.
- Kováts Zoltán (1966). A magyarországi népességi reprodukció kérdése és a 18-19. századi családi rekonstrukciós vizsgálatok néhány eredménye. *A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 1. 131-148.
- Kováts Zoltán (1971-1972). A magyar népességfejlődés a honfoglalástól 1870-ig. 1-2. *A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, 1: 77-88, 3-25.
- Kováts Zoltán (1973). A népesség. In Módy György (szerk.): *Hajdúnánás története*. Hajdúnánás: Városi Tanács. 33-86.
- Kováts Zoltán (1980). Az anyakönyvek, mint történeti források a magyar történet kutatásában. In Barna Gábor - Szabó László (szerk.): *Az anyakönyvek, mint a történeti kutatások forrásai. (Tanácskozás Kunszentmártonban 1977. április 7-én)*. Szolnok: Damjanich János Múzeum. 5-18. (Múzeumi levelek, 35-36.)
- Kováts Zoltán (1981). A népesség története. In Varga Gyula (szerk.): *Berettyóújfalu története*. Berettyóújfalu: [Városi Tanács], 141-197.
- Kováts Zoltán (1982). A népesedési viszonyok. In Rácz István (szerk.): *Debrecen története, 1693-1849*. Debrecen: Alföldi ny., 15-69.
- Kováts Zoltán (1983). A debreceni és szegedi népesedéstörténeti kutatások módszertani tapasztalatai. *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. 25-58.

- Kováts Zoltán (1985). Népesedési viszonyok. In Farkas József (szerk.): *Szeged története 2. 1686–1849*. Szeged: Somogyi Kvt., 107–170.
- Kováts Zoltán (1991a). Darvas, Furta, Vekerd és Zsáka népességfejlődése a XVIII. századtól napjainkig. *A Bihari Múzeum Évkönyve*, 6-7. 119–157.
- Kováts Zoltán (1991b). Népesedési viszonyok 1729–1849. In Jankovich B. Dénes – Erdmann Gyula (szerk.): *Békéscsaba története 1. A kezdetektől 1848-ig*. Békéscsaba: Békéscsaba M. Jogú Város. 15–69.
- Kováts Zoltán (1991c). A népességnövekedés. In Gaál Endre (szerk.): *Szeged története 3/1. 1849–1919*. Szeged: Somogyi Kvt. 489–529.
- Kováts Zoltán (1992). Mátészalka népessége a XVIII. századtól napjainkig. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Mátészalka története*. Debrecen: Ethnica, 243–274.
- Kováts Zoltán (1994). Népesedési viszonyok. In Serfőző Lajos (szerk.): *Szeged története 4. 1919–1944*. Szeged: Önkormányzat, 31–54.
- Kováts Zoltán (1995). A népesedés története a XVI. századtól 1990-ig. In Bencsik János – Orosz István (szerk.): *Tokaj: várostörténeti tanulmányok*. Tokaj: Tokaj Önkormányzat, 183–219.
- Kováts Zoltán (1996). A népesség alakulása, 1836–1990. In Péter László (szerk.): *Röszke földje és népe*. Szeged: Szeged Önkormányzat, 117–166.
- Kováts Zoltán (2000). A népességfejlődés vázlata a honfoglalástól 1920-ig. In Frisnyák Sándor (szerk.) *Az Alföld történeti földrajza*. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főisk. 129–141.
- Kováts Zoltán – Tóth Péter Cs. (1961-1962) [1962]. Csurgói jobbágy-családok demográfiai viszonyai (1720–1950). *Történeti Statisztikai Évkönyv*, 48–89.
- Krász Lilla (2000). *A bába történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Kredics László – Solymosi László (1993). *A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium a = Urbarium episcopatus Vesprimiensis anno MDXXIV*. Budapest: Akad. K. (Új Történelmi Tár = Fontes minores ad historiam Hungariae spectantes, 4.)
- Kristó Gyula (1997). Magyarország lélekszáma az Árpádkorban. In Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Millecentenáriumi előadások*. Budapest: KSH, 35–65.
- KSH (1913). A Magyar Szent Korona Országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenként. Budapest: Magy. Kir. Köz. Stat. Hiv.
- Kubinyi András (1972). Dél-dunántúli parasztok városba költözése a középkor végén. *Somogy Megye Múltjából* 3. 13–45.
- Kubinyi András (1986) [1987]. Az alföldi megyék jobbágyportaszáma a középkor végén (A középkorvégi népesség meghatározásának problémái). In Novák László – Selmeczi László (szerk.): *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. Nagykőrös: Arany János Múz. 279–299. (Acta Musei de János Arany nominati, 4.)
- Kubinyi András (1988). Horizontale Mobilität im spätmittelalterlichen Königreich Ungarn. In Jaritz, Gerhard – Müller, Albert (Hrsg.): *Migration in der Feudalgesellschaft*. Frankfurt/M; New York: Campus Verl. 113–139.
- Kubinyi András (1994). Egy Hont megyei mezővárosiasodó falu népessége a középkor végén. In Faragó Tamás (szerk.) *Város és társadalom a XVI–XVIII. században. A Miskolci Egyetem történettudományi tanszékeinek konferenciáján elhangzott előadások anyaga. (Mályi, 1992. december 15–16.)*. Miskolc: Pro Historis Hungariae Superioris Alapítvány, 7–17. (Studia Miskolcinsula, 1.)

-
- Kubinyi András (1996). A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. *Történelmi Szemle*, 38(2-3), 135–163.
- Kubinyi András (2001). A késő-középkori Magyarország történeti demográfiai problémái. *Történelmi Demográfiai Évkönyv* 2. 105–120.
- Lakatos Miklós (2003). A Központi Statisztikai Hivatal szervezete és működése, 1867–2002. *Statisztikai Szemle*, 81(5-6). 466–490.
- Lakatos Miklós – Pálházy László – Zsóri Vincéné (1996). *A fogyatékoság kérdése a magyar népszámlálások történetében (1869–1939)*. Budapest: KSH.
- Lakatos Sándor (2020). Házasságkötés, megözvegyülés és újránházasság a Homoródok vidékén(1830–1939). In Erdélyi Gabriella (szerk.): *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 37–67.
- Landry, Adolphe (1934). *La révolution démographique*. Paris: Librairie du Recueil Sirey.
- Laslett, Peter – Richard Wall (ed.) (1972). *Household and family in past time*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lee, Robert W. (2006). The development of population history (Historical demography) in Great Britain from the late nineteenth century to the early 1960s. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung* 31. 34–63.
- Lee, Ronald D. (1997). History of demography in the U.S. since 1945. In *Les contours de la démographie au seuil des XXIe siècle*. Paris: INED, 31–55.
- Lippényi Zoltán – Maas, Ineke – van Leeuwen, Marco H. D. – Őri Péter (2019). Social status homogamy in a religiously diverse society. Modernization, religious diversity, and status homogamy in Hungary between 1870–1950. *History of the Family*. 24(1), 15–37.
- Livi-Bacci, Massimo (1991). New dimensions for historical demography. In Poulain, Michel et al. (eds.): *Historiens et populations. Liber amicorum Etienne Hélin*. Louvain la Neuve: Academia Louvain La Neuve. 11–23.
- Lorimer, Frank (1946). *The population of the Soviet Union: history and prospects*. Geneva: Princeton University Press – League of Nations.
- Lőkös János (2000). *Trianon számokban. Az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történelmi Magyarországon*. Budapest: Püski.
- Lukács Ágnes B. (1966). Az 1831–32. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége. *Orvostörténeti Közlemények*, 40. 71–137.
- Lukács Ágnes B. (1965–1966) [1968]. Adalék az 1820-as évek halandósági viszonyaihoz Magyarországon. *Történelmi Statisztikai Évkönyv*, 241–262.
- Lukács Ágnes B. (1969). A halandósági viszonyok néhány vonása Magyarországon a 19. sz. első felében. *Demográfia*, 12(1-2), 72–78.
- Lukács Ágnes B. (1973). Halandósági becslések és népességstruktúra. *Demográfia*, 16(1), 11–23.
- Lukács Ágnes B. (1975). A XIX. századi egyházi anyakönyvek reprezentatív felvétele és néhány Heves megyei vonatkozása. *Archívum*, 4. 24–42.
- Lukács Ágnes B. (1978). Eger halálozási viszonyai az 1820-as években. *Statisztikai Szemle*, 56(11), 1127–1140.
- Lukács Ágnes B. (1979). *Magyarország népessége törvényhatóságok szerint az 1820-as években*. Budapest: KSH. (Történelmi Statisztikai Füzetek, 1.)
- Lukács Ágnes B. (1980). Az anyakönyvek minősége és az anyakönyvezés hiányosságai az 1821–1830-as években. *Demográfia*, 23(2-3), 242–252.

- Lundh, Christer – Kurosu, Satomi et al. 2014: *Similarity in Difference. Marriage in Europe and Asia. 1700–1900*. Cambridge, Mass. – London: The MIT Press.
- Mádai Lajos (1983). *Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872–1873)*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kut. Int. (A Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 9.)
- Mádai Lajos (1990). Hat nagy kolerajárvány és a halandóság Magyarország dél-dunántúli régiójában a XIX. században. *Demográfia*, 33(1-2), 58–95.
- Makkai László (1947). A Csallóköz településtörténeti vázlata. Módszertani kérdések. *Századok*, 81. 109–135.
- Makkai László (1954). *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Makkai László [szerk. és bev.] (1966). *Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyág kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI–XVII. századi agrártörténetéből*. Budapest: Akadémiai K.
- Maksay Ferenc (szerk.) (1959). *Urbáriumok. XVI–XVII. század*. Budapest: Akadémiai K. (A Magyar Nemzeti Levéltár kiadványai. 2. Forráskiadványok, 7.)
- Maksay Ferenc (összeáll.) (1990). *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. Budapest: Akadémiai K. 1-2. kötet. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2. Forráskiadványok, 16.)
- Marcsik A. et al. (2009). Adatok a lepra, tuberculosis és syphilis magyarországi paleopatológiájához. *Folia Antropologica* 8. 5–34.
- Mason, Jennifer (2005). *A kvalitatív kutatás*. Budapest: József Műhely Kiadó.
- Málnási Ödön (2000). (1937) *A magyar nemzet őszinte története*. 2. jav. kiad. Budapest: Gede.
- Méhely Lajos (1929). *A németek Magyarországon: fajbiológiai tanulmány*. Budapest: Stephaneum.
- Méhely Lajos (1940). *Vér és faj*. Budapest: Bolyai Akadémia.
- Melegh Attila (2000a). Hányan voltunk, illetve Magyarország népesedéstörténete. Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája (896-1995)*. Millecentenáriumi előadások. Budapest: KSH 1997. (A 16. századtól a 19. század végéig tartó időszakról szóló tanulmányok recenziója.). *Történeti Demográfiai Évkönyv* 1. 321–330.
- Melegh Attila (2000b). *Kiskunhalas népesedéstörténete a 17. század végétől a 20. század elejéig*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. (Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 65.)
- Melegh Attila (2002). *East/West Exclusions and Discourses on Population in the 20th Century. Working Papers on Population, Family and Welfare. No. 3*. Budapest: Hungarian Demographic Research Institute.
- Melegh Attila (2006). *On the East/West Slope. Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Central and Eastern Europe*. Budapest: Ceu Press.
- Melegh Attila (2012). Net migration and historical development in Southeastern Europe since 1950. *Hungarian Historical Review*, 1(3–4), 144–182.
- Melegh Attila (2013). *Diverging historical development of migration in Southeastern Europe since 1950*. Working Papers on Population, Family and Welfare, no. 17. Budapest: Hungarian Demographic Research Institute.
- Melegh Attila (2014). Biopolitika, régiók és demográfia. In Őri Péter (szerk): *Szám-(és betű) vetés. Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 23–58.

-
- Melegh Attila (2017). Historical demography. In Mishkova, Diana – Trencsényi, Balázs (eds): *European Regions and Boundaries A Conceptual History*. Berghan Books, 300–321.
- Melegh Attila (2019). 20th Century Demographic Change in Global History Writing. In Middel, Matthias (ed.): *The Practice of Global History: European Perspectives*. London: Bloomsbury, 149–169.
- Melegh Attila – Őri Péter (2000). Azilum. Beszélgetés Dányi Dezsővel. *Demográfia*, 43(4), 529–534.
- Melegh Attila – Őri Péter (2003). A második demográfiai átmenet elmélete. In Spéder Zsolt (szerk.): *Család és népesedés – itthon és Európában*. Budapest: Népeségtudományi Kut. Int. – Századvég, 193–242.
- Mende Balázs Gusztáv (1996). Alsórajk-Kastélydomb középkori népességének paleodemográfiai vázlata. In Pálfi György – Farkas L. Gyula – Molnár Erika (szerk.): *Honfoglaló magyarság – Árpád-kori magyarság: antropológia – régészet – történelem*. Szeged: JATE. 157–165.
- Mende Balázs Gusztáv (2000). Szempontok történeti korok csecsemőhalandósági viszonyainak elemzéséhez. *Heves Megyei Régészeti Közlemények*, 473–479.
- Mende Balázs Gusztáv (2008). Archeogenetika és a honfoglalás kor népességtörténete: új módszer – régi problémák. *Magyar Tudomány*, 169(10), 1188–1198.
- Mező Gyöngyi, Kissné (1979). Kunszentmiklós demográfiai viszonyai a XVIII. században. *Bács-Kiskun Megye Múltjából* 2. 407–460.
- Mirnic Károly (1994). Módszertani nehézségek a vajdasági magyarság identitásának tanulmányozásában. In Kovacsics József (szerk.): *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990). Az 1992. szeptember 2–5. között Budapesten megrendezett Nemzetiségi Statisztikai Konferencia előadásai*. Budapest: KSH, 141–153.
- Moess Alfréd (1972). Velem népessége, 1711–1895. *Vasi Szemle*, 26(2-3), 227–286, 420–432.
- Moess Alfréd (1975). Az 1739–40. évi pestisjárvány a távolból és a közelből. *Orvostörténeti Közlemények*, 75–76. 59–85.
- Moess Alfréd – Román Éva M. (1980). Az utolsó nagy pestisjárvány Debrecenben. Adalékok az 1739. évi járvány történetéhez. *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* 7. 117–130.
- Moore, Wilbert E. (1945). *Economic demography of Eastern and Southern Europe*. Princeton: University Press.
- Móra Magda (1971). Fehér megye népessége II. József korában. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 5. 303–323.
- Nagy Sándor (2018). „Engesztelhetetlen gyűlölet.” *Válás Budapesten (1850–1914)*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.
- Nemeskéri János (1944). Ivád község – Ivády család. *Századok*, 78. 192–218.
- Nemeskéri János (1953). Az ivádi etnikum családszövevény-vizsgálata. *Az MTA Biológiai Osztályának Közleményei*. 188–200.
- Nemeskéri János (1965). Az ivádi népesség rokonházasságairól. *Demográfia*, 8(2), 163–175.
- Nemeskéri János (1970). A paleodemográfiai kutatások archeológiai és antropológiai feltételei. *Demográfia*, 13(1-2), 32–72.
- Nemeskéri János (1972). Demographische und populationsgenetische Forschungen in Nordost-Ungarn Bodrogek. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 102. 148–150.

- Nemeskéri János et al. (1973). Egy kelet-magyarországi népesség (Túrcicse) isonómiai vizsgálata a pedigrek különböző rokonsági kapcsolataiban. *Anthropológiai Közlemények*, 17(1-2), 3-19.
- Nemeskéri János (1975). A gyermekkorban elhaltak elemzésének jelentősége a paleodemográfiában. *Anthropológiai Közlemények*, 19(2), 161-167.
- Nemeskéri János (1976). Az Ivády nemzetség beházasodási tendenciái és hatásuk Ivád népesedéstörténetére. *Anthropológiai Közlemények*, 20(1-2), 13-54.
- Nemeskéri János (1985). A demográfiai átmenetek jelentősége az emberiség korai fejlődéstörténetében. *Anthropológiai Közlemények*, 29(1-2), 17-29.
- Nemeskéri János – Harsányi László (1958). A csontvázleletek életkorának meghatározási módszereiről és azok alkalmazhatóságáról. *A Magyar Tudományos Akadémia V. Osztálya Biológiai Kutatócsoportjának Közleményei*, 24. 115-164.
- Nemeskéri János – Kralovánszky Alán (1967). Székesfehérvár becsült népessége a X-XI. században. In Kralovánszky Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai. 1. Az államalapítás kora*. Székesfehérvár: Fejér M. Múz. Ig. Vol. 1. 125-140. (István király Múzeum Közleményei, A sor.13.)
- Nemeskéri János – Lengyel Imre (1963). Újabb biológiai vizsgálatok a történeti népességek rekonstrukciójában. *Az MTA Biológiai Osztályának Közleményei*, 3-4. 337-357.
- Nemeskéri János – Schranz Dénes – Acsádi György (1957). Vizsgálatok a koraközépkori halandósági viszonyok megállapítására. Az eredmények embertani alkalmazásának lehetőségei. *A Magyar Tudományos Akadémia V. Osztálya Biológiai Kutatócsoportjának Közleményei*, 1. 47-80.
- Nemeskéri János – Thoma Andor (1961). An isolate in Hungary. *Acta Genetica* 11. 230-250.
- Nemeskéri János – Walter Hubert (1966). Demográfiai és populációgenetikai kutatások Bodroghözben. *Demográfia*, 9(3), 336-365.
- Nemeskéri János – Walter, Hubert (1989). Genetic studies in a Hungarian isolate: Ivád. *Anthropologischer Anzeiger* 47. 145-154.
- Népszámlálás 1941. (1975-1990). *Az 1941. évi népszámlálás*. Budapest: KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat – Magyar Országos Levéltár. 1-8. kötet (Történeti Statisztikai Kötetek)
- Notestein, Frank W. et al. (1944). *The future population of Europe and the Soviet Union*. Geneva: League of Nations.
- Notestein, Frank W. (1945). Population – the long view. In Schultz, Theodore (ed.): *Food for the World*. Chicago: UP. 36-57.
- Nyárády R. Károly (2003). *Erdély népesedéstörténete*. [Budapest]: KSH Levéltár – ELTE Román Filológiai Tanszék. (Transylvanica varietas)
- Oláh Sándor (1984). Egy 10. századi minta paleodemográfiai vizsgálata *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 641-50.
- Ördög Ferenc [összeáll.] (1991). *Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1745-1771*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Int. 1-4. kötet.
- Őri Péter (1994). Pest megyei járások lélekösszeírása, 1770-1780. *Történeti Demográfiai Füzetek* 13. 43-80.
- Őri Péter (2001). A természetes szaporodás alakulása és helyi változatai a 18. századi Magyarországon. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 2. 193-222.
- Őri Péter (2002). Hatalom és demográfia. II. József népszámlálása Magyarországon I. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 3. 39-74.

-
- Őri Péter (2003a). Demográfia elméletben és gyakorlatban. II. József népszámlálása Magyarországon II. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 4. 89-127.
- Őri Péter (2003b). *A demográfiai viselkedés mintái a 18. században. Lélekösszeírások Pest megyében, 1774-1783*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. (Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 75.)
- Őri Péter (2004). Pest-Pilis-Solt vármegye történeti demográfiai irodalmának összefoglalása. Eredmények, lehetséges kutatási irányok. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 5. 193-242.
- Őri Péter (2005). A pestisjárványok demográfiai következményei a 17-18. századi Magyarországon. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 6. 115-162.
- Őri Péter (2006). Demográfiai átmenetek Magyarországon. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye a 19. század végén, 20. század elején. *Demográfia*, 49(4), 299-341.
- Őri Péter (2007). *Demographic Patterns and Transitions in 18-20th Century Hungary. County Pest-Pilis-Solt-Kiskun in the Late 18th and Early 20th Centuries*, Working Papers on Population, Family and Welfare, no. 10, Budapest: Demographic Research Institute.
- Őri Péter (2008). A háztartások struktúrája a 18. század végi Magyarországon. Elemzési kísérlet. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 7. 41-80.
- Őri Péter (2009). Demográfiai átmenetek a 20. században. A demográfiai viselkedés térszerkezetének változásai a történeti Pest megye területén, 1900-2001. *Demográfia*, 52(1), 31-54.
- Őri Péter (2010a). Etnikum, felekezet és demográfiai különbségek a 18-19. századi Magyarországon. Pest-Pilis-Solt-(Kiskun) megye példája. *Demográfia*, 53(4), 373-405.
- Őri Péter (2010b). „Eseménytörténet” a történeti demográfiában. In Papp Gábor – Szijártó M. István (szerk.): *Mikrotörténelem másodfokon*. Budapest: L'Harmattan, 279-284.
- Őri Péter (2012). Magyarország társadalma 1869-ben. A MOSAIC-projekt magyarországi adatbázisa. *Demográfia*, 55(4), 292-315.
- Őri Péter (2014). Mozaikok... Három Pest megyei község (Zsámbék, Tök, Perbál) népeségtörténeti vázlat. In Őri Péter (szerk.): *Szám- (és betű)vetés. Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 2014. 207-245.
- Őri Péter (2016). Long-term demographic change and local socio-cultural patterns: marriages and household structure in 18-20th century Hungary. *Przeszłość Demograficzna Polski*, 37(3), 7-37.
- Őri Péter (2018). A termékenységi átmenet mintái egy mikrorégióban (Zsámbék, Tök és Perbál) a 19. század végén, a 20. század első felében. *Demográfia*, 61(1), 53-90.
- Őri Péter (2019). Entering the reproductive phase of life: first marriages in Zsámbék, Hungary (1720-1945). In Glavatskaya, Elena – Thorvaldsen, Gunnar – Fertig, Georg – Szołtysek, Mikolaj (eds.): *Nominative data in demographic research in the East and the West*. Ekaterinburg: Ural University Press, 97-120.
- Őri Péter – Pakot Levente (2009). Demographic Transitions in the Carpathian Basin. Pest-Pilis-Solt-Kiskun and Udvarhely Counties in the Late 19th and Early 20th centuries. In Bolovan, Ioan – Gräf, Rudolf – Heppner, Harald – Lumperdean, Ioan (eds.): *Demographic Changes in the Time of Industrialization (1750-1918)*. (Transylvanian Review, vol. XVIII, Supplement no. 1, 2009), Cluj-Napoca: Romanian Academy Center for Transylvanian Studies, 277-306.
- Őri Péter – Pakot Levente (2012). *Census and census-like material preserved in the archives of Hungary, Slovakia and Transylvania (Romania), 18-19th centuries*. MPIDR Working Paper WP-2012-002, Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research.

- Őri Péter – Pakot Levente (2014). *Residence patterns in nineteenth century Hungary: Evidence from the Hungarian MOSAIC sample*. Working Papers on Population, Family and Welfare, no. 20. Budapest: Hungarian Demographic Research Institute.
- Őri Péter – Pakot Levente (2015). Termékenységi átmenet mikroperspektívából 1970-es retrospektív adatok alapján. *Demográfia*, 58(2-3), 117-144.
- Őri Péter – Pakot Levente (2016). Háztartásszerkezet a 19. századi Magyarországon. A Mosaic-adatbázis elemzésének első eredményei. *Korall*, 65. 164-192.
- Őri Péter – Pakot Levente (2019.) Házasodás Erdélyben – Maros és Szilágy megye 1869-ben. In Tötös Áron – K. Markaly Aranka – Koloh Gábor – Horváth Illés (szerk.): *Ezerarcú Erdély. Politika, társadalom, kultúra*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 169-186.
- Őri Péter – Spéder Zsolt (2020). Folytonos átmenet: Magyarország népesedése 1920 és 2020 között. *Statisztikai Szemle*, 98(6), 481-521.
- Őrsi Julianna (1983). Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII-XX. században. *Demográfia*, 26(4), 572-597.
- Pakot Levente (2003). Szentegyházasfalva népessége, 1728-1914. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 4. 237-270.
- Pakot Levente (2005). Házasságkötés pestis idején. Magyarigen 1738-1789. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 6. 163-188.
- Pakot Levente (2008). Népesedési folyamatok és a demográfiai viselkedés kistérségi mintái. Udvarhely vármegye a 19. század végén, 20. század elején. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 7. 123-155.
- Pakot Levente (2009). Megözvegyülés és újraházasodás székelyföldi rurális közösségekben. *Demográfia*, 52(1), 55-88.
- Pakot Levente (2010a). Csecsemőhalandóság székelyföldi rurális közösségekben. Szentegyházasfalva és Kápolnásfalva, 1838-1940. *Demográfia*, 53(4), 406-436.
- Pakot Levente (2010b). Életút-vizsgálatok és léptékváltás a család- és népességtörténeti kutatásokban. In Papp Gábor – Szijártó M. István (szerk.): *Mikrotörténelem másodfokon*. Budapest: L'Harmattan, 259-278.
- Pakot Levente (2012). Családok és háztartások két székelyföldi településen a 19. század második felében. *Demográfia*, 55(4), 268-291.
- Pakot Levente (2013). *Nemek és nemzedékek. Demográfiai reprodukció a 19-20. századi Székelyföldön*. (KSH NKI Kutatási Jelentések 95.) Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Pakot Levente (2014a). Gyermekvállalás a demográfiai átmenet idején Nyugat-Dunántúlon. 1970-es retrospektív termékenységi adatok mikro-demográfiai elemzése. In Őri Péter (szerk.): *Szám-(és betű)vetés. Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 247-270.
- Pakot Levente (2014b). Family composition, birth order and timing of first marriages in rural Transylvania. A case study of Szentegyházasfalva (Vlăhița) and Kápolnásfalva (Căpâlnița), 1838-1940. *Hungarian Historical Review*, 3(1), 141-167.
- Pakot Levente (2016). Társadalmi státusz és gyermekvállalás a Nyugat-Dunántúlon: Bük, 1850-1939. *Korall, Társadalomtörténeti Folyóirat*, 63. 130-157.
- Pakot Levente – Őri Péter (2012). Marriage systems and remarriage in 19th century Hungary: a comparative study. *The History of the Family*, 17(2), 105-124.
- Pakot Levente – Őri Péter (2015). Socioeconomic and religious differentials in marital fertility during the fertility transition: A micro-level study from Western Hungary, 1850-1939. *Demográfia, English Edition*, 58(5), 5-37.

-
- Pálfi György et al. (1999). *Tuberculosis past and present*. Szeged: Golden book-Tuberculosis Foundation.
- Pálfi György – Molnár Erika (2009). The Paleopathology of specific infectious diseases from Southern Hungary: a brief overview. *Acta Biologica Szegediensis*, 53. 111–116.
- Pálfi György – Farkas L. Gyula – Molnár Erika (1996). *Honfoglaló magyarság – Árpád-kori magyarság: antropológia – régészet – történelem*. Szeged: JATE.
- Pálházy László (szerk.) (2000). *Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880-1991)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Pálóczi-Horváth András (1973). Régészeti és demográfiai módszerek árpád-kori településtörténeti kutatásainkban. In Éri István (összeáll.): *A magyar középkor kutatóinak nagyvázsonyi konferenciáján elhangzott előadások, hozzászólások (1971. május 6-8.) Nagyvázsony*. Veszprém: Veszprém M. Múz. Ig. 41–67.
- Pálóczi-Horváth András (1974). A kunok megtelepedése Magyarországon. *Archaeológiai Értesítő*, 101. 244–259.
- Pallós Emil (összeáll.) (1971). *Magyarország halandósági táblái 1900-1901-től 1967-68-ig*. Budapest: Statisztikai K. (A Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei, 34.)
- Pap Miklós (2000). Population genetic research in Hungary *Acta Biologica Szegediensis*, 44. 129–133.
- Perjés Géza (1974). Az 1728. évi adóösszeírás adatainak feldolgozása. *Statisztikai Szemle*, 52(11-12), 1068–1100.
- Perjés Géza (1978). Jelentés az 1728. évi adóösszeírás gépi feldolgozásáról. *Agrártörténeti Szemle*, 20(1-2), 11–80.
- Perjés Géza (1979). Bihar megye 1728. évi adóösszeírásának gépi feldolgozása. *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* 6. 33–110.
- Péter Katalin (1989). Női családfők Sárospatakon a 16. és 17. században. *Századok*, 123(5-6). 563–605.
- Péter Katalin (szerk.) (1996). *Gyermek a kora újkori Magyarországon. „Adott Isten hozzáknak való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk.”* Budapest: MTA Történettudományi Intézet.
- Péter Katalin (2002). A jobbágy házassági szabadsága az örökös jobbágyság korában. In Fodor Pál – Pálffy Géza – – Tóth István György (szerk.): *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Budapest: MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, 333–352.
- Péter Katalin (2008). *Házasság a régi Magyarországon. 16-17. század*. Budapest: L'Harmattan.
- Péter Katalin (2013). *Magánélet a régi Magyarországon*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet.
- Péter Katalin (2020). Paraszti özvegyek a 16–17. századi magyar királyságban. In Erdélyi Gabriella (szerk.): *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550-1940*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 171–196.
- Pozsgai Péter (2000). Család, háztartás és tulajdon Torna vármegyében a 19. század második felében. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 1. 166–224.
- Pozsgai Péter (2001). Család- és háztartásciklusok vizsgálatának eredményei a történeti demográfia kutatásokban. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 2. 265–281.
- Pozsgai Péter (2004). II. József népszámlálása Abaúj és Torna megyében I. A forrásközlés, a forráskritika és a feldolgozás szempontjai. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 5. 83–155.
- Pozsgai Péter (2007). Görög és római katolikus nemzetiségek házasságainak jellemzői Torna megyében a 19. század közepén. *Korall*, 27. 45–93.

- Pozsgai Péter (2008): „Helybeliek” és „idegenek”. Községi illetőség Torna megyében az 1869. évi népszámlálás háztartási lajstromai alapján. *Korall*, 34. 67–99.
- Pozsgai Péter (2014). Korszerkezet, családi állapot és házasodási minta Torna megye paraszti társadalmában a 19. század utolsó harmadában. In Őri Péter (szerk.): *Szám-(és betű)vetés. Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 133–157.
- Puskás Julianna (1982). *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940*. Budapest: Akadémiai K.
- Puskás Julianna (1986). Hungarian migration patterns 1880–1930. From makroanalysis to microanalysis. In Glazier, Ira A. – de Luigi, Rosa. (eds.): *Migration across time and nations: population mobility in historical contexts*. New York: Holmes and Meier, 231–254.
- Puskás Julianna (1991). Migráció Kelet-Közép-Európában a 19. és 20. században. *Regio*, 2(4), 22–48.
- Rácz Attila (fel. szerk.) (2014). *Háborúk, válságok, diktatúrák demográfiai hatásai. I. A Nagy Háború*. Budapest: KSH.
- Reed, Lowell J. (1947). *Postwar problems of migration: papers presented at the round table on population problems, 1946 conference of the Milbank Memorial Fund, October 29-30, 1946*. New York: Milbank Memorial Fund.
- Regöly-Mérei Gyula (1969). Fejezetek a fertőző betegségek történetéből. *Orvostörténeti Közlemények*, 50. 57–86.
- Révay István (1946a). *Bodrogköz nemzetiségi statisztikai térképei. Rajzolta a Teleki Pál Tudományos Intézet Térképészete*. Budapest: Teleki Pál Tud. Int.; M. Földrajzi Int. 8 t.
- Révay István (1946b). *Csallóköz nemzetiségi statisztikai térképei. Rajzolta a Teleki Pál Tudományos Intézet Térképészete*. Budapest: Teleki Pál Tud. Int.; M. Földrajzi Int. 8 t.
- Román Éva M. (1972). Egy rábaközi falu belsővándorlási adatai. *Bágyog, 1769–1828. Arrabona*, 14. 265–281.
- Rosenthal, Paul-André (2006). Von der historischen Demographie zur sozialen und politischen Bevölkerungsgeschichte in Frankreich nach 1945. *Historical Social Research* 31. 7–33.
- Rotariu, Traian (1996 1999). *Recensământul din 1850-1910 în Transilvania*. București: Vol. 1-5.
- Rózsa Dávid (főszerk.) (2014). *Portrét a magyar statisztika és népeségtudomány történetéből. Életrajzi lexikon a XVI. századtól napjainkig*. Budapest: KSH Könyvtár.
- Schramek László Péter (2007). A veresegyházi plébánia településeinek demográfiai viszonyai 1731-ben. *Tanulmányok Pest Megye Múltjából 2*. Budapest: Pest Megyei Levéltár, 9–44.
- Schultheisz Emil – Tardy Lajos (1964). A magyarországi járványok történetéből. *Történelem*, 2(3), 111–156.
- Sebestény István (2002). Tiszabó történeti demográfiája a helyi katolikus anyakönyvek számítógépes feldolgozása alapján (1737-1799). *Történeti Demográfiai Évkönyv* 3. 201–247.
- Sebők László (összeáll.) (2005). *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. Budapest: Teleki László Alapítvány – KSH.
- Sekera, Václav (comp.) (1978). *Obyvatelstvo Ceskych zemí v letech 1754-1918*. Praha: Cesky Statistický Urad. Vol. 1-2.
- Simon Katalin (2018). Ortodox rác családok a XVIII. századi Tabánban. *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok*, 28(2), 155–185.

-
- Simon Katalin (2019). Remarriage Patterns and Stepfamily Formation in a German-speaking Market Town in Eighteenth-Century Hungary. *Hungarian Historical Review*, 8(4), 757–788.
- Sohajda Ferenc (2004). Zala megye népesedéstörténetének irodalma. Hangsúlyok, hiányok, hipotézisek. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 5. 157–179.
- Sohajda Ferenc (2013). A csecsemőhalandóság területi jellegzetességei a történelmi Magyarország területén (1900-1910). Egy példa a térinformatikai rendszerek és a területi elemzés történeti demográfiai alkalmazására. *Demográfia*, 56(2-3), 171–194.
- Solymosi László (1972). A jobbágyköltözésről szóló határozat helye a költözés gyakorlatában. *Agrártörténeti Szemle*, 14(1-2), 1–40.
- Solymosi László (1984). Veszprém megye 1488. évi adórajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. In Madarász Lajos (szerk.): *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Veszprém: Veszprém M. Lvt. 121–233.
- Solymosi László (1985). Az Ernuszt-féle számadáskönyv és a középkor végi népességszám. (A középkori megyei adószámadások forrásértéke). *Történelmi Szemle*, 28(3), 414–436.
- Sonkoly Gábor (2001). *Erdély városai a XVIII-XIX. században*. Budapest: L'Harmattan.
- Szabady Egon (szerk.) (1968). *Demográfiai jellemzők a települések nagyságcsoportja szerint. (1900-1960)*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. (A Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei, 22.)
- Szabó A. Ferenc (2002). Még egyszer Für Lajos könyvéről. *Magyar Szemle*, 11(5-6), 174–178.
- Szabó Miklós – Szögi László (1998). *Erdélyi peregrinusok: erdélyi diákok európai egyetemeken 1701-1849*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó.
- Szakály Ferenc (1993). Szerb betelepedés a török kori Magyarországra. In Glatz Ferenc (szerk.): *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 75–89.
- Szathmáry László (1977). Populációdinamikai szempontok honfoglalás- és Árpád-kori etnogenezisünk kérdéseire. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. 143–165.
- Szende Katalin (1995) [1996]. Families in testaments. Some aspects of demography and inheritance customs in a Late Medieval Hungarian town. *Medium aevum quotidianum – Otium. Kroatische Zeitschrift für Alltagsgeschichte* 3. 107–124.
- Szende Katalin (1997). Családszerkezet és örökösödési szokások a késő középkori Pozsonyban és Sopronban. *Levéltári Közlemények*, 68(1-2), 77–98.
- Szende Katalin (1999). A város másik fele: A nők szerepe a magánéletben, a munkában és a közösségi szférában. In Klaniczay Gábor – Nagy Balázs (szerk.) *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona 70. születésnapjára*, Budapest: ELTE – Osiris, 301–312.
- Szende Katalin (2001). From mother to daughter, from father to son? Intergenerational patterns of bequeathing movables in Late Medieval Bratislava, *Annual of Medieval Studies at CEU*, 7. 209–232.
- Szende Katalin (2004). Gyermek, testvér, házastárs. Családi viszonyok és örökösödési szokások Eperjesen a középkori végrendeletek tükrében. *Történelmi Szemle*, 46(1-2), 113–140.
- Szentgáli Tamás et al. (1991). *Demográfiai átmenet Magyarországon*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kut. Int. (Történeti Demográfiai Füzetek, 9.)
- Szentpétery Imre (1944-1946). Adalékok a parasztcsaládok leszármazása és történeti kutatásának módszertanához. *Turul*, 58-60. 14–19.
- Szijártó M. István (1997). Adalék Somogy megye 18. századi betelepülésének kérdéséhez. *Somogy Megye Múltjából*, 28. 85–110.

- Szilágyi Zsolt (2018). Az életminőség területi különbségeinek változása a 20. század első harmadában Magyarországon. *Történeti Térinformatikai Tanulmányok*, no. 8. (http://www.gistory.hu/docs/PeriphStud/TTT-8_Szilagyi_Eletminoseg.pdf)
- Szita László (1993). *Somogy megyei nemzetiségek településtörténete a XVIII-XIX. században*. Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár.
- Szita László (1996). A lutheránus németység bevándorlása és településtörténete Tolna megyében a XVIII. században. *Tolna Megyei Levéltári Füzetek*, 5. 5-163.
- Szögi László (1994). *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemerein. 1. 1790-1850*. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár.
- Szögi László (2004). *Budai, pesti és óbudai diákok külföldi egyetemjárása I. 1526-1867*. Budapest: BFL.
- Szűcs Zoltán (1990). A népszámlálások család- és háztartásfogalmának változásai. *Statisztikai Szemle*, 68(4-5), 325-349.
- Tabutin, Dominique -Depledge, Roger (2007). Whither demography? Strengths and weaknesses of the discipline over fifty years of change. *Population. An English selection* 62(1), 15-31.
- Tamás Edit (1999). *A Bodroglak népeisége a XVIII-XX. században. Vallási és nemzetiségstatisztikai feldolgozás*. Sáropatak: Rákóczi Múzeum, (A Sáropataki Rákóczi Múzeum Füzetek, 35.)
- Teke Kálmán (1969). A termékenység néhány jellemzője Közép- és Dél-Európában az első világháború előtt. *Demográfia*, 12(1-2), 23-48.
- Thirring Lajos (1959). Népszámítási adatok és adatforrások a nem nemes népeiségről a XIX. század első feléből. (Adatösszeállítás Thirring Gusztáv hagyatékából). *Történeti Statisztikai Közlemények* 3. 132-181.
- Thirring Lajos (1973). Népszámításaink termékenységstatisztikája. *Statisztikai Szemle*, 51(7), 709-732.
- Thirring Lajos (1978). A magyar népszámítások külterületi statisztikái. 1-2. *Statisztikai Szemle*, 56(8-10), 810-841, 973-981.
- Thirring Lajos - Dallos Ödönne (1983-1989). *Az 1869-1980. évi népszámítások története és jellemzői. 1-3. rész (1869-1949)*. Budapest: KSH.
- Thompson, Warren S. (1929). *Population. American Journal of Sociology*, 34(6), 959-975.
- Tomka Béla (2009). *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest: Osiris.
- Tomka Béla (2013). *A Social History of Twentieth Century Europe*. London: Routledge.
- Tóth Árpád (2004). A pozsonyi német evangélikus egyházközsegeben 1780-1848 között vezetett házassági anyakönyvek vizsgálatának első eredményei. *Sic itur ad astra*, 2004(3), 50-52.
- Tóth Árpád (2005). Járvány, éhínség és háborús pusztítás egy középvárosban. Adalékok a pozsonyi halandóság történetéhez, 1790-1849 között. *Történeti Demográfiai Évkönyv*, 6. 95-114.
- Tóth Árpád (2009). *Polgári stratégiák: életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között*. Pozsony: Kalligram.
- Tóth Árpád (2020). Mostohasors? Mozaikcsaládokban felnőtt gyermekek érvényesülési lehetőségei a pozsonyi evangélikus közsegeben, 1730-1850. In Erdélyi Gabriella (szerk.): *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550-1940*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 93-138.
- Tóth Zoltán (1987). Társadalmi státus és foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatisztikában. *Statisztikai Szemle*, 65(1), 62-86.

-
- Tóza Rigó Attila (2005). A városi elit családszerkezetének vizsgálata az 1529–1557 közötti pozsonyi végrendeletek alapján. In Czoch Gábor (szerk.): *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Pozsony: Kalligram, 131–155.
- Tötös Áron (2013). Családok és háztartások Közép-Szolnok vármegyében 1869-ben. *Demográfia*, 56(4), 365–389.
- Tsuya, Noriko – Feng, Wang – Alter, George – Lee, James Z. 2010: *Prudence and Pressure: Reproduction in Europa and Asia 1700–1900*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Urbáriumok (2004). *Urbáriumok és összeírások a Magyar Országos Levéltárban* (Urbaria et Conscriptioes). Budapest, Magyar Országos Levéltár – Arcanum. CD-Rom.
- Varga E. Árpád (1992). *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdélyi és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez*. Budapest: Regio – MTA Történettudományi Int. (Regio-könyvek, 10.)
- Varga E. Árpád (1994). Erdély anyanyelvi, nemzetiségi és felekezeti statisztikája, 1880–1992. *Magyarság és Európa*, 2(4). 20–52.
- Varga E. Árpád (1997). A népesség fejlődése, az etnikai és felekezeti viszonyok alakulása a jelenkori Erdély területén 1869–1920 között. *Erdélyi Múzeum*, 59(1-2), 40–87.
- Varga E. Árpád (1998 – 2002). *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. [Népszámlálási adatok 1850–1992 között]*. Budapest – Csíkszereda: Teleki László Alapítvány, Pro Print K. 1-5 kötet. (Múltunk könyvek)
- Vass Előd (1977) [1979]. A szekcsői-mohácsi szandzsák 1591. évi adóösszeírása. *Baranyai Helytörténetírás*, 19–93.
- Vass Előd (1980). Zsidók a hódoltságkori összeírásokban. In Scheiber Sándor (szerk.): *Magyar-Zsidó Oklevéltár*. 18. Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 11–30.
- Vass Előd (1993). A szécsényi szandzsák 1554. évi adóösszeírása. *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, 18. 7–101.
- Vass Gergely (2008). Népszámlálási iratok a Magyar Országos Levéltárban. *Levéltári Közlemények*, 79. 65–76.
- Veres Valér (2002a). Adatok Erdély 18. századi népessége etnikai összetételének kérdéséhez. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 3. 75–108.
- Veres Valér (2002b). A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a 20. század utolsó negyedében. *Korunk*, 13(2), 4–18.
- Veres Valér (2004). A 16–18. századi Bihar vármegye történeti demográfiai irodalmának kritikai elemzése. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 5. 181–192.
- Veress Éva (1958). A jobbágycsalád szervezete a sárospataki uradalom falvaiban a 17. század közepén. *Történelmi Szemle*, 1(3-4), 379–429.
- Veress Éva (1966). Háztartás, telek és termelés viszonya hegyaljai és bodroglői jobbágfalvakban a XVI. század derekán. In Makkai László (szerk. és bev.): *Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI–XVII. századi agrártörténetéből*. Budapest: Akadémiai K. 285–426.
- Vékony Gábor (2001). Népesedési viszonyok az Árpád-korban. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 2. 81–104.
- Vörös Károly (1961–1962) [1962]. Az első magyarországi népszámlálás Bars megyében. *Történeti Statisztikai Évkönyv*, 192–216.
- Walter, Hubert – János Nemeskéri (1972). Population genetic investigations in the Bodroglői area of Hungary. In Törő Imre et al. (ed.): *Advances in the biology of human populations*. Budapest: Akadémiai K. 329–343.

- Warner, Lyndan (ed.) (2018). *Stepfamilies in Europe, 1400-1800*. London – New York: Routledge.
- Wellmann Imre (1989). Die Ansiedlung von Deutschen in Ungarn nach der Befreiung von der türkischen Besetzung im 18. Jahrhundert. In Brunner, Georg (Hrsg.): *Die Deutschen in Ungarn*. München: Südosteuropa Gesellschaft. 49–62. (Südosteuropa Studien, 45.)
- Wrigley, E. A. (eds.) (1966). *An introduction to English historical demography*. London: Weidenfeld and Nicholson. (Cambridge Group for the History of Population and Social Structure, 1.)
- Wrigley, E. A. et al. (1997). *English population history from family reconstitution, 1580-1837*. Cambridge: Cambridge University Press. (Cambridge Studies in Population, Economy and Society in Past Time, 32.)
- Wrigley, E. A. – Schofield, Roger (1981). *The population history of England, 1541-1871: A reconstruction*. London: Arnolds.
- Zimányi Vera (1968). *A rohonc-szalonaki uradalom és jobbágysága a 16-17. században*. Budapest: Akadémiai K.
- Zimányi Vera – Újváry Zsuzsa (2002). „Mindenik jobbágyunknak mennyi gyermeke legyen és azok hány esztendősek.” Egy 17. századi uradalmi „népszámlálás” tanulságai. In Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György (szerk.): *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Budapest: MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, 461–550.
- Zimányi Vera – Újváry Zsuzsa (2004). Család-és háztartásvizsgálat egy XVII. század közepi „uradalmi népszámlálás” alapján. In Ötvös István (szerk.): *Variációk: ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Piliscsaba: PPKE BTK. 43– 66.
- Zimányi Vera – Újváry Zsuzsa (2007). Jobbágyok életkora 1660-ból. *Agrártörténeti Szemle*, 48(1–4), 9–23.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. (Előszót írta: Monigl István)
Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982–1985).
A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet távlati tevékenységének irányelvei (1982–1990).
2. S. Molnár Edit: Érték-orientációk a népesedési magatartásban.
3. Összeállította: Nemeskéri János, Juhász Attila: Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. Szabó Kálmán: A népességelőreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. Valkovics Emil: A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről.
6. Bies Klára: A területi népességprognózisok előkészítése.
7. Készítette az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályának megbízásából az MTA Demográfiai Bizottsága: A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. S. Molnár Edit – Pataki Judit: Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. Máday Lajos: Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872–1873).
10. Vukovich Gabriella: A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat-európai tapasztalatok.
11. Hoóz István: Társadalompolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. Joubert Kálmán: Születési súly és születési hossz standard az 1973–78 évben élveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. Pongrácz Tiborné: Fiatalkori terhességek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. Hoóz István: A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. Készítették: Bies Klára, Hablicsek László: Területi népességelőreszámítás 1981–2001.
16. Szabó Kálmán: Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981–2001. (Előzetes változat.)
17. Szerkesztette: Hablicsek László, Monigl István: Társadalmi-demográfiai prognózisok. A Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17–18.
18. Klinger András: A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. Moksony Ferenc: Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. Csernák Józsefné: A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. Összeállította: Cseh-Szombathy László, Klinger András, Monigl István, Vukovich György: A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. Szukicsné Serfőző Klára: Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985.

23. Rátay Csaba – Tusnády Gábor: Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. Terestényi Tamás: Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. Szerkesztette: Káposztás Ferenc: A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. Pécs, 1984. április 25–26.
26. Hablicsek László – Monigl István – Vukovich Gabriella: A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880–2050.
27. Munkácsy Ferenc – Szentgáli Tamás – Szívós Péter: A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986.

28. Szukicsné Serfőző Klára: A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.
29. Szerkesztette: S. Molnár Edit: Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális-tudati tényezők. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12–13.
30. Munkácsy Ferenc: Népesedés és foglalkoztatás.

1987.

31. Szerkesztette: Káposztás Ferenc, Monigl István: A népesedéspolitika; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet nemzetközi szemináriuma Budapest, 1986. október 14-15.
32. Pongrácz Tiborné: Serdülőkori terhességek társadalmi–demográfiai vonatkozása.
33. Szerkesztette: Barabás Miklós: Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.

1988.

34. Szerkesztette: Hablicsek Lászlók, Monigl István: Az 1986–2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1987. január 28.
35. Csernák Józsefné – Szabó Kálmán: A családok és háztartások előreszámítása, 1986–2021.

1989.

36. Fóti János: A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.

1990.

37. Szerkesztette: Monigl István: Népesedési viták Magyarországon, 1960–1986. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos vitaülése Budapest, 1988. június 2.
38. S. Molnár Edit – Virágh Eszter: Közvélemény–kutatás népesedési kérdésekről – 1989.

1991.

39. Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit: Abortuszkérdés Magyarországon – 1991.
40. Joubert Kálmán – Gárdos Éva: Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási program általános ismertetése.)
41. Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit: Sokgyermekes családok.

1992.

42. Hablicsek László: A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
43. Fóti János – Illés Sándor: A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
44. Falussy Béla – Miltényi Károly – Mórítz Pálné – Paksy András: Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.
45. Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit: Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről.
46. Csernák Józsefné – Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit: Élettársi kapcsolatok Magyarországon.

1993.

47. Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit: Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.)
48. Szukicsné Serfőző Klára: Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében.
49. Tóth Pál Péter: Nemzetközi vándorlás – Magyarország.

1994.

50. Illés Sándor: Miért költöztek az emberek Pásztóra 1989–91-ben?
51. Szukicsné Serfőző Klára: A szülők és gyermekeik iskolázottsága.
52. Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit: Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban.
53. Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit: Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata.

1995.

54. Hablicsek László: Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép-Kelet-Európában.
55. Szukicsné Serfőző Klára: Az egyszülős családok társadalmi–demográfiai jellemzői.

1996.

56. Szűcs Zoltán: Az élettársi kapcsolatban élő családok társadalmi–demográfiai jellemzői.
57. S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné: Változások a gyermeknevelési támogatások rendszerében és azok megítélése a közgondolkodásban
58. Illés Sándor – Hablicsek László: A külső vándorlások népesség hatásai Magyarországon 1955–1995 között.
59. Szukicsné Serfőző Klára: Az egyszülős családok az állandó és a lakónépesség alapján.

1997.

60. Daróczi Etelka: A halandóság területi eltérései Magyarországon 1959/60–1992.

1998.

61. S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné – Kamarás Ferenc – Habclicsek László: Házasságon kívüli szülések.

2000.

62. Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit – Dobossy Imre: Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után.

63. Illés Sándor: Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben.

64. Daróczi Etelka – Spéder Zsolt (szerk.): A korfa tetején. Az idősök helyzete Magyarországon.

65. Melegh Attila: Kiskunhalas népesedéstörténete a 17. század végétől a 20. század elejéig.

2001.

66. Gödri Irén: A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása.

67. Tárkányi Ákos: A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig.

68. Habclicsek László: A népességreprodukció alakulása a 20–21. században.

69. Spéder Zsolt – Monostori Judit: Mozaikok a gyermekszegénységről.

70. Joubert Kálmán – Gyenis Gyula: A 18 éves sorköteles ifjak egészségi állapota, testfejllettsége I.

2002.

71. Illés Sándor – Lukács Éva: Migráció és statisztika.

72. Tóth Pál Péter – Valkovics Emil: Népesedési helyzetünk.

73. Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt (szerk.): Népeség – értékek – vélemények

2003.

74. Daróczi Etelka (szerk.): Kettős szorításban.

75. Őri Péter: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században.

2004.

76. Tóth Pál Péter: Külföldiekkel vagy idegenekkel.
77. Daróczy Etelka – Kovács Katalin: Halálozási viszonyok az ezredfordulón: társadalmi és földrajzi választóvonalak.

2005.

78. Hablicsek László: A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021.
79. Gellérné Lukács Éva – Illés Sándor: Migrációs politikák és jogharmonizáció.
80. Gödri Irén – Tóth Pál Péter: Bevándorlás és beilleszkedés.
81. Kamarás Ferenc – Kapitány Balázs – Vaskovics László: Fialat házaspárok életútja Németországban és Magyarországon.

2006.

82. Blaskó Zsuzsa: Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka.
83. Joubert Kálmán (szerk.): Az Országos Longitudinális Gyermeknövekedés-vizsgálat eredményei születéstől 18 éves korig I.

2007.

84. Hablicsek László – Kovács Katalin: Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986–2005.

2009.

85. Illés Sándor (szerk.): Magyarország vonzásában.
86. Spéder Zsolt (szerk.): Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón.
87. Kovács Katalin: Munkapiac, munkakörülmények és egészség.

2010.

88. Melegh Attila – Kovács Éva – Gödri Irén: „Azt hittem célt tévesztettem.” A bevándorló nők élettörténeti perspektívái, integrációja és a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök nyolc európai országban.
89. Gödri Irén: Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és kapcsolatháló jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban.
90. Bálint Lajos: A területi halandósági különbségek alakulása Magyarországon, 1980–2006.

2011.

91. Pongrácz Tiborné (szerk.): A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai.
 92. Kovács Katalin: Társadalmi egyenlőtlenségek a mortalitásban Magyarországon (1971–2008) és az epidemiológiai átmenet elmélete.
 93. Németh Zsolt: Az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változása Magyarországon 1990 és 2001 között.

2013.

94. Murinkó Lívia: Első elköltözés a szülői házból Magyarországon.
 95. Pakot Levente: Nemek és nemzedékek. Demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön.

2015.

96. Gál Róbert Iván – Vargha Lili: Jövedelemáramlás együtt élő korosztályok között: a nemzeti transzfeszamlák és nemzeti időtranszfeszamlák.

2016.

97. Murinkó Lívia és Spéder Zsolt (szerk.): Felhasználói kézikönyv az *Életünk fordulópontjai* panelkutatás 1–4. hullámához.
 98. Gödri Irén: Elvándorlási szándékok – álmok és konkrét tervek között. A migrációs potenciál jellemzői és meghatározó tényezői a 18–40 évesek körében Magyarországon.

2018.

99. Veroszta Zsuzsanna (szerk.): Kohorsz '18 Magyar Születési Kohorszvizsgálat módszertani leírás. A várandós kutatási szakasz előkészítése.
 100. Veroszta Zsuzsanna (szerk.): Kutatási koncepció. Kohorsz '18 Magyar Születési Kohorszvizsgálat.

2019.

101. Gábrriel Dóra: A Magyarországról Ausztriába irányuló idősgondozói migráció

2020.

102. Szabó Laura – Boros Julianna – Fábián Ildikó – Gresits Gabriella – Hortobágyi Anna – Kapitány Balázs – Kis Réka – Kopcsó Krisztina – Leitheiser Fruzsina – Rohr Adél – Spéder Zsolt – Veroszta Zsuzsanna: Kohorsz '18 Magyar Születési Kohorszvizsgálat. Várandós kutatási szakaszi technikai riport.